

Β'ΑΣ. ΤΟΓΙΑ – ΕΥΑΓΓ. ΡΟΥΣΣΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΛΑΤΩΝΑ

- ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ
- ΚΡΙΤΩΝ
- ΦΑΙΔΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

- ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ
ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1979

1951.2

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Γιά τήν Τρίτη τάξη τοῦ Γυμνασίου

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τά διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπό τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΒΑΣ. ΤΟΓΙΑ – ΕΥΑΓΓ. ΡΟΥΣΣΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΛΑΤΩΝΑ: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ –
ΚΡΙΤΩΝ – ΦΑΙΔΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ: ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1979

Α'

ΒΑΣ. Ι. ΤΟΓΙΑ

**ΚΕΙΜΕΝΑ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ**

ΠΛΑΤΩΝΑ   Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ
                  ΚΡΙΤΩΝ
                  ΦΑΙΔΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η εννοια τῆς φιλοσοφίας. Φιλοσοφία και Ἐπιστήμη

Η λέξη φιλοσοφία παράγεται ἀπό τό ρῆμα φιλοσοφῶ (φιλῶ - σοφίαν, δηλ. ἀγαπῶ τη σοφία). Η λέξη «σοφία» ἔχει δύο σημασίες: Σημαίνει τή θεωρητική γνώση και τήν ασκηση τῆς ἀρετῆς. Ἐπομένως φιλόσοφος θεωρεῖται ὁ ἀνθρωπος ἐκεῖνος πού εἶναι θεωρητικό, ἐρευνητικό πνεῦμα και, ταυτόχρονα, ἡθική προσωπικότητα.

Τή γνώση, δηλ. τήν ἀνάζητηση και τήν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας, ἐπιδιώκει και κάθε εἰδική ἐπιστήμη. Ανάμεσα δυμας στή φιλοσοφία και στήν ἐπιστήμη ύπάρχουν μεγάλες διαφορές. Σημειώνουμε μία: Κάθε εἰδική ἐπιστήμη ἀπλώνει τήν ἐρευνά της σέ ἐναν ὄρισμένο χώρο. Ἐρευνᾶ ἕνα περιορισμένο κύκλο θεμάτων ἢ ἕνα περιορισμένο και συγκεκριμένο ἀντικείμενο. Η Φυσική λ.χ. ἔξετάζει και προσπαθεῖ νά ἐρμηνεύσει τά φυσικά φαινόμενα. Η φιλοσοφία δέν ἔχει αὐτό τόν περιορισμό. Δέν εἶναι εἰδική μάθηση, οὕτε δημας και πολυμάθεια, δηλ. ἀπλή κατοχή πολλῶν γνώσεων. Η φιλοσοφία ἀπλώνει τήν ἐρευνά της στά γενικότερα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τόν ἀνθρωπο. Τά προβλήματα αὐτά εἶναι ὁ Θεός, ὁ κόσμος και ὁ ἕδιος ὁ ἀνθρωπος.

Η φιλοσοφία προχωρεῖ πέρα ἀπό τίς εἰδικές ἐπιστήμες· γίνεται προέκτασή τους. Συνδυάζοντας τά πορίσματα τῶν διαφόρων εἰδικῶν ἐπιστημῶν, προσπαθεῖ νά συλλάβει τό νόημα τοῦ κόσμου στό σύνολό του και νά συνθέσει μά ἐνιαία θεωρία γιά τόν κόσμο και γιά τή ζωή. Προσπαθεῖ ἀκόμη νά χαράξει γενικές κατευθυντήριες γραμμές στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου.

Η σημασία τῆς φιλοσοφίας στήν ἀνθρώπινη ζωή.

Η σημασία τῆς φιλοσοφίας στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολύ μεγάλη: Δίνει ἀπαντήσεις στά μεγάλα, γενικά προβλήματα πού ἀπασχόλησαν και ἀπασχολοῦν τόν ἀνθρωπο.

΄Η φιλοσοφία είναι ένας άδιάκοπος προβληματισμός, ένα αγώνισμα. Έτσι κρατᾶ τό πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου σέ διαρκή ἐγρήγορση καὶ τὸν βοηθάει νά προσανατολίζεται στὸν κόσμο καὶ στὴ ζωὴ.

΄Η φιλοσοφία μαθαίνει στὸν ἀνθρωπὸ νά θέτει ἐρωτήματα καὶ, μὲ κριτικό στοχασμό, νά πάρει ὑπεύθυνη προσωπικὴ θέση ἀπέναντι σέ δῶλα τὰ προβλήματα ποὺ βασανίζουν τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ: Ἐπέναντι στὸ θεῖο, στὴ φύση, στὴν ψυχὴ, στὴν κοινωνία καὶ στὴν Πολιτεία, στὴ γνώση καὶ στὴν πράξη κτλ.

Μαθαίνει ἀκόμη τὸν ἀνθρωπὸ νά ἀγαπᾶ τὴν ἀλήθεια καὶ νά μήν κάνει κανένα συμβιβασμό στὴν προσπάθειά του νά τὴν κατακτήσει η νά τὴν πλησιάσει δῶσο γίνεται περισσότερο.

΄Η φιλοσοφία βοηθάει τὸν ἀνθρωπὸ στὸν ἀγώνα του νά διαπλάσει τὸ χαρακτήρα του καὶ τὴν προσωπικότητά του. Ὁρίζει τὸ ήθικό νόημα τῆς ζωῆς καὶ διατυπώνει ἀρχές, σύμφωνα μὲ τὶς δόποιες πρέπει δ ἀνθρωπὸς νά ρυθμίζει τὴ συμπεριφορά του καὶ πρός τὸν ἔαυτό του καὶ πρός τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Γενικά, η φιλοσοφία ίκανοποιεῖ τὴν τάση τοῦ ἀνθρώπου νά μαθαίνει, ἀσκεῖ τὸ πνεῦμα του, καθησυχάζει τὶς ὄρμές καὶ τὰ πάθη του, καὶ φέρνει ἀρμονία καὶ γαλήνη στὴν ψυχὴ του.

΄Η φιλοσοφία μπορεῖ ιδιαίτερα νά βοηθήσει τὸ νέο γιά νά ἀποκτήσει, ώς κοινωνικός καὶ πνευματικός ἀνθρωπὸς, μιὰ πλούσια ἐσωτερική, δηλ. ψυχική καὶ πνευματική ζωὴ, θεμελιωμένη σε ἀναγνωρισμένες ἀξίες.

2. ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

΄Η ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία πρώτη πατρίδα της ἔχει τὴν Ἰωνία (στὰ δυτικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ασίας). Ἀπό κεῖ ξεκίνησε τὸν 6. π.Χ. αἰώνα. Οἱ πολιτικές καὶ κοινωνικές συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε στὶς πόλεις τῆς Ἰωνίας εὐνοοῦσαν τὴν ἐρευνα, μὲ ἀποτέλεσμα τῇ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας. Έτσι τὸ ἀνήσυχο ἐλληνικό πνεῦμα ἀποσπάστηκε ἀπό τὶς θρησκευτικές καὶ μυθικές δοξασίες. Στάθηκε ἀπέναντι στὴ φύση καὶ προσπάθησε νά ἐξηγήσει τὸν κόσμο καὶ τὰ φυσικά φαινόμενα μὲ τὴ λογική σκέψη.

Τούς πρώτους Ἑλληνες φιλοσόφους, ἐκείνους δηλ. πού ἔζησαν πρίν ἀπό τὸ Σωκράτη, τούς δύνομάζουμε προσωκρατικούς φιλοσόφους. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι προσπάθησαν νά ἀπαντήσουν στό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ οὐδσια τοῦ κόσμου. Ὁ Θαλῆς λ.χ. ὑποστήριξε ὅτι πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι τὸ νερό, ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ἄπειρο, ὁ Ἀναξιμένης ὁ ἀέρας, ὁ Ἡράκλειτος ἡ φωτιά.

Ἐπειδή ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἔχει ώς ἀντικείμενό της τὴν φύση, εἶναι φυσικὴ φιλοσοφία. Εἶναι φανερό δτι μὲ τίς θεωρίες τους οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κλόνιζαν τίς παλαιές θρησκευτικές πεποιθήσεις τῶν Ἑλλήνων.

3. ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΤΕΣ

Σοφιστικὴ εἶναι μιὰ μεγάλη πνευματικὴ κίνηση πού ἐκδηλώθηκε τὸν 5. π.Χ. αἰώνα στήν Ἑλλάδα καὶ ἴδιαίτερα στήν Ἀθήνα. ἡ ὁποίᾳ εἶχε γίνει τότε τὸ πνευματικό καὶ καλλιτεχνικό κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀντιπρόσωποι τῆς κινήσεως αὐτῆς ἦταν οἱ σοφιστές, ἀνθρωποι μὲ μεγάλη ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωση, μὲ ἀνήσυχο πνεῦμα καὶ ἔντονη τάση νά θέτουν ὑπό συζήτηση τίς καθιερωμένες ιδέες καὶ ἀξίες. Ἡ ἐρευνητικὴ τους διάθεση ἔστρεψε τούς σοφιστές στή μελέτη τῶν πολιτικῶν καὶ ἥθικῶν προβλημάτων, ἀφοῦ ἄλλωστε οἱ θεωρίες τῶν «φυσικῶν» φιλοσόφων δέν ἱκανοποιοῦσαν πιά τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τά ἐνδιαφέροντα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ σημαντικότερη λοιπόν προσφορά τῶν σοφιστῶν εἶναι ὅτι πρῶτοι αὐτοῖς ἔκαναν ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς τους τὸν ἀνθρωπὸ καὶ τά προβλήματά του. Παράλληλα οἱ σοφιστές, παίρνοντας μεγάλη ἀμοιβή, δίδασκαν συστηματικά τή ρητορική, πού ἦταν ἀπαραίτητη σέ δοπιον φιλοδοξοῦσε νά ἀποκτήσει πολιτικὴ δύναμη, πλοῦτο καὶ δόξα. Ἡ ρητορικὴ ἦταν ἡ τέχνη νά πείθει κανείς τοὺς ἄλλους δτι ἔχει δίκιο, ἔστω καὶ ἀν στήν πραγματικότητα δέν ἔχει, νά παρουσιάζει δηλ. τό μικρό σάν μεγάλο καὶ τό μεγάλο σάν μικρό, τό πιθανό σάν ἀπίθανο καὶ τό ἀπίθανο σάν πιθανό κτλ., ἀνάλογα μέ τό συμφέρον του. Ἐπιπλέον οἱ σοφιστές θεμελίωσαν τή Λογική καὶ τήν Ψυχολογία καὶ μελέτησαν τήν καταγωγή τῆς γλώσσας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Κατά τούς σοφιστές ἀντικειμενική ἀλήθεια, δηλ. ἀλήθεια μέ γενικό

κύρος, δέν ύπάρχει. Ἀληθινό καί δίκαιο εἶναι δι, τι φαίνεται καλό στόν καθένα καί δι, τι τόν συμφέρει. Ἐτσι διμως «διέφθειραν» τούς νέους, τούς κλόνιζαν δηλ., τήν πίστη σέ θρησκευτικές, πολιτικές καί ήθικές ἀξίες καί τούς ἔκαναν ἐπικίνδυνους γιά τήν Πολιτεία. Γι' αὐτό προκάλεσαν τήν ἀντιδραση πολλῶν Ἀθηναίων.

Κυριότερος ἀντίπαλος τῶν σοφιστικῶν ίδεων ἦταν ὁ Σωκράτης.

4. Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

α'. Ὁ βίος τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 470/469 π.Χ. Ὁ πατέρας του, ὁ Σωφρονίσκος, ἦταν λιθοξόος, ἐπεξεργαζόταν, «πελέκαγε» δηλ., λιθάρια ἡ σκάλιζε μάρμαρα γιά διάφορες ἐργασίες. Ἡ μητέρα του, ἡ Φαιναρέτη, ἦταν «μαῖα», δηλ., μαμή.

Ὅταν ἦταν παιδί, ὁ Σωκράτης μορφώθηκε, δπως τά παιδιά τῆς ἐποχῆς ἑκείνης, μέ τή «μουσική» (δηλ., μέ μουσική, ἀνάγνωση, γραφή, μελέτη ποιημάτων, ἀριθμητική) καί μέ τή γυμναστική. Ὅταν ἦταν νέος φρόντισε νά μορφωθεῖ μόνος του. Ἡ Ἀθήνα βρισκόταν τότε στή μεγάλη ὑλική καί πνευματική της ἀκμή. Ὁ Σωκράτης, δσο τοῦ ἦταν δυνατό, θά παρακολουθοῦντε τήν πολύπλευρη πνευματική κίνηση τῆς Ἀθήνας (παραστάσεις τραγωδίας καί κωμῳδίας, ἄλλες καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, κίνηση γύρω ἀπό τή φιλοσοφία, τή ρητορική κτλ.). Τή μύησή του στόν κόσμο τῆς ἐπιστήμης τήν ἄρχισε μέ τή σπουδή τῆς Φυσικῆς καί τῶν Μαθηματικῶν. Ὅστερα στράφηκε στή φιλοσοφία. Καί δταν ἔγινε ὥριμος ἄντρας, εἶχε ἀποκτήσει τή φήμη τοῦ σοφοῦ.

Ὕταν παντρεμένος μέ τήν Ξανθίππη καί εἶχε ἀποκτήσει τρία παιδιά. Ὁ ίδιος ἦταν λιτοδίαιτος καί ὀλιγαρκής. Γιά τή συντήρηση τῆς οἰκογένειάς του φαίνεται πώς εἶχε κάποιο εἰσόδημα, ἄλλα πολύ μικρό. Μπορεῖ νά θεωρηθεῖ βέβαιο, δτι τόν ἐνίσχυε οἰκονομικά ὁ πλούσιος, ἀδελφικός του φίλος Κρίτων.

Ὁ Σωκράτης δέν ἀναμείχτηκε στήν πολιτική. Συζητοῦσε βέβαια μέ τούς μαθητές του καί μέ τούς φίλους του τά πολιτικά ζητήματα τῆς πατρίδας του, ἄλλα δέν ἐπιζητοῦσε νά ἐπιβάλλει τίς γνῶμες του στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου.

‘Ως πολίτης ήταν πειθαρχικός, ένάρετος και δίκαιος. Διδασκε τήν ἀπόλυτη πειθαρχία και ύπακοή στούς νόμους τῆς Πολιτείας και ἔδινε ὁ ίδιος τὸ παράδειγμα, ἐκτελώντας μέ προθυμία τά καθήκοντα πού εἶχε ἔνας Ἀθηναῖος πολίτης.

Στή διάρκεια τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πήρε μέρος σέ τρεις πολεμικές ἐπιχειρήσεις: στήν Ποτίδαια τῆς Χαλκιδικῆς, στό Δήλιο τῆς Βοιωτίας και στήν Ἀμφίπολη, κοντά στό Στρυμόνα. Και στίς τρεις ἔδειξε ἀξιοθαύμαστη σωματική ἀντοχή και ἀπαράμιλλο θάρρος (διάβασε τά σχόλια στό κεφ. 17 τῆς Ἀπολογίας).

Στή δίκη τῶν στρατηγῶν, ὅστερα ἀπό τή ναυμαχία στίς Ἀργινοῦσες (406 π.Χ.) μόνον ὁ Σωκράτης πού ήταν τότε πρύτανης, ἀρνήθηκε νά παρανομήσει, ἀδιαφορώντας γιά ἐνδεχόμενες συνέπειες, διπος θά ιδοῦμε παρακάτω. Ἐπίσης, διπος θά ιδοῦμε παρακάτω, ἀρνήθηκε νά ἐκτελέσει παράνομη διαταγή τῶν Τριάντα τυράννων, μολονότι γνώριζε ὅτι ἔτσι κινδύνευε ἡ ζωή του.

Ο Σωκράτης ἐκτελοῦσε τά θρησκευτικά του καθήκοντα, μένοντας πιστός στούς καθιερωμένους τότε τύπους τῆς λατρείας.

Ο Σωκράτης ήταν δύσμορφος. Κάτω ὅμως ἀπό τή δυσμορφία του ὑπῆρχε μιά ὅμορφη και γαλήνια ψυχή και ἔνα πλούσιο, πρωτότυπο και λεπτό πνεῦμα.

β. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη.

Ο Σωκράτης δίδασκε μέ τό διάλογο. Ντυμένος φτωχικά, σύχναζε στήν ἀγορά τῆς Ἀθήνας, στά γυμναστήρια, στίς παλαίστρες, στούς περιπάτους και σέ ἄλλα μέρη, δποι συνήθιζαν νά συγκεντρώνονται οι Ἀθηναῖοι και κυρίως οι νέοι. Ἐκεῖ συζητοῦσε και μέ ἀπλές ἐρωτήσεις¹ ἔξεταζε ἀνθρώπους ἀπό κάθε κοινωνική τάξη, νέους ἢ μεγάλους στήν ήλικια, ντόπιους ἢ ξένους, γιά ζητήματα θρησκευτικά, ήθικά, πολιτικά και κοινωνικά: Γιά τή ζωή τους, γιά τή μόρφωση τῶν παιδιῶν τους, γιά τή δικαιοσύνη, γιά τήν ἀρετή κτλ., γιά προβλήματα δηλ. πού ἐνδια-

1. Αύτός ὁ τρόπος τῆς συζητήσεως ἐνός σοβαροῦ θέματος μέ ἐρωτήσεις και ἀπαντήσεις, δηλ. μέ τό διάλογο, και μέ σκοπό τήν εὑρεση τῆς ἀλήθειας, λέγεται διαλεκτική (τέχνη). Αύτή είναι ἡ κυριολεκτική σημασία τοῦ δρου «διαλεκτική». Στήν πλατωνική φιλοσοφία ὁ δρος «διαλεκτική» ἀποκτᾶ ειδικότερη σημασία.

φέρουν γενικά τόν ἄνθρωπο. Αὐτή ἡ συζήτηση ἦταν συγχρόνως και διδασκαλία.

Τις συζητήσεις τοῦ Σωκράτη παρακολουθούσαν πολλοί, κυρίως νέοι. Ἐτσι σχηματίστηκε γύρω του ἕνας κύκλος ἀπό μαθητές, πού θαύμαζαν τή σοφία και τήν ἀρετή του. Χρήματα γιά τή διδασκαλία του δέν ἔπαιρνε ποτέ ἀπό κανένα.

Ο Σωκράτης ἄρχιζε τή συζήτηση μέ τήν προσποίηση ὅτι δέ γνωρίζει, ἀλλά ἐνδιαφέρεται νά μάθει, λ.χ. τί εἶναι δίκαιο και τί ἄδικο, τί εἶναι θάρρος και τί δειλία, τί εἶναι καλό και τί ἀσχημο¹. Σέ κανένα δέν ἔδινε τήν ύπόσχεση ὅτι θά τόν διδάξει κάτι συγκεκριμένο, γιατί πίστευε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἄν μάθει πρῶτα νά χρησιμοποιεῖ τό νοῦ του (δηλ. τό λογικό στοχασμό του), μπορεῖ ὑπέρερα νά σκέπτεται, νά βρίσκει και νά κατατά τήν ἀλήθεια μόνος του. Γι' αὐτό δέν προσέφερε ποτέ στό συνομιλητή του ἔτοιμες γνώσεις. Τοῦ ἦταν ἀρκετό νά κεντρίζει τό συνομιλητή του μέ ἐρωτήσεις, ὥστε νά φτάνει μόνος του σέ γνώσεις πού τίς εἶχε ἡδη μέσα του. Ἡ μεθόδος αὐτή τοῦ Σωκράτη λέγεται μαιευτική. Ὄπως δηλ. ἡ «μαῖα» (ἡ μαμή) βγάζει τό παιδί ἀπό τήν κοιλιά τῆς μάνας του, ἔτσι και ὁ Σωκράτης ἔβγαζε ἀπό τό συνομιλητή του ὅ.τι ἐκείνος είχε μέσα του, χωρίς βέβαια νά τό γνωρίζει συνειδητά.

Στόχος τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας τοῦ Σωκράτη εἶναι ὁ ἄνθρωπος και τά προβλήματά του. Ἡ ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων οὔτε εἶναι δυνατή οὔτε ἔχει σημασία. Ἐκεῖνο πού προέχει, εἶναι νά ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος αὐτογνωσία, νά γνωρίσει δηλ.. τόν ἔαυτό του. Γιά νά γίνει δημως αὐτό, πρέπει νά μή στρέψει τήν προσοχή του μόνο στόν ἔξωτερικό κόσμο, ἀλλά νά ἔρευνά και τόν ἔαυτό του. Ἐτσι θά γίνει ἡθικά καλύτερος και ταυτόχρονα θά φιλοσοφήσει γιά τόν προορισμό του ώς ἄνθρωπου.

Και ὁ Σωκράτης λοιπόν και οί σοφιστές ἐνδιαφέρονται γιά τά ἀνθρώπινα προβλήματα. Ἀντίθετα δημως ἀπό τούς σοφιστές, ὁ Σωκράτης διδασκε ὅτι ὑπάρχει ἀλήθεια μέ γενικό κύρος. Ὁ ἄνθρωπος φτάνει στή γνώση μέ τή λογική του, ὅταν μάθει νά τή χρησιμοποιεῖ σωστά. Ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπο σέ πράξεις καλές και δίκαιες. Ἀρα ἡ ἀρετή και ἡ γνώση ταυτίζονται, εἶναι στό βάθος τό ἴδιο πράγ-

1. Ἡ προσποίηση ἀγνοιας, πού χρησιμοποιούσε ὁ Σωκράτης στίς φιλοσοφικές του συζητήσεις, λέγεται Σωκρατική εἰρωνεία.

μα. Μέ τήν ἀρετή δημως ὁ ἄνθρωπος φτάνει στήν εύτυχία. Γι' αὐτό ὁ Σωκράτης δίδασκε διτι κανένας δέν εἶναι κακός μέ τή θέλησή του, ἀλλά γίνεται κακός ἀπό ἄγνοια τῆς ἀρετῆς.

‘Ο Σωκράτης δίδασκε ἀκόμη τά ἔξης:

Δέν πρέπει νά δίνουμε σημασία στή γνώμη «τῶν πολλῶν», δηλ. στό τί λέει ὁ πολὺς ὁ κόσμος γιά ἔνα ζήτημα. Σημασία πρέπει νά δίνουμε στή γνώμη ἐκείνων πού εἶναι σώφρονες και εἰδικοὶ σ' αὐτό τό ζήτημα.

Τά ύλικά ἀγαθά δέν ἔχουν καμιά ἀξία γιά τόν ἄνθρωπο μπροστά στά πνευματικά και ἡθικά ἀγαθά. Ἡ ἀλήθεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία και ἡ ἐλευθερία εἶναι τά ἀληθινά, τά γνήσια στολιδια τῆς ψυχῆς τοῦ ἄνθρωπου.

‘Ο ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον νά πράττει τό ἀγαθό και νά ἀποφεύγει τό κακό. ‘Ο ίδιος ὁ Σωκράτης ἔλεγε, διτι ἄκουγε μέσα του μιά θεϊκή φωνή νά τόν ἐμποδίζει νά πράξει κάτι πού δέν ἥταν σωστό. Τή φωνή αὐτή τήν ὀνόμαζε «δαιμόνιο».

‘Ο Σωκράτης δίδασκε και μέ τό παράδειγμά του: Οἱ πράξεις του εἶχαν ἀπόλυτη συνέπεια μέ τά λόγια του. Και ἡ συνέπεια στή ζωή εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ὑπέρτατο χρέος.

Καλώντας τούς συμπολίτες του νά γνωρίσουν τόν ἑαυτό τους, νά μελετήσουν σέ βάθος τά προβλήματά τους και νά ξανασκεφθοῦν δσα θεωροῦσαν αὐτονόητα, ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε μέ τή ζωή και μέ τό ἔργο του ἡ ἄγρυπνη ἡθική συνείδηση τῆς Ἀθήνας. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἐνέπνευσε μεγάλη προσήλωση στό πρόσωπό του, ἀλλά και προκάλεσε και μεγάλες ἀντιπάθειες.

‘Ο Σωκράτης δέν ἔγραψε κανένα σύγγραμμα. ‘Ο,τι γνωρίζουμε γι' αὐτόν τό ἀντλοῦμε ἀπό ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ καλύτερη πηγή γιά νά γνωρίσουμε τόν τρόπο τῆς ζωῆς και τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη εἶναι τά ἔργα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Πλάτωνα και ἀπ' αὐτά ίδιαίτερα ἡ «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη».

γ. Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη.

α) Οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι, προσπαθώντας νά ἔξηγήσουν μέ τή λογική τά οὐράνια σώματα και τά φαινόμενα τῆς γῆς, διατύπωναν θεωρίες ἀντιθετες μέ τίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις τῶν Ἀθηναίων. Γι' αὐτό τούς θεωροῦσαν ἔθεους. Ἐξάλλου οἱ σοφιστές μέ τή διδασκαλία τους ἔφερ-

ναν νέες ιδέες, πού άσκοῦσαν διαλυτική έπιδραση στήν πολιτική, κοινωνική και ήθικη ζωή. Ιδιαίτερα ή διδασκαλία τῶν σοφιστῶν άσκοῦσε κακή έπιδραση στούς νέους, τούς «διέφθειρε», δηλ. τούς έκανε κακούς και έπιβλαβεῖς στήν κοινωνία και στήν Πολιτεία.

Ο Σωκράτης ἦταν ἀντίθετος και μέ τούς φυσικούς φιλοσόφους - και μέ τούς σοφιστές. Πολλοί δμως Ἀθηναῖοι, ἀπλοὶ ἄνθρωποι, ἀλλά και μορφωμένοι, ἐπειδή δέν εἶχαν γνωρίσει ἀπό κοντά τό Σωκράτη η ἐπειδή δέν εἶχαν καταλάβει τή διδασκαλία του, τόν θεωροῦσαν η φυσικό φιλόσοφο η ἔνα συνηθισμένο σοφιστή. Ἐπομένως γι' αὐτούς δ Σωκράτης ως φυσικός φιλόσοφος ἦταν ἀθεος· ως σοφιστής ἦταν ὑπεύθυνος γιά τή «διαφθορά» τῶν νέων και τήν παρακμή τῆς Πολιτείας.

β) Πολλές φορές δ Σωκράτης, ἔξεταζοντας και ἐλέγχοντας τίς γνῶμες τῶν συνομιλητῶν του γιά νά φτάσει στήν ἀλήθεια, ἀποκάλυπτε τήν ἀγνοιά τους. Ἐτσι δμως τούς στενοχωροῦσε η και τούς ἔξοργιζε, μέ ἀποτέλεσμα νά γίνουν ἔχθροι του.

γ) Τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη δτι δέν πρέπει νά δίνουμε προσοχή και σημασία στή γνώμη τῶν πολλῶν, τή θεώρησαν μερικοί ως αἰχμή ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, δηλ. ἐναντίον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἐξάλλου δ Σωκράτης ἀσκοῦσε κριτική σέ δρισμένες ἀδυναμίες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, δπως στήν ἐκλογή τῶν ἀρχόντων μέ κληρο. Ἐπιπλέον, δπως εἶδαμε πιό πάνω, δ Σωκράτης εἶχε ἐρθει σέ ἀντίθεση μέ τή δημοκρατία στή δίκη τῶν στρατηγῶν. Ὄλα αὐτά εἶχαν δημιουργήσει τήν ἐντύπωση, δτι δ Σωκράτης ἦταν ἔχθρος τῆς δημοκρατίας.

δ) Ἄλλοι πάλι ἀπό τούς Ἀθηναίους θεωροῦσαν τό Σωκράτη ὑπεύθυνο γιά τίς κακές και ἀντιδημοκρατικές πράξεις τοῦ Ἀλκιβιάδη και τοῦ Κριτία (ἦταν ἔνας ἀπό τούς Τριάντα τυράννους), ἐπειδή ἀνήκαν στόν κύκλο τῶν μαθητῶν του και εἶχε μ' αὐτούς φιλικές σχέσεις. Εἶχε δηλ. δημιουργήθει η προκατάληψη δτι δ Σωκράτης ἦταν δάσκαλος τῶν ἔχθρῶν τῆς δημοκρατίας.

ε) Μέ δσα ἔλεγε δ Σωκράτης γιά τό «δαιμόνιό» του, νόμισαν μερικοί δτι διδάσκει μιά νέα θρησκεία, ἀντίθετη μέ τήν ἐπίσημη θρησκεία τῶν Ἀθηναίων.

Γιά δλους αὐτούς τούς λόγους δημιουργήθηκε μιά σύγχυση γύρω ἀπό τό πρόσωπο και τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη: Ἡταν ἔνας πνευμα-

τικός ἄνθρωπος, πού μποροῦσε καὶ ἔπειτε νά στοχάζεται ἐλεύθερα μέσα σέ μιά δημοκρατία, ἢ ἡταν ἕνας ἐπικίνδυνος ἀνατροπέας;

Ἐτσι τό 399 π.Χ. τρεῖς Ἀθηναῖοι πολίτες, ὁ Μέλητος, ὁ Ἀνυτος καὶ ὁ Λύκων, κατηγόρησαν τό Σωκράτη γιά ἀσέβεια. (Γιά ἀντιδημοκρατικές ἐνέργειες δέν μποροῦσαν νά τόν καταγγείλουν, γιατί σύμφωνα μέ τήν ἀμνηστία πού δόθηκε τό 403 π.Χ., δέν ἐπιτρεπόταν νά κατηγορηθεῖ κανείς γιά πολιτικά ἀδικήματα). Ἀπό τούς τρεῖς, ἐπίσημος κατήγορος ἦταν ὁ Μέλητος. Ἡ κατηγορία πού ύπέβαλε ἐλεγε: «Ο Σωκράτης εἶναι ἔνοχος καὶ γιατί διαφθείρει τούς νέους καὶ γιατί δέν πιστεύει τούς θεούς πού πιστεύει ὁ τόπος, ἀλλά μᾶς φέρνει ἄλλες καινούριες θεότητες». Σέ τέτοιες κατηγορίες ὁ κατήγορος δριζε καὶ τήν ποινή πού πρότεινε νά ἐπιβληθεῖ στόν κατηγορούμενο. Γιά ποινή τοῦ Σωκράτη ὁ Μέλητος δρισε τό θάνατο.

δ. Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτη.

Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη ἀκολούθησε τόν κανονικό δρόμο καὶ παραπέμφθηκε στήν Ἡλιαία. Ἡ δίκη ἔγινε τήν ἄνοιξη τοῦ 399 π.Χ. Τήν ύπόθεση δίκασε ἕνα τμῆμα τῆς Ἡλιαίας, πού τό ἀποτελοῦσαν 501 δικαστές.

Στή δίκη πρώτα μίλησε ὁ Μέλητος καὶ ἀνέπτυξε τήν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη. Ἐπειτα μίλησαν οἱ ἄλλοι δύο συγκατήγοροι, ὁ Ἀνυτος καὶ ὁ Λύκων καὶ ὑποστήριξαν τήν κατηγορία. Ὅστερα τό δικαστήριο κάλεσε τό Σωκράτη νά ἀπολογηθεῖ. Οἱ μαθητές του εἰχαν φροντίσει νά τοῦ ἐτοιμάσει μιά ἀπολογία ἕνας καλός ρήτορας, διπος συνηθίζοταν τότε. Τήν ἀπολογία ἐτοίμασε μέ δῆλους τούς κανόνες τῆς δικαστικῆς ρητορικῆς ὁ δύνομαστός ρήτορας Λυσίας. Ὁ Σωκράτης διμως ἀρνήθηκε νά τή χρησιμοποιήσει. Τήν ἀπολογία του, εἶπε, τήν ἐτοίμαζε ὁ ἴδιος σέ δῆλη του τή ζωή μέ τίς πράξεις του, δηλ. πράττοντας πάντοτε τό ἀγαθό.

Ἐτσι ὁ Σωκράτης, μέ ἥρεμη τή συνείδησή του, ἀπολογήθηκε διπος ἥθελε ὁ ἴδιος.

Ὕστερα ἀπό τήν ἀπολογία του, τό δικαστήριο κήρυξε ἔνοχο τό Σωκράτη καὶ τόν καταδίκασε σέ θάνατο.

Τήν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη καὶ τήν καταδίκη του σέ θάνατο δέ θά καταλάβουμε, ἂν δέν τίς δοῦμε μέσα στό κλίμα τῆς ἐποχῆς

έκεινης: Τό κλίμα ήταν τότε ποτισμένο άπό τήν ἀπογοήτευση πού ἔφερε ἡ πρόσφατη καταστροφή τῆς Ἀθήνας στόν πελοποννησιακό πόλεμο. Στήν ἀπογοήτευση προστέθηκε και ἡ πικρή ἐμπειρία ἀπό τήν τυραννία (τῶν Τριάντα τυράννων), πού ἐπακολούθησε. Ύστερα ἀπό τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας ὁ Σωκράτης, κοντά στά ἄλλα, θεωρήθηκε ὁ ἐκπρόσωπος ἔκεινων πού μέ τις νέες ιδέες τους ήταν ὑπεύθυνοι γιά τήν παρακμή και τήν πτώση τῆς Πολιτείας και ἐμπόδιο γιά τή στερέωση τῆς δημοκρατίας στίς παλιές παραδόσεις. Και ὅμως, ὁ Σωκράτης, μέ τά λόγια και μέ τά ἔργα του, ήταν συνεπής δημοκράτης.

Μία εἰκόνα τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό ἔργο του «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη». Ἐκεῖ θά μάθουμε πῶς ἀπολογήθηκε ὁ Σωκράτης και πῶς τό δικαστήριο τόν καταδίκασε σὲ θάνατο.

Πρέπει δημοσίευση τοῦ Σωκράτης τοῦ Σωκράτης.

5. Ο ΠΛΑΤΩΝ

α. Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνα

Καταγωγή και ὄνομα.

Ο Πλάτων γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 428 ή 427 π.Χ. Ο πατέρας του Ἀρίστων καταγόταν ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια. Μιά πληροφορία λέει δτὶς ἡ γενιά του ἔφτανε στόν Κόδρο. Ή μητέρα του Περικλέωνη καταγόταν ἀπό παλιά ἀρχοντική γενιά πού ἔφτανε ὡς τό Σόλωνα. Τό ἀρχικό ὄνομα τοῦ Πλάτωνα ήταν Ἀριστοκλῆς. Ἀργότερα, σύμφωνα μέ σχετική παράδοση, τόν εἶπαν Πλάτωνα, ἐπειδή εἶχε πλατύ στῆθος και πλατύ μέτωπο. Και τό ὄνομα τοῦτο τοῦ ἔμεινε.

Μόρφωση και νεανικά ἐνδιαφέροντα.

Ο Πλάτων ἀνατράφηκε και μορφώθηκε μέ προσοχή και μέ ἐπιμέλεια, σάν παιδί πλούσιας και ἀρχοντικῆς οἰκογένειας. Στό πατρικό σπίτι δέχτηκε βαθιά στήν ψυχή του τά σπέρματα τῆς ἀρετῆς πού τόν στόλιζε σ' ὅλη του τή ζωή. Εἶχε ἐξαίρετα πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα. Ήταν προκισμένος μέ ποιητική και γενικότερη καλλιτεχνι-

κή διάθεση. Τά πρῶτα του πνευματικά ἔνδιαφέροντα ἦταν καλλιτεχνικά. Τόν ἐνθουσιάζε ό "Ομηρος καί γενικά ἡ ποίηση, ιδιαίτερα ἡ δραματική. Ἔγραφε καί ό ἴδιος ποιήματα. "Οταν ἦταν ἔφηβος, μυήθηκε στή φιλοσοφία.

Γνωριμία μέ τό Σωκράτη.

"Οταν ό Πλάτων ἔγινε εἷκοσι χρονῶν, γνώρισε τό Σωκράτη. Ἡ γνωριμία αὐτή ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή ζωή του: Ἐγκατέλειψε τήν ποίηση, ἔκαψε δσα ποιήματα εἰχε γράψει καί ἀφοσιώθηκε στή φιλοσοφία. Ἔγινε πιστός μαθητής καί ἀχώριστος σύντροφος τοῦ Σωκράτη καί ἔνα ἀπό τά κύρια πρόσωπα τοῦ στενοῦ φιλοσοφικοῦ του κύκλου. Ὁ τραγικός καί ἄδικος θάνατος τοῦ Σωκράτη πλήγωσε τήν εὐαίσθητη ψυχή τοῦ Πλάτωνα. Τόν πίκρανε τόσο, ὅστε ἔφυγε καί πήγε στά Μέγαρα, κοντά στό φιλόσοφο Εὔκλειδη. Ἀλλοι λένε δτι ό Πλάτων ἴσως φοβόταν μήπως τόν καταδιώξουν, ἐπειδή ἦταν μαθητής τοῦ Σωκράτη. Γι' αὐτό ὑστερά ἀπό τήν καταδίκη τοῦ δασκάλου του ἔφυγε ἀπό τήν Ἀθήνα καί πήγε στά Μέγαρα. Ἐκεῖ, μαζί μέ ἄλλους μαθητές καί φίλους τοῦ Σωκράτη, θρήνησε τό δάσκαλό του. Στά Μέγαρα, δπως φαινεται, ἔμεινε λίγο καιρό καί ὑστερά γύρισε στήν Ἀθήνα.

Στήν Αἴγυπτο καί στήν Κυρήνη.

'Αργότερα ό Πλάτων γιά νά ίκανοποιήσει τίς πνευματικές του ἀνησυχίες ἄρχισε νά ταξιδεύει σέ μακρινούς τόπους. Πρῶτα πήγε στήν Αἴγυπτο καί στήν Κυρήνη. Στήν Αίγυπτο γνώρισε καί μελέτησε καί τόν πανάρχαιο καί τό σύγχρονο πολιτισμό της. Στήν εύτυχισμένη ἐκείνη χώρα τοῦ Νείλου ἐντύπωση ἔκαναν στόν Πλάτωνα τό πολίτευμά της, οί σταθεροί πολιτικοί καί κοινωνικοί της θεσμοί. Σέ μερικά ἔργα τοῦ Πλάτωνα βλέπουμε τήν ἐπίδραση ἀπό τήν ἐντύπωση αὐτή. Στήν Κυρήνη ό Πλάτων ἔμεινε λίγο καιρό κοντά στό διάσημο μαθηματικό Θεόδωρο καί πλούτισε τίς γνώσεις του στή Γεωμετρία.

Στήν κάτω Ίταλία καί στή Σικελία.

Τό 389 ἢ τό 388 π.Χ. ό Πλάτων κάνει τό δεύτερο μεγάλο ταξίδι του. Πηγαίνει πρῶτα στήν κάτω Ίταλία. Τό ταξίδι αὐτό ἦταν πολύ σημαντικό γιά τήν πνευματική του ἐξέλιξη, γιατί στήν κάτω Ίταλία ό

Πλάτων είχε τήν εύκαιρια νά γνωρίσει καλύτερα και νά μελετήσει τις θεωρίες τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν πού ύπηρχαν ἐκεῖ.

Από τήν κάτω Ἰταλία ὁ Πλάτων πήγε στή Σικελία, δους ἔμεινε φιλοξενούμενος στήν αὐλή τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Α'. Ἡ πνευματική συγκομιδή τοῦ Πλάτωνα ἀπό τή Σικελία ἦταν διαφορετική. Ἐκεῖ γνώρισε ἀπό κοντά και ἀπόκτησε πείρα ἀπό ἓνα τυραννικό πολίτευμα. Κέρδισε βέβαια τή φιλία και τό θαυμασμό τοῦ Δίωνα, γυναικαδέλφου τοῦ Διονυσίου, ἡ γνωριμία του δμως μέ τό Διονύσιο είχε πολύ ἀσχημο τέλος: Ἐπειδή, δπως εἶναι τό πιό πιθανό, δέ συμφωνοῦσαν στίς συζητήσεις τους, ὁ Διονύσιος ἐπιβίβασε τόν Πλάτωνα μέ τή βία σέ ἓνα πλοῖο πού ἔφευγε γιά τήν Ἑλλάδα. Ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου πούλησε τόν Πλάτωνα δοῦλο στήν Αἴγινα. Ἐκεῖ τόν ἀναγνώρισε κάποιος Ἀννίκερης ἀπό τήν Κυρήνη, τόν ἔξαγόρασε και ὑστερα τόν ἄφησε ἐλεύθερο. Ἐτσι ὁ Πλάτων γύρισε πάλι στήν Ἀθήνα.

Ο Πλάτων ἴδρυει Φιλοσοφική Σχολή.

Ο Πλάτων εἶναι τώρα 40 χρονῶν. Γνωρίζει καλά τά φιλοσοφικά, τά πολιτικά και τά κοινωνικά προβλήματα. Ἐχει ἔναν πλοῦτο ἀπό γνώσεις και ἀπό πείρα. Εἶναι γνωστός στούς φιλοσοφικούς κύκλους ἀπό τίς συζητήσεις του και ἀπό τά συγγράμματά του πού είχε ὅς τότε δημοσιεύσει. Ἐπιθυμία του ἦταν τώρα τήν πείρα του και τίς γνώσεις του νά μεταδώσει και σέ ἀλλούς. Γι' αὐτό τό σκοπό ἴδρυσε μόνιμη φιλοσοφική σχολή. Τό μέρος δους ὁ Πλάτων ἴδρυσε τή σχολή του, δονομαζόταν Ἀκαδήμεια, γι' αὐτό και ἡ σχολή πήρε τό δόνομα Ἀκαδήμεια ἢ Ἀκαδημία. Βρισκόταν στό χῶρο ἡ κοντά στό χῶρο, δους σήμερα ἀπλώνεται ἡ συνοικία τῆς Ἀθήνας πού λέγεται «Ἀκαδημία Πλάτωνος». Στήν Ἀκαδημία διδάσκονταν ἡ ἀστρονομία, τά μαθηματικά και κυρίως ἡ φιλοσοφία. Ἐκεῖ, μέσα σ' ἔνα δμορφο και γαλήνιο φυσικό περιβάλλον, ὁ Πλάτων ἔμεινε χωρίς διακοπή εἰκοσι χρόνια (387-367 π.Χ.). Συζητοῦσε, διδάσκε, ἔγραφε και δημοσίευε τά ἔργα του. Τά εἰκοσι αὐτά χρόνια ἦταν τά πιό γόνιμα και τά πιό δημιουργικά χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Πλάτωνα.

Δεύτερο και τρίτο ταξίδι στή Σικελία.

Τό 367 π.Χ. πέθανε ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος. Ὁ

νεαρός γιός καὶ διάδοχός του Διονύσιος Β' προσκάλεσε τότε ἐπίμονα τὸν Πλάτωνα στίς Συρακοῦσες, δάσκαλο καὶ σύμβουλό του. Ὁ Πλάτων θεώρησε εὐγενικό του καθῆκον νά λησμονήσει τὴν προηγούμενη περιπέτειά του καὶ νά δεχτεῖ τὴν πρόσκληση. Σ' αὐτό τὸν παρακίνησε καὶ ἡ ἀλπίδα διτὶ θά μποροῦσε, μέ εὐνοϊκότερες τώρα συνθήκες, νά πραγματοποιήσει ἐκεῖ βασικές πολιτικές ίδεes του, δπως ἡ ὁργάνωση μιᾶς Πολιτείας κάτω ἀπό ἕναν ἄρχοντα μέ σωφροσύνη καὶ μέ φιλοσοφικό πνεῦμα. Γιατί δὲ Πλάτων πίστευε διτὶ ἂν οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες γίνουν φιλόσοφοι ἢ ἂν οἱ φιλόσοφοι γίνουν πολιτικοὶ ἡγέτες. Θά λείψουν τά δεινά ἀπό τίς κοινωνίες. Ἔτσι τὸ 366 π.Χ. δὲ Πλάτων πήγε γιά δεύτερη φορά στή Σικελία καὶ τὸ 361 π.Χ. γιά τρίτη φορά. Και τίς δυό φορές δῆμως οἱ προσπάθειές του ἀπέτυχαν.

Τούτη ἡ ἀλληλεγγύη του Πλάτωνα, τότε τέλος του.

Ο Πλάτων ἦταν ἄντρας μέ ύγεια καὶ μέ σωματική ρώμη. Εἶναι λοιπόν βέβαιο διτὶ στά πρῶτα χρόνια τῆς ἀντικῆς του ἡλικίας στρατεύτηκε περισσότερο ἀπό μιά φορά. Δέν ἀναμειχτήκε στήν πολιτική, γιατί καὶ ἀπό τήν ἀριστοκρατική του καταγωγή καὶ ἀπό δική του πεποιθήση δέ συμπαθοῦσε τή δημοκρατία, δπως λειτουργοῦσε στήν ἐποχή του. Αὔτη ἡ ἀλλωστε εἰχει θανατώσει τὸν ἀριστο πολίτη της, τό Σωκράτη. Ο Πλάτων ἔμεινε ἄγαμος.

Ως τά βαθιά του γεράματα δὲ Πλάτων, μέ καθαρό τό νοῦ του, δίδασκε, συζητοῦσε, καὶ ἔγραψε, ἐπισφραγίζοντας ἔτσι μιά ἐνάρετη ζωή καὶ ἔνα ἔργο γεμάτο θεία πνοή. Πέθανε τὸ 347 π.Χ. σέ ἡλικία ὀγδόντα χρονῶν. Τόν ἔθαψαν στόν κῆπο τῆς Ἀκαδημίας.

Η Ἀκαδημία διατηρήθηκε ὅσ τὸν 6. μ.Χ. αἰώνα, δπότε ἔκλεισε μέ διαταγή τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

β. Συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα

Ο Πλάτων ἔγραψε πολλά ἔργα. Τά σπουδαιότερα ἀπό τά συγγράμματα πού διασώθηκαν μέ τ' ὄνομά του είναι: τό Συμπόσιο, ὁ Φαιδὼν, ὁ

Φαιδρος, ή Πολιτεία, οι Νόμοι, ο Πρωταγόρας, ο Γοργίας, ο Θεαίτης, ο Παρμενίδης, ο Τίμαιος. Γνωστά έργα του Πλάτωνα είναι άκομη η Ἀπολογία του Σωκράτη και ο Κρίτων.

Όλα σχεδόν τά συγγράμματα του Πλάτωνα έχουν διαλογική μορφή. Έπισης σέ δηλα σχεδόν τά έργα του τό κύριο πρόσωπο ἀπ' αυτά πού συζητοῦν είναι ο Σωκράτης. Αυτός διευθύνει τή συζήτηση.

Οι διάλογοι του Πλάτωνα, σχεδόν δῆλοι, έχουν γιά ἐπιγραφή τό σημαντικότερο πρόσωπο πού συζητοῦν, τίς πιό πολλές φορές τού σπουδαιότερου ὑστερα ἀπό τό Σωκράτη. Π.χ. Πρωταγόρας, Γοργίας κ.τ.λ. Στούς διαλόγους του ο Πλάτων ἔξετάζει δῆλα τά σοβαρά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τόν ἄνθρωπο και ἀναπτύσσει τίς φιλοσοφικές του θεωρίες, οι οποίες ἔτσι παρουσιάζονται σάν ιδέες του Σωκράτη.

Ο διάλογος, δημοσίευση τόν βλέπουμε στά έργα του Πλάτωνα, είναι ἔνα νέο εἶδος του ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου. Στό σύνολό του είναι δημιούργημα του Πλάτωνα. Θά μπορούσαμε νά είπούμε, δητι ο πλατωνικός διάλογος βασικά είναι ἀναπαράσταση τῆς διαλογικῆς διδασκαλίας του Σωκράτη. Εἰδικότερα, οι πρῶτοι πλατωνικοί διάλογοι θεωρούνται δητι ἐκφράζουν πιστότερα τή σωκρατική διδασκαλία. Ός εἶδος του πεζοῦ λόγου ο διάλογος δέν εύδοκίμησε, γιατί, κοντά στ' ἄλλα, ἀπαιτεῖ μεγάλη καλλιτεχνική ίκανότητα.

Οι διάλογοι του Πλάτωνα είναι γραμμένοι μέ μεγάλη λογοτεχνική χάρη στή γλώσσα τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

γ. Ἡ ἀξία τῶν έργων του Πλάτωνα

Ἡ ἀξία τῶν έργων του Πλάτωνα είναι πολύ μεγάλη γιά δύο λόγους: Ο ἔνας είναι δητι στρέφονται γύρω ἀπό τά σπουδαιότερα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν γενικά τόν ἄνθρωπο. Προβλήματα πνευματικά, ήθικά και πολιτικά. Ο ἄλλος λόγος είναι δητι τά προβλήματα αυτά ο Πλάτων τά ἀναπτύσσει στά έργα του μέ τρόπο πού συναρπάζει και γοητεύει.

Ο Πλάτων είναι μία ἀπό τίς μεγαλύτερες πνευματικές φυσιογνωμίες τῶν αἰώνων. Ἡ ἀκτινοβολία του ἀπλώνεται σ' δῆλο τόν πολιτισμένο κόσμο.

I. ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : Π. NIPBANA

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

‘Η «΄Απολογία τοῦ Σωκράτη» εἶναι ἔνα ἀπό τά πρῶτα ἔργα τοῦ Πλάτωνα. Τήν ἔγραψε λίγα χρόνια - δύο η τρία, λένε μερικοί - ὕστερα ἀπό τή δίκη, τήν καταδίκη καὶ τό θάνατο τοῦ Σωκράτη, δταν ἡ ἀνάμνηση ἀπό τά λόγια τοῦ δασκάλου του ἦταν ἀκόμη πολὺ ζωντανή καὶ ὁ πόνος γιά τόν ἄδικο χαμό του βαρύς.

Ο Πλάτων ἦταν παρών στή δίκη τοῦ Σωκράτη καὶ ἀκουσε τήν ἀπολογία του. Ή ‘Απολογία ὅμως πού ἔγραψε δέν εἶναι πιστή ἀπόδοση τῆς πραγματικῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτη. Τήν ἐποχή ἐκείνη δέν κρατούσαν πρακτικά στίς δίκες, δπως γίνεται σήμερα· οὔτε ὁ Σωκράτης εἶχε ἐτοιμάσει τήν ἀπολογία του πρίν γίνει ἡ δίκη.

Παλαιότερα εἶχε διατυπωθεῖ ἡ γνώμη, δτι ἡ ‘Απολογία εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερο δημιούργημα τῆς φαντασίας τοῦ Πλάτωνα. Σήμερα κανείς δέ δέχεται αὐτή τή γνώμη. “Ολοι σχεδόν εἶναι σύμφωνοι δτι ὁ Πλάτων μᾶς δίνει στήν ‘Απολογία τά πραγματικά γεγονότα τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη. Εἶναι ἀκόμη σύμφωνοι δτι ὁ Σωκράτης ἔδειξε τήν ἀξιοπρέπεια, τή μεγαλοψυχία, τήν ἀνδρεία καὶ τή συνέπεια πού βλέπουμε στήν ‘Απολογία. Πραγματικά, ὁ τόνος καὶ τό πνεῦμα στά πιό πολλά σημεῖα τῆς ‘Απολογίας δέν ἀπομακρύνονται ἀπό τό γνήσιο ἥθος τοῦ Σωκράτη.

Κατά τά ἄλλα ή Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη εἰναι μιά ἐλεύθερη παρουσίαση ἀπό τὸν Πλάτωνα τῶν βασικῶν σημείων τῆς πραγματικῆς ἀπολογίας τοῦ διασκάλου του στὸ δικαστήριο. Ἀλλωστε δὲν ἦταν εὐκολόνα μή γράψει ὁ Πλάτων τὴν ἀλήθεια, ἀφοῦ τὴν Ἀπολογία του θά διάβαζαν καὶ ἄνθρωποι πού παρακολούθησαν τῇ δίκῃ καὶ γνώριζαν σέ γενικές γραμμές τί εἶπε τότε ὁ Σωκράτης καὶ τί δὲν εἶπε.

“Οταν ὁ Πλάτων ἔγραψε τὴν Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», ἦταν νέος. Μὲ τό ἔργο του αὐτό θέλησε νά ύπερασπίσει τῇ μνήμῃ τοῦ διασκάλου του, νά δειξει ποιός ἦταν ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του καὶ ποιά ἡ πραγματική διδασκαλία του. Νά προβάλει τὴν προσωπικότητα, τὴν ἀρετή καὶ τό ἥθος τοῦ Σωκράτη καὶ ἔτσι νά δειξει στούς Ἀθηναίους ποιον ἄνθρωπο θανάτωσαν καὶ πόσο μεγάλο κακό ἔκαναν.

Μερικοί ύποστηρίζουν δτι ὁ Πλάτων ἔγραψε τὴν Ἀπολογία καὶ γιά ἔναν ἄλλο σκοπό: Θέλησε νά προβάλει τὸ Σωκράτη ώς πρότυπο γιά νά ρυθμίζουν οἱ Ἀθηναῖοι σύμφωνα μ’ αὐτό τῇ συμπεριφορά τους στήν ιδιωτική καὶ ιδίως στήν πολιτική ζωή τους.

«Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» ἔγραψε καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἡ γνησιότητά της δμως ἀμφισβητεῖται. Καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη, πού μᾶς δίνει, δέν ἔχει βάθος. Ἀντίθετα ἡ Ἀπολογία πού ἔγραψε ὁ Πλάτων εἰναι ἕνα ἀπό τά κείμενα πού μᾶς βοηθοῦν πιό πολὺ νά γνωρίσουμε τὸν πραγματικό Σωκράτη. Θά μπορούσε νά είπει κανείς δτι εἰναι ἡ αὐτοβιογραφία του.

Στήν Ἀπολογία (σέ συνδυασμό μέ τά ἄλλα δύο ἔργα πού θά μελετήσουμε, δηλ. τὸν Κρίτωνα καὶ τό Φαιδρωνα) ἔνας πολὺ μεγάλος τεχνίτης τοῦ λόγου καὶ φιλόσοφος, ὁ Πλάτων, μᾶς δίνει μιά εἰκόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ Σωκράτη. Εἰναι μιά εἰκόνα πού ἐκπέμπει ἥθική καὶ πνευματική ἀκτινοβολία ἀξεπέραστη. Καὶ μᾶς προσφέρεται γιά νά λουστοῦμε μέ τό φῶς της. Φτάνει νά τό θελήσουμε.

ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΘΟΡΙΖΕΙ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ

1. Ποιά ἐντύπωση σᾶς ἔκαναν, ἐσᾶς, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τά λόγια τῶν κατηγόρων μου δέν τό ξέρω· ἐγώ λίγο ἔλειψε νά ξεχάσω κι ὁ ἴδιος ποιός εἶμαι. Τόσο πειστικά μιλούσανε. Μολονότι, ἔτσι νά ποῦμε, δέν εἶπαν τίποτε ἀληθινό. Ἐνα δῆμος θαύμασα προπάντων ἀπό τά πολλά ψέματά τους: τοῦτο πού σᾶς εἶπαν, νά φυλαχτεῖτε μήπως σᾶς γελάσω μέτι ρητορική μου. Γιατί τό νά μήν ντραποῦν πώς ἀμέσως τώρα, ὁ ἴδιος ἐγώ, μέτι τά πράγματα θά τούς βγάλω ψεύτες, δταν φανδ πώς καθόλου δέν εἶμαι τρομερός στά λόγια, αυτό μοῦ φάνηκε ή μεγαλύτερή τους ἀναισχυντία· ἐκτός ἂν ἵσως αὐτοί ὀνομάζουν τρομερό στά λόγια ἐκείνον πού λέει τήν ἀλήθεια. Γιατί ἂν αὐτό λένε, τότε κι ἐγώ ἵσως τ' ὁμολογήσω πώς εἶμαι ρήτορας, δχι δῆμος μέτι τό δικό τους τόν τρόπο. Αὐτοί λοιπόν, δπως εἶπα, τίποτε σχεδόν ἀληθινό δέν εἶπαν· ἐσείς δῆμος θ' ἀκούσετε ἀπό μένα δλη τήν ἀλήθεια, μά τό Δία, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι· δχι δηλαδή ὄμιλιες καλοειπωμένες σάν τίς δικές τους, μέτ φράσεις και λέξεις δημοφρες, ούτε καλοστολισμένες, μόνο θ' ἀκούσετε λόγια ἀπλά, μέ δποια λέξη μοῦ τύχει· γιατί πιστεύω πώς δσα λέω εἶναι δίκαια και κανείς σας ἄς μήν τά περιμένει ἀλλιώτικα. Γιατί δέν ταιριάζει, βέβαια, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σέ τέτοια ἡλικία νά παρουσιάζομαι μπροστά σας σάν κανένα παιδάριο, πού τορνεύει τά λόγια του. Και γι' αὐτό πολὺ σᾶς παρακαλῶ και σᾶς τό ζητῶ γιά χάρη, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἂν μ' ἀκούσετε ν' ἀπολογοῦμαι μέτ τά ἴδια λόγια πού συνηθίζω νά μιλῶ στήν ἀγορά, μπροστά στά τραπέζια τῶν κολλυβιστῶν, κι ἀλλοῦ, δπου πολλοὶ ἀπό σᾶς μ' ἔχετε ἀκουσμένον, νά μήν ξαφνιαστεῖτε και νά μή θορυβήσετε. Ο λόγος εἰν' αὐτός: πρώτη φορά τώρα, πού εἶμαι ἐβδομήντα χρόνων, παρουσιάζομαι μπροστά σέ δικαστήριο· ἀληθινά λοιπόν δέ γνωρίζω καθόλου τή γλώσσα πού μιλοῦν ἐδῶ μέσα. "Οπως λοιπόν, ἂν ἥμουν στ' ἀλήθεια ξένος και μιλοῦσα μέτ τή γλώσσα και τόν τρόπο,

πού είχα ἀνατραφεῖ, θά μέ συχωρούσατε, ἔτσι καὶ τώρα σᾶς ζητῶ ἕνα πράγμα, δίκαιο κατά τή γνώμη μου, νά μήν κοιτάξετε τόν τρόπο πού μιλῶ, καλό ή κακό, ἀλλά μόνο νά προσέξετε ἄν αὐτά πού λέω εἶναι δίκαια η δχι· γιατί ἔτσι πρέπει στό δικαστή, δπως πρέπει στό ρήτορα νά λέει τήν ἀλήθεια.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ENANTION ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

2. Πρῶτα λοιπόν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶναι δίκαιο ν' ἀπολογηθῶ στίς πρῶτες ψεύτικες κατηγορίες πού μοῦ κάμανε, καὶ στοὺς πρώτους κατηγόρους καὶ ὑστερα στίς ὑστερινές καὶ στοὺς ὑστερινούς. Γιατί πολλοί μ' ἔχουν κατηγορήσει σέ σᾶς, καὶ ἄλλοτε, ἐδῶ καὶ πολλά χρόνια, χωρίς νά ποῦνε οὔτε μιά ἀλήθεια· ἐκείνους ἐγώ φοβοῦμαι περισσότερο, παρά αὐτουνούς πού τριγυρίζουν τόν Ἀνυτο, ἄν καὶ εἶναι καὶ τοῦτοι φοβεροί. Ἐκεῖνοι δῆμος ἦταν φοβερότεροι, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐκεῖνοι πού σᾶς παίρνανε ἀπό μικρά παιδιά καὶ σᾶς πείθανε μέ ψεύτικες κατηγορίες γιά μένα, πώς τάχα εἶναι ἔνας Σωκράτης, σοφός ἄνθρωπος, πού ἔξετάζει τά ἐπουράνια καὶ γυρεύει δσα κρύβει ή γῇ καὶ τόν ἄδικο λόγο τόν κάμνει δίκαιο. Αὐτοί, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πού μοῦ βγάλανε αὐτό τό δόνομα, εἶναι φοβεροί κατήγοροι μου· γιατί δσοι τούς ἀκοῦνε νομίζουν, πώς αὐτοὶ πού γυρεύουν τέτοια πράγματα οὔτε τούς θεούς πιστεύουν. Ὅστερα οἱ κατήγοροι αὐτοὶ εἶναι πολλοί καὶ πολλά χρό· ια μέ κατηγοροῦνε καὶ, τό χειρότερο, σᾶς μιλήσανε γιά μένα σέ μια ἡλικία πού τούς πιστέψατε περισσότερο, σάν παιδιά πού ἡσαστε, καὶ μερικοί ἀπό σᾶς νέοι, καὶ μέ κατηγορούσανε, χωρίς νά είμαι μπροστά. Καὶ τό πιό παράξενο ἀπ' δῆλα εἶναι πώς οὔτε τά ὀνόματά τους μπορῶ νά τά ξέρω καὶ νά τά εἰπω, παρά ἐνός, πού ἔγραφε κωμωδίες. Ἐκεῖνοι δῆμοι πού μέ τά μέσα τοῦ φθόνου καὶ τῆς διαβολῆς σᾶς ἐπειθαν, καὶ δσοι, ἀφοῦ είχαν πεισθεῖ οἱ ἴδιοι, ἐπειθαν ἄλλους, αὐτοὶ εἶναι οἱ πιό δύσκολοι ἀπ' δῆλους, γιατί, οὔτε νά παρουσιάσω κανέναν ἀπ' αὐτούς μπορῶ, οὔτε νά τόν βγάλω ψεύτη. Ἀλλά εἶναι ἀνάγκη καθαυτό νά πολεμῶ μέ σκιές καὶ νά ἐλέγχω, χωρίς κανένας νά μοῦ ἀποκρίνεται. Παραδεχτεῖτε λοιπόν καὶ σεῖς, δτι οἱ κατήγοροι μου εἶναι δύο εἰδῶν, ἐκεῖνοι πού μέ κατηγόρησαν τώρα τελευταῖα κι ἐκεῖνοι πού μέ κατηγοροῦν ἀπό πολύν καιρό, δπως σᾶς ἔλεγα. Καὶ συλλογιστεῖτε, δτι πρῶτα πρῶτα πρέπει ν' ἀπολογηθῶ σ' αὐτούς, γιατί κι ἐσεῖς πρωτύτερα καὶ περισσότερο καιρό

άκούσατε τίς δικές τους κατηγορίες, παρά τίς τελευταῖες.

”Ας εἶναι. ”Ας ἀπόλογηθῶ, λοιπόν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ ἡς προσπαθήσω νά βγάλω ἀπό τό μυαλό σας, σέ τόσο λίγη ὥρα, τή διαβολή πού τόσον καιρό ρίζωσε μέσα σας. Και θά ἐπιθυμούσα νά τό καταφέρω, δσο μπορέσω μέ τήν ἀπολογία μου, ἀν ἡτανε δυνατό νά βγει τίποτε καλό γιά σᾶς και γιά μένα· ἀλλά νομίζω πώς αὐτό εἶναι δύσκολο και τό καταλαβαίνω και μοναχός μου, τί σπουδαῖο εἶναι. ”Ας γίνει δμος δπως θέλει ὁ Θεός· ἐγώ πρέπει νά ύπακουσω στό νόμο και ν' ἀπολογηθῶ.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΡΝΕΙΤΑΙ Η ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΕΙ ΤΙΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

3. ”Ας ξαναπιάσομε λοιπόν ἀπ' τήν ἀρχή ποιά εἶν' ἔκεινη ἡ κατηγορία, πού ἔχει γεννήσει δλες τίς διαβολές ἐναντίον μου και πού ἔπεισε και τό Μέλητο νά μέ φέρει στό δικαστήριο. Καλά! Μέ ποιά λόγια λοιπόν μέ διαβάλανε αὐτοί πού μέ διαβάλανε: Πρέπει νά σᾶς ξαναπῶ λέξη μέ λέξη τήν κατηγορία, δπως γίνεται στό δικαστήριο. ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΧΟΣ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΚΑΝΕΙ, ΓΙΑΤΙ ΓΥΡΕΥΕΙ ΟΣΑ ΚΡΥΒΕΙ Η ΓΗ ΚΑΙ ΤΑ ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΛΟΓΟ ΤΟΝ ΚΑΝΕΙ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ ΑΥΤΑ ΤΑ ΙΔΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ. Τέτοια εἶναι ἡ κατηγορία. Αὐτά τά πράγματα τά εἰδατε και ἔσεις στήν κοινωδία τοῦ **’Αριστοφάνη**, εἴδατε κάποιο Σωκράτη νά φέρνεται ἀπάνω στή σκηνή, νά λέει πώς περιπατεῖ ἀπάνω στόν ἀέρα και νά φλυαρεῖ ἔνα σωρό φλυαρίες, πού ποτέ δέ μοῦ πέρασαν, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ἀπό τό νοῦ μου. Και δέν τά λέω αὐτά γιά νά ἔξευτελίσω τάχα δ ἵδιος αὐτά τά πράγματα, ἀν βρίσκεται κανένας πού τά γνωρίζει κι αὐτά, και νά ξεφύγω ἔτσι ἀπό τίς τόσες κατηγορίες τοῦ Μελήτου. Στ' ἀλήθεια δμως, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δέ γνωρίζω τίποτε ἀπό τέτοια πράγματα. Σᾶς βάζω δέ μάρτυρες τούς περισσότερους ἀπό σᾶς και σᾶς παρακαλῶ νά τά πεῖτε και νά τά ἔξηγήσετε δ ἔνας μέ τόν ἄλλο, δσοι μ' ἔχετε ἀκούσει ποτέ νά μιλῶ, ἔστω και τό παραμικρό, και εἶναι πολλοί ἀπό σᾶς τέτοιοι· λέτε λοιπόν ὁ ἔνας μέ τόν ἄλλο, ἀν καμιά φορά ἄκουσε κανείς ἀπό σᾶς ἐμένα νά λέω γιά τέτοια πράγματα, και ἀπ' αὐτά θά καταλάβετε δτι τέτοια εἶναι και τ' ἄλλα πού λέει γιά μένα δ κόσμος.

4. Περιῆγμη:¹ Ὁ Σωκράτης μορφώνει νέους χωρίς πληρωμή. Τό δάσκαλο μέ πληρωμή ἔκαναν οἱ σοφιστές Γοργίας, Πρόδικος κ.ἄ. Αὐτὴ τὴν τέχνη, λέει ὁ Σωκράτης, δέν τῇ γνωρίζει.

5. Ισως δῆμος κάποιος ἀπό σᾶς θά μοῦ λέγε: Μά λοιπόν ποιά εἶναι ἡ δική σου δουλειά, Σωκράτη; καὶ γιατί σοῦ ἔχουνε βγάλει αὐτές τις διαβολές; Γιατί ἄν δέν καταγινόσουν σέ τίποτε σπουδαιότερο ἀπό τούς ἄλλους, δέθα ἔβγαζες τέτοια φήμη καὶ δέθα γινότανε τόσος λόγος γιά σένα, ἄν δέν ἔκανες τίποτε ἀλλιώτικο ἀπ' τὸν ἄλλο κόσμο. Πές μας λοιπόν ἐσύ τι εἶναι αὐτό, γιά νά μή λέμε κι ἐμεῖς γιά σένα δ.τι μᾶς κατέβει στό κεφάλι. Ὄποιος τά πεῖ αὐτά θά 'χει δίκιο μοῦ φαίνεται καὶ γι' αὐτό θά προσπαθήσω νά σᾶς ἀποδείξω τί εἰν' ἐκεῖνο πού καὶ τό ὄνομα μοῦ ἔχει βγάλει αὐτό καὶ τίς διαβολές. Ἀκοῦστε λοιπόν.

Ἴσως θά φανῶ σέ μερικούς πώς χωρατεύω, νά ξέρετε δῆμος καλά πώς θά σᾶς πῶ δλη τὴν ἀλήθεια. Γιατί ἐγώ ἔχω βγάλει αὐτό τό ὄνομα, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, γιά κάποια σοφία πού ἔχω. Τί εἰδος λοιπόν σοφία εἶναι αὐτή; Εἶναι ἴσως ἀνθρώπινη σοφία, καὶ τωόντι κοντεύω νά ἔχω αὐτή τή σοφία· αὐτοί δῆμος, πού σᾶς ἔλεγα τώρα, φαίνεται νά 'χουν κάποια σοφία ἀνώτερη ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἡ δέν ἔχω τί νά πῶ· γιατί ἐγώ τουλάχιστον δέν τήν ἔρω καὶ δποιος τό λέει, λέει ψέματα καὶ τά λέει γιά νά μέ διαβάλει. Καὶ σᾶς παρακαλῶ, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μήν ταραχτεῖτε, ἀκόμα κι ἄν σᾶς φανεῖ πώς λέω κάτι τι ὑπερβολικό, γιατί τά λόγια πού θά σᾶς πῶ δέν εἶναι δικά μου. Εἶναι λόγια κάποιου, πού τοῦ ἔχετε μεγάλη ἐμπιστοσύνη. Γιατί γιά τή δική μου σοφία, ἄν ἔχω κάποια κι ἄν ἀξίζει τίποτε, θά σᾶς φέρω μάρτυρα τό θεό τῶν Δελφῶν. Τό Χαιρεφώντα τόν γνωρίζετε βέβαια. Ἡτανε φίλος μου ἀπό νέος καὶ φίλος τῶν δημοκρατικῶν καὶ μαζί σας ἔξοριστηκε καὶ μαζί σας ξαναγύρισε. Καὶ ξέρετε δά τί ἄνθρωπος ἥτανε δ Χαιρεφών, πόσο ἥτανε ἀκράτητος σ' δτι κι ἄν ἐπιχειροῦσε. Καὶ λοιπόν κάποτε πήγε καὶ στούς Δελφούς καὶ τόλμησε νά ρωτήσει τό μαντεΐο γι' αὐτό τό ζήτημα· καὶ μήν ξαφνιαστεῖτε γι' αὐτό πού θά σᾶς πῶ, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι. Ρώτησε δηλαδή ἄν εἶναι κανένας σοφότερος ἀπό μένα. Ἡ Πυθία λοιπόν ἀπο-

1. Οι περιῆγμεις ἔχουν σκοπό νά διλοκηρώσουν τήν εἰκόνα τῆς Ἀπολογίας καὶ σέ μερικές περιπτώσεις νά δώσουν στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιά τή σύνδεση μέ τά ἐπόμενα. Ἡ διδασκαλία θά σταθεῖ σ' αὐτές πολύ λίγο, ἐκτός ἄν ὑπάρχει ἀνεση χρόνου.

κρίθηκε, πώς κανένας δέν είναι σοφότερος. Και γι' αυτό τό πράγμα σᾶς φέρνω μάρτυρα τόν ἀδελφό του, αὐτόν ἐδῶ, γιατί ἐκεῖνος είναι πεθαμένος.

6. Καθώς θά ἴδετε ἔχω τό λόγο μου πού σᾶς τά λέω αὐτά· γιατί θέλω νά σᾶς ἔξηγήσω ἀπό ποῦ ἔχει βγεῖ ἡ κατηγορία πού μοῦ κάνουν. Ὄταν ἄκουσα ἐγώ τά λόγια αὐτά, εἰπα μέ τό νοῦ μου: Τί εἰν' αὐτά τάχα πού λέει ὁ Θεός καὶ τί ἐννοεῖ, γιατί ἐγώ δέν καταλαβαίνω νά είμαι σοφός, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ. Τί θέλει νά πεῖ λοιπόν, δταν λέει πώς ἐγώ είμαι ὁ πιό σοφός ἀπ' ὅλους; γιατί βέβαια δέ λέει ψέματα· δέν είναι δυνατόν νά πεῖ ψέματα. Καὶ γιά πολύν καιρό ἀποροῦσα τί τάχα ἦθελε νά πεῖ τό μαντεῖο· πολύ πιό ὑστερά ἄρχισα νά καλοεξετάζω τό πράγμα, δπως θά σᾶς πῶ. Πήγα σέ κάποιον ἀπ' αὐτούς πού περνοῦνε γιά σοφοί, γιά νά μπορέσω ἐκεῖ, ἂν ἥτανε δυνατόν, νά βρῶ λάθος στό μαντεῖο καὶ νά τοῦ πῶ: «Νά, αὐτός είναι πιό σοφός ἀπό μένα κι ἐσύ εἶπες πώς είμαι ἐγώ». Καθώς τόν ἔξεταζα λοιπόν (καμιά ἀνάγκη δέν είναι νά σᾶς τόν πῶ μέ τό ὄνομά του· ἥταν ἔνας ἀπό τούς πολιτικούς, καὶ ἔξετάζοντάς τον, μοῦ ἔκαμε τήν ἐντύπωση πού θά σᾶς πῶ, ὃ ἀνδρες Ἀθηναῖοι) καὶ καθώς μιλοῦσα μ' αὐτόν μοῦ φάνηκε πώς ὃ ἀνθρωπος αὐτός περνάει γιά σοφός στούς ἄλλους καὶ μάλιστα στόν ἔαυτό του, μά στ' ἀλήθεια δέν είναι. Καὶ ὑστερά προσπάθησα νά τοῦ ἀποδείξω, δτι νόμιζε πώς είναι σοφός, δέν ἥταν δμως. Ἀπό τότε κι αὐτός μ' ἔχθρεύτηκε καὶ ἄλλοι πολλοί πού ἥταν μπροστά. Ἔγω λοιπόν, καθώς ἔφευγα, ἔλεγα μέ τόν ἔαυτό μου, πώς ἀπ' αὐτό τόν ἀνθρωπο είμαι σοφότερος· γιατί κανένας ἀπό τούς δύο μας σχεδόν δέν ἔρει τίποτε ὠραῖο ἡ καλό· αὐτός δμως νόμιζε πώς κάτι ἔρει χωρίς νά ἔρει ἐνῷ ἐγώ, καθώς δέν ἔρω, ἔτσι οὐδέ νομίζω πώς ἔρω. Μοῦ φαίνεται λοιπόν πώς ἀπ' αὐτόν είμαι λιγάκι σοφότερος δηλαδή τοῦτο μόνο, πώς τουλάχιστον δέ νομίζω πώς ἔρω ἐκεῖνα πού δέν ἔρω. *Ὑστερέ* ἀπ' αὐτόν πήγα σέ ἄλλον ἀπό κείνους πού περνοῦν γιά σοφότεροι κι ἀπ' αὐτόν καὶ τά ἴδια πάλι κι ἀπαράλακτα βρῆκα. Καὶ ἐδῶ ἔγινα πάλι μισητός καὶ σέ τοῦτον καὶ σέ ἄλλους.

7 – 8. *Περὶληψη:* *Ὑστερά* ἀπό τούς πολιτικούς ὁ Σωκράτης ἄρχισε νά ἔξετάζει μέ τή σειρά ὅλους, δσοι θεωροῦνται σοφοί. Ἐτσι λ.χ. ἔξετασε τούς ποιητές· στό τέλος ἔξετασε καὶ τούς χειροτέχνες. *Ἡ διαπίστωση* ἥταν ἡ ἴδια: *Oἱ ποιητές, ἐπειδή ἀπό κάποιο φυσικό χάρισμα καὶ ἀπό θεία*

ἔμπνευση μποροῦσαν νά συνθέτουν ποιήματα, χωρίς δημοσίας νά καταλαβαίνουν τό νόημά τους, και οἱ χειροτέχνες, ἐπειδὴ εἰχαν ἵκανότητες στήν τέχνη τους, νόμιζαν πώς ἦταν σοφοί και σέ αλλα πράγματα, ἐνῶ δέν ἦταν. Μέ τήν ἔξεταση αὐτή ὁ Σωκράτης κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι σοφότερος ἀπ' ὅλους, ἐπειδὴ αὐτός δέ νόμιζε ὅτι γνωρίζει ὅσα δέ γνώριζε. Ἐπειδὴ δηλαδή εἶχε γνώση τῆς ἄγνοιάς του.

9. 'Απ' αὐτή ἐδῷ λοιπόν τήν ἔξεταση πού ἔκαμα, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μοῦ ἔχουν γεννηθεῖ ἐναντίον μου πολλές ἔχθρες, τόσο δυσάρεστες και βαριές, πού μοῦ γέννησαν ἵνα σωρό διαβολές και μοῦ βγάλλανε και τ' ὅνομα πώς εἶμαι σοφός. Γιατὶ οἱ περισσότεροι πού βρέθηκαν μπροστά μου κάθε φορά, νομίζουν πώς εἶμαι σοφός σ' ἐκεῖνα πού βγάζω ἀνήξερους τούς ἄλλους· κι ἡ ἀλήθεια δημοσίας εἶναι πώς, δημοσία φαίνεται, ὁ Θεός μονάχα εἶναι σοφός, κι αὐτό εἴπε και στό χρησμό, πώς ἡ ἀνθρώπινη σοφία πολύ λίγο ἀξίζει και ἵσως ἵσως και τίποτε. Και φαίνεται πώς αὐτό δέν τό εἴπε γιά τό Σωκράτη ἐμένα, ἀλλά πήρε τ' ὅνομά μου στό στόμα του, σάν νά 'Θελε νά πεῖ, πώς: «Ἐκεῖνος, ὃ ἄνθρωποι, εἶναι ὁ σοφότερος ἀπό δόλους σας, δηποιος, σάν τό Σωκράτη, ἔχει καταλάβει πώς ἀληθινά ἡ σοφία του δέν ἀξίζει τίποτε». Αὐτά λοιπόν κι ἐγώ ἀκόμη και τώρα τριγυρνῶ και ζητῶ κι ἔξετάζω, σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, σέ δικούς μας και ξένους, δηποιος νομίζω ἀπ' αὐτούς πώς εἶναι σοφοί· κι δταν καταλάβω πώς δέν εἶναι, κάνοντας τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποδείχνω καθενός πώς σοφός δέν εἶναι. Και μ' αὐτές τις φροντίδες, οὔτε γιά τόν τόπο μοῦ 'μεινε καιρός νά κάμω τίποτε σημαντικό, οὔτε γιά τήν οἰκογένειά μου, μόνο βρίσκομαι πάντα σέ μεγάλη φτώχεια, γιά τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ.

10. 'Εκτός δημοσίας ἀπ' αὐτά, οἱ νέοι πού μονάχοι τους μ' ἀκολουθοῦνε, δσοι ἔχουν δλο τόν καιρό, τά παιδιά τῶν πιό πλούσιων δηλαδή, εὐχαριστοῦνται ν' ἀκοῦνε τήν ἔξεταση αὐτή πού κάνω στούς ἀνθρώπους και πολλές φορές μέ μιμοῦνται κι αὐτοί και ὑστερα καταπιάνονται κι αὐτοί νά ἔξετάζουν τούς ἄλλους· και μ' αὐτό τόν τρόπο, νομίζω πώς βρίσκουν πολλούς ἀπ' αὐτούς πού φαντάζονται πώς ξέρουν κάτι, δέν ξέρουν δημοσίας τίποτε ἥ πολύ λίγα. Αὐτοί λοιπόν πού ἔξετάζονται ἀπό τούς μαθητές μου, τά βάζουν μ' ἐμένα, ὅχι μ' αὐτούς, και λένε πώς εἶναι κάποιος Σωκράτης, βρωμερός ἀνθρωπός και διαφθείρει τούς νέους. Και δταν τούς ρωτήσει κανένας τί κάνει και τί διδάσκει πού τούς

διαφθείρει; δέν ἔχουν τίποτε νά ποῦν, γιατί τίποτε δέν ξέρουν· καὶ γιά νά μή φαίνονται πώς δέν ἔχουν τί νά ποῦν, ξαναλένε ἐκεῖνα πού ἔχουν πρόχειρα γιά ὅλους τοὺς φιλοσόφους, ὅτι τάχα ἔξετάζει τά ἐπουράνια καὶ τ' ἀπόκρυφα τῆς γῆς καὶ δέν πιστεύει τοὺς θεούς καὶ κάνει τόν ἄδικο λόγο δίκαιο. Γιατί, δπως νομίζω, δέ θέλουν νά ποῦνε τήν ἀλήθεια, γιά νά μή φανερωθοῦν πώς χωρίς νά ξέρουν τίποτε προσποιοῦνται πώς ξέρουν κάτι.

Ἐτσι λοιπόν νομίζω πώς οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καθώς εἶναι φιλόδοξοι καὶ ὀρμητικοί καὶ πολλοί μιλοῦν δλοι μαζί γιά μένα, μέ τόν πιό πειστικό τρόπο, σᾶς γέμισαν τ' αὐτιά ἀπό καιρό, μέ τίς πιό ἄγριες διαβολές. Ἐπί τούς εἶναι καὶ δέ Μέλητος καὶ δέ Ἀνυτος καὶ δέ Λύκων πού μοῦ ἐπιτέθηκαν. Ο Μέλητος θυμωμένος γιά τό μέρος τῶν ποιητῶν, δέ Ἀνυτος γιά τό μέρος τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ δέ Λύκων γιά τό μέρος τῶν ρητόρων. Ωστε, δπως σᾶς ἔλεγα στήν ἀρχή, θά τό θαύμαζα κι ἐγώ δέ ίδιος, ἀν μποροῦσα νά πετάξω ἀπό πάνω μου αὐτή τή διαβολή, σέ τόσο λίγη ὥρα, τώρα πού γέμισε τόν κόσμο.

Αὐτή εἶναι ή ἀλήθεια, δέ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ οὔτε σᾶς κρύβω τό παραμικρό σ' αὐτά πού λέω, οὔτε σᾶς ἀλλάζω τίποτε, μολονότι ξέρω πώς γι' αὐτά ίσα ίσα τά πράγματα ἔγινα μιστός. Κι αὐτό εἶναι ἀπόδειξη πώς λέω τήν ἀλήθεια καὶ πώς ή διαβολή πού μοῦ κάνουν καὶ ή αἰτία της εἶναι δπως σᾶς τά είπα. Καὶ είτε τώρα είτε ἄλλοτε τά καλοεξετάσετε, ἔτσι θά τά βρεῖτε.

Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΗΤΟΥ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΕΙ ΤΙΣ ΥΣΤΕΡΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

11. Καὶ δσο γιά τίς κατηγορίες τῶν πρώτων μου κατηγόρων, ἀρκετά εἶναι αὐτά πού σᾶς ἀπολογήθηκα. "Οσο γιά τό Μέλητο, τόν καλό καὶ πατριώτη, δπως λένε, καὶ τούς ύστερινούς θά δοκιμάσω τώρα ν' ἀπολογηθῶ καὶ σ' αὐτούς. Καὶ ἐπειδή αὐτοί εἶναι ἄλλοι κατήγοροι, ἃς ξαναπάρουμε πάλι τό κατηγορητήριό τους. Αὐτό εἶναι: Λέει πώς Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΧΟΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΔΙΑΦΘΕΙΡΕΙ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΔΕΝ ΠΙΣΤΕΥΕΙ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ ΠΟΥ ΠΙΣΤΕΥΕΙ Ο ΤΟΠΟΣ, ΑΛΛΑ ΝΕΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΛΛΕΣ. Τέτοια λοιπόν εἶναι ή κατηγορία μου καὶ τώρα ἃς τήν ἔξετάσουμε στό κάθετι. Λένε δηλαδή πώς είμαι ἔνοχος,

γιατί διαφθείρω τούς νέους. Κι ἐγώ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, λέω πώς ἔνοχος εἶναι ὁ Μέλητος, γιατί ἀστειεύεται στὰ σοβαρά καὶ βάζει σὲ ἀγῶνες δικαστικούς τούς ἀνθρώπους γιά τό τίποτε, μέ τήν πρόφαση πώς φροντίζει καὶ χάνεται γιά πράγματα πού ποτέ του γι' αὐτά δέν τόν ἔμελε. Καὶ δι τοῦτο ἔτσι εἶναι θά δοκιμάσω νά τό ἀποδείξω καὶ σ' ἐσᾶς.

12. Κι ἔλα μου ἔδω τώρα Μέλητε, καὶ πές μου. Ἡ μόνη σου φροντίδα δέν εἶναι πῶς νά γίνουν καλύτεροι οἱ νέοι; — Βέβαια. — Τέλα λοιπόν, πές σέ τούτους τώρα ποιός εἶναι αὐτός πού τούς κάνει καλύτερους. Γιατί φανερό εἶναι πώς θά τόν ξέρεις, ἀφοῦ τόσο σέ μέλει. Ἐκεῖνον πού τούς διαφθείρει, καθώς λές, τόν βρῆκες καὶ εἰμ' ἐγώ, πού μέ φέρνεις στό δικαστήριο μπροστά σ' αὐτούς ἔδω καὶ μέ κατηγορεῖς· πές μου τώρα καὶ ποιός εἶν' αὐτός πού τούς κάνει καλύτερους καὶ δεῖξε τούς τον. — Βλέπεις, Μέλητε, πώς σωπαίνεις καὶ δέν ἔχεις τί νά πεῖς; καὶ δέν ντρέπεσαι, πού σου δείχνω τώρα μέ τό παραπάνω, πώς δέ σέ μέλει καθόλου γι' αὐτό τό πράγμα; Πές μας λοιπόν, καλέ μου, ποιός τούς κάνει καλύτερους; — Οἱ νόμοι. — Μά δέ σέ ρωτῶ αὐτό, λαμπρέ ἀνθρωπε, σέ ρωτῶ ποιός ἀνθρωπος, ἀφοῦ πρώτα ἔμαθε κι αὐτό πού λές, τούς νόμους. — Αὐτοί ἔδω, Σωκράτη, οἱ δικαστές. — Πῶς εἶπες, Μέλητε; Αὐτοί εἶναι ίκανοι νά ἐκπαιδεύσουν τούς νέους καὶ νά τούς κάνουν καλύτερους; — Μάλιστα. — Καὶ ποιό ἀπ' τά δυό; Ὄλοι ἡ μερικοί ἀπ' αὐτούς ναί καὶ ἄλλοι δχι; — Ὄλοι. — Πολύ καλά τά είπες, μά τήν Ἡρα, καὶ μᾶς βρῆκες ἵνα σωρό ὀφέλιμους ἀνθρώπους. Γιά πές μας ἀκόμα. Αὐτοί ἔδω οἱ ἀκροατές τούς κάνουν καλύτερους ἡ δχι; — Κι αὐτοί. — Καὶ οἱ βουλευτές; — Καὶ οἱ βουλευτές. — Τό λοιπόν, Μέλητε, μήπως οἱ ἀνθρωποι τῶν συνελεύσεων, οἱ «ἐκκλησιαστές», διαφθείρουν τούς νέους ἡ κι ἐκεῖνοι τούς κάνουν καλύτερους; — Κι ἐκεῖνοι. — Ὄλοι λοιπόν, καθώς φαίνεται, οἱ Ἀθηναῖοι τούς κάνουν καλούς καὶ ἄξιους, ἐκτός ἀπό μένα καὶ μόνος ἐγώ τούς διαφθείρω. Ἔτσι λές; — Ἔτσι λέω βέβαια. — Μεγάλη δυστυχία μου φόρτωσες ἀλήθεια... Καὶ πολλή εύτυχία θά ἡτανε γιά τούς νέους ἂν ἔνας μονάχα εἶναι πού τούς διαφθείρει καὶ οἱ ἄλλοι δλοι τούς ὀφελοῦν. Φανερώθηκε δμως ἀρκετά τώρα, Μέλητε, πώς ποτέ δέ φρόντισες γιά τούς νέους καὶ καθαρά δείχνεις τήν ἀφροντισιά σου, πώς τίποτε δέ σέ μέλει γι' αὐτά πού μέ καταγγέλλεις.

13, 14, 15.—Περίληψη: Συνεχίζοντας τήν ἀντίκρουση τῆς κατηγορίας ὁ

Σωκράτης ἀναγκάζει τό Μέλητο νά παραδεχτεῖ ὅτι καθένας προτιμᾶ νά ζεῖ μέ άνθρωπους ἐνάρετους παρά μέ κακούς. Ἀπό τούς κακούς κινδυνεύει κανείς νά πάθει κακό, κανένας δύμως δέ θέλει ὁ ἴδιος τό κακό του. Ἐπομένως κανένας δέ διαφθείρει τούς νέους μέ τή θέλησή του. Ἐτσι καὶ δ Σωκράτης, ἡ δέ διαφθείρει τούς νέους ἡ τούς διαφθείρει (δῆλ. τούς κάνει κακούς) χωρίς νά τό θέλει. Στή δεύτερη περίπτωση ὁ Μέλητος δέν ἔπρεπε νά φέρει τό Σωκράτη κατηγορούμενο στό δικαστήριο γιά νά τιμωρηθεῖ (αὐτό ἄλλωστε δέν προβλεπόταν ἀπό τό νόμο), ἀλλά εἰχε ύποχρέωση νά τόν διδάξει καὶ νά τόν διαφωτίσει, γιά νά πάψει νά κάνει κάτι πού δέν ηθελε. Τή διαφωτίση δύμως αὐτή δέν τήν ἔκανε ὁ Μέλητος.

Σέ σχετική ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη ὁ Μέλητος ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Σωκράτης δέν παραδέχεται καθόλου θεούς, δῆλ. εἶναι ἐντελῶς ἄθεος. Ὁ ἰσχυρισμός δύμως αὐτός τοῦ Μελήτου ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τήν ἴδια τήν κατηγορία του· γιατί ὁ Μέλητος ἔλεγε στήν κατηγορία του ὅτι ὁ Σωκράτης δέν πιστεύει στούς θεούς τῆς πόλης, πιστεύει δύμως σέ θεότητες («δαιμόνια», «δαιμονες»). Ἐνας ἀνθρωπος δύμως πού πιστεύει σέ θεότητες (δαιμονες), πιστεύει καὶ σέ θεούς, γιατί χωρίς θεούς δέν ύπάρχουν θεότητες (δαιμονες).

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ)

16. Μά δτι ἐγώ δέν εἶμαι ἔνοχος, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δπως λέει ὁ Μέλητος μοῦ φαίνεται πώς δέ χρειάζεται καὶ μεγάλη ἀπολογία, νά σᾶς τό ἀποδείξω. Φτάνουν αὐτά πού σᾶς εἶπα. Ἐκεῖνο δύμως πού σᾶς ἔλεγα πρωτύτερα, πώς πολλοί μ' ἔχθρευτήκανε, ξέρετε καλά πώς εἶναι ἀλήθεια. Και ἂν θά μέ φάει κατιτί, θά μέ φάει δχι ὁ Μέλητος καὶ ὁ Ἀνυτος, μά ἡ διαβολή καὶ ὁ φθόνος τοῦ κόσμου. Αὐτά καὶ ἄλλους πολλούς καὶ καλούς ἀνθρώπους φάγανε, καὶ νομίζω πώς θά φᾶν ἀκόμη, οὕτε εἶναι φόβος νά σταματήσει σ' ἐμένα τό κακό. Ισως θά μοῦ λέγε δύμως κανένας: Δέν ντρέπεσαι λοιπόν, Σωκράτη, νά πιάσεις ἔνα τέτοιο ἐπάγγελμα πού κινδυνεύεις τώρα νά πεθάνεις; Ἐδῶ θ' ἀποκρινόμουν σ' αὐτόν, μέ δλο μου τό δίκαιο: Δέν τά λές καλά, ἀνθρωπέ μου, ἂν νομίζεις πώς ἔνας ἀνθρωπος πού κάνει, ἔστω καὶ τήν παραμικρή, ωφέλεια στούς ἄλλους, πρέπει νά λογαριάζει, ἂν θά ζήσει ἡ θά πεθάνει, ἀλλά νά

ἔχει μόνο του σκοπό, δταν κάνει κατιτί, ἀν αὐτό πού κάνει εἶναι δίκαιο ἢ ἄδικο κι ἀν ταιριάζει σέ καλό ἢ κακό ἀνθρωπο. Γιατί τότε θά ἡταν φαῦλοι, κατά τά λόγια τά δικά σου, και οι ἡμίθεοι πού σκοτώθηκαν στήν Τροία και δλοι οι ἄλλοι και ὁ γιός τῆς Θέτιδας πού τόσο περιφρόνησε τόν κίνδυνο, παρά νά πάθει καμιά ντροπή, ὥστε δταν ἡ μητέρα του, πού ἡτανε θεά, στήν ὥρα πού αὐτός ἔβραζε νά σκοτώσει τόν Ἔκτορα, τοῦ εἶπε αὐτά τά λόγια, δπως ξέρουμε: «Ἀν ἐκδικηθεῖς τό φόνο τοῦ φίλου σου Πατρόκλου και σκοτώσεις τόν Ἔκτορα και σύ ὁ ἵδιος θά πεθάνεις, γιατί ἀμέσως ὑστερ’ ἀπό τό θάνατο τοῦ Ἔκτορα, ἔτοιμη εἶναι κι ἡ δική σου ἡ μοίρα», ἐκείνος σάν τά ‘κουσε αὐτά, δέν ἔδωκε προσοχή καθόλου στό θάνατο και στόν κίνδυνο, τοῦ φάνηκε μάλιστα φοβερότερο νά ζήσει ντροπιασμένος, χωρίς νά ἐκδικηθεῖ τό φίλο του. «Καλύτερα νά πεθάνω αὐτή τή στιγμή, εἶπε, και νά ἐκδικηθῶ τόν ἔνοχο, παρά νά μείνω ἐδῶ καταγέλαστος κοντά στά καμαρωτά καράβια, βάρος τῆς γῆς». Νομίζεις λοιπόν πώς κι αὐτός φρόντιζε καθόλου γιά τό θάνατο και τόν κίνδυνο; Ἐτσι εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. Στή θέση πού διαλέξει κανένας, γιατί μόνος του τή νόμιζε καλύτερη, ἢ πού τοποθετηθεῖ ἀπό τόν ἀρχηγό του, πρέπει νά μένει σταθερός, κατά τή γνώμη μου, μέ κάθε κίνδυνο, χωρίς νά λογαριάζει καθόλου οὕτε τό θάνατο, οὕτε ἄλλο τίποτε μπροστά στήν ἀτιμία.

17. Περίληψη: Αὐτό τό καθῆκον, λέει ὁ Σωκράτης, τό ἐκπλήρωσα στό παρελθόν, τό ἐκπληρώνω και τώρα. Και στήν πολιορκία τῆς Ποτίδαιας και στίς μάχες τῆς Ἀμφίπολης και τοῦ Δηλίου ἀδιαφόρησα γιά τό θάνατο και ἔμεινα στή θέση μου, ἐκεῖ πού μέ εἶχανε τοποθετήσει οι στρατηγοί. Τώρα πάλι ὁ θεός μου ἔχει ὄρισει μιά θέση στή ζωή και μου δηλώνει ὅτι πρέπει νά ἀσχολοῦμαι μέ τή φιλοσοφία και νά ἔξετάξω τόν ἑαυτό μου και τούς ἄλλους. Αὐτή τή θέση δέν μπορῶ νά τήν ἐγκαταλείψω ἀπό φόβο, μήπως θανατωθῶ ἢ μήπως πάθω όποιοδήποτε ἄλλο κακό. Γι’ αὐτό τριγυρίζω στήν πόλη και ἔξετάζω τούς ἀνθρώπους, νεώτερους και μεγαλύτερους, ντόπιους και ξένους. Και τούς συμβουλεύω νά μή φροντίζουν τόσο οὕτε γιά τό σῶμα τούς οὕτε γιά τά χρήματα, ὅσο γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς. Ἀν μέ τά λόγια αὐτά διαφθείρω τούς νέους, ἀς τά θεωρήσουμε βλαβερά. Ωστόσο, ἐφόσον ἀναπνέω και ἔχω τή δύναμη, δέ θά πάψω νά ἀσχολοῦμαι μέ τή φιλοσοφία και νά ἔλεγχω και νά συμβουλεύω, πειθαρχώντας πιό πολύ στό θεό παρά στούς ἀνθρώπους. Ἀκόμη

κι ἄν μέ ἀθωώνατε μέ τή συμφωνία νά πάψω, δέ θά δεχόμουνα μιά τέτοια ἀθώωση.

18. Μή θορυβεῖτε, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μόνο κάνετέ μου τή χάρη πού σᾶς ζήτησα, νά μή θορυβεῖτε σέ δσα και ἄν εἰπῶ, ἀλλά νά μ' ἀκούσετε· γιατί φαντάζομαι πώς θά ὀφεληθεῖτε ἀπ' αὐτά πού θ' ἀκούσετε. Ἐγώ θά σᾶς πῶ και ἄλλα ἀκόμα, πού θά σᾶς κάνουν νά φωνάξετε· μήν τό κάνετε δμως. Γιατί πρέπει νά ξέρετε καλά, ἂν μέ καταδικάσετε ἐμένα σέ θάνατο, ἔναν τέτοιο ἄνθρωπο, δπως ὁ ἴδιος σᾶς εἶπα τόν ἑαυτό μου, περισσότερο θά βλάψετε τόν ἑαυτό σας πιρά ἐμένα. Ἐμένα σέ τίποτε δέ θά μ' ἔβλαπτε οὔτε ὁ Ἀνυτος οὔτε ὁ Μέλητος. Γιατί οὔτε θά μπορούσαν νά τό κάμουν· δέν εἶναι δυνατόν νομίζω τόν καλύτερο ἄνθρωπο νά τόν βλάψει ὁ χειρότερος. Ἰσως μπορεῖ νά τόν θανατώσει ἡ νά τόν ἔξορίσει ἡ νά τόν ἀτιμάσει. Αὐτά δμως ἵσως αὐτός και κανένας ἄλλος τά νομίζουν γιά μεγάλα κακά· ἐγώ δέν τά νομίζω, ἔξεναντίας νομίζω πολύ περισσότερο κακό νά κάνει κανένας αὐτά πού κάνει αὐτός, δηλαδή νά θέλει νά θανατώσει ἄδικα ἔναν ἄνθρωπο.

Τώρα λοιπόν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐγώ κάθε ἄλλο κάνω παρά ν' ἀπολογοῦμαι γιά τόν ἑαυτό μου, δπως θά νομίζετε ἵσως, μά ἀπολογοῦμαι γιά σᾶς, μήπως ἀμαρτήσετε στό θεό γιά τό χάρισμα πού σᾶς ἔκανε, μέ τήν καταδικαστική σας ψῆφο. Γιατί ἄν μέ θανατώσετε δέ θά βρεῖτε εὔκολα ἄλλον σάν κι ἐμένα, κολλημένο ἀπό τό θεό στήν πόλη, ἄν και εἶναι ἀστειο νά τό ποῦμε ἔτσι, σά σέ μεγάλο και δυνατό ἄλογο, μά νωθρό ἀπ' τό πάχος του, πού γιά νά ξυπνήσει ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά ἀλογόγυμα. Σάν τέτοια μού φαίνεται πώς μέ κόλλησε κι ἐμένα ὁ θεός στήν πολιτεία, νά σᾶς ξυπνῶ και νά σᾶς πειθώ και νά σᾶς πειράζω καθέναν ἀπό σᾶς, κι ἔτσι δέν παύω δλη τήν ήμέρα νά σᾶς κολλάω ἐδῶ κι ἔκει. Τέτοιος λοιπόν ἄλλος δέ θά βρεθεῖ γιά σᾶς εὔκολα, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κι ἄν μέ πιστεύετε δέ θά μέ καταδικάσετε. Ἐσεῖς δμως δυσαρεστημένοι ἵσως, σάν κι ἔκείνους πού σηκώνονται νυσταγμένοι ἀκόμα, θά πιστέψετε τόν Ἀνυτο και θά μέ κτυπήσετε και μέ δλη τήν εύκολια ἵσως θά μέ θανατώσετε· και ὑστερα δλη σας τή ζωή θά μείνετε κομισμένοι, ἄν δέ σᾶς λυπηθεῖ ὁ θεός και σᾶς στείλει κανέναν ἄλλο.

Και δι τί ἐγώ ἔμαι ὃ ἄνθρωπος, πού ἔπρεπε ὁ θεός νά χαρίσει στήν πολιτεία, θά τό καταλάβετε ἀπ' αὐτά πού θά σᾶς πῶ· γιατί δέ μοδ φαίνεται ἀνθρώπινο πράγμα νά παραμελήσω ἐγώ τά δικά μου πράγματα και ν' ἀνέχομαι νά βλέπω τούς ἀνθρώπους μου ἀμελημένους τόσον καιρό και νά κοιτάζω πάντα τά δικά σας συμφέροντα και νά πηγαίνω χωριστά σέ καθέναν ἀπό σᾶς, σάν πατέρας ἡ μεγαλύτερος ἀδελφός, νά

σᾶς παρακινῶ νά ἐπιμελεῖσθε τήν ἀρετήν. Και ἂν τουλάχιστο ἀπόλαυνα τίποτε ἀπ' αὐτά κι ἔπαιρνα κανένα μισθό, γιά νά σᾶς συμβουλεύω, θά εἶχα κάποιο λόγο· τώρα δῦμως, τό βλέπετε δά και σεῖς οἱ ἴδιοι, οἱ κατηγοροί μου, ἐνῶ γιά δῆλα τ' ἄλλα ἀδιάντροπα μέ κατηγόρησαν, δοσο γι' αὐτό δέν μπόρεσαν πιά νά χάσουν κάθε ντροπή και νά φέρουν μάρτυρα, πώς ἐγώ πῆρα ποτέ πληρωμή ἀπό κανέναν ἡ ζήτησα. Γιατί ἐγώ δὲν ιδιος σᾶς παρουστάζω, νομίζω, ἀρκετό μάρτυρα πώς λέω τήν ἀλήθεια, τή φτώχεια μου.

19. *Περὶ ἡρηψης*: Ὁ Σωκράτης δικαιολογεῖται, γιατί δέν ἀσχολήθηκε μέ τά πολιτικά. Γιατί δηλ., ἐνῶ τριγύριζε στήν πόλη και ἔδινε συμβουλές στόν καθένα χωριστά, δέν τόλμησε νά ἀνέβει στό βῆμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου και νά συμβουλέψει τήν πόλη δημόσια, μπροστά στό λαό. Ἀπό τήν παιδική του ἡλικία, ἁέει, ἀκουγε μέσα του ἵνα εἰδος φωνῆς. Αὐτή ἡ θεϊκή φωνή, δταν ἐκδηλωνόταν, πάντοτε τόν ἀπότρεπε ἀπό αὐτό πού ἐπιχειρούσε νά κάνει και ποτέ δέν τόν παρακινούσε. Ἡ ίδια φωνή ἐναντιωνόταν και δέν τόν ἀφηνε νά ἀσχοληθεῖ μέ τά πολιτικά.

20. Ἐγώ λοιπόν θά σᾶς φέρω μεγάλες ἀποδείξεις, δχι λόγια, ἄλλα ἐκεῖνο πού ἐκτιμάτε ἐσεῖς, ἔργα. Ἀκούστε αὐτά πού μοῦ συνέβηκαν, γιά νά μάθετε πώς σέ κανένα δέν ὑποχώρησα, μπροστά στό δίκαιο, ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου. ἄν και ἥξερα πώς, ἄν δέν ὑποχωρούσα, θά χανόμουν. Και θά σᾶς πῶ πράγματα φορτικά και δικαιικά, μ' ἀληθινά. Γιατί ἐγώ, δ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄλλο ὑπούργημα κανένα δέν ἔλαβα στήν πολιτεία, παρά μόνο στή βουλή τῶν πεντακοσίων. Ἐτυχε νά πρυτανεύει τότε ἡ Ἀντιοχίδα φυλή, ἡ δική μας, τήν ἐποχή πού ἐσεῖς ἀποφασίσατε νά δικάσετε τούς δέκα στρατηγούς, πού δέν εἶχανε σηκώσει τούς νεκρούς τῆς ναυμαχίας, ὅλους μαζί, παράνομα, δπως τό εῖδατε και μόνοι σας ὑστερα. Τότε μονάχος ἐγώ ἀπό τούς πρυτάνεις ἐναντιώθηκα νά μήν κάνουνε τίποτε ἐναντίο στούς νόμους και ἔδωκα ἀντίθετη ψήφο· και, ἐνῶ οἱ ρήτορες ἤταν ἔτοιμοι νά μέ καταγγείλουν και νά μέ στείλουν στό δικαστήριο, και σεῖς τούς παρακινούσατε μέ φωνές, ἐγώ νόμισα πώς ἐπρεπε μᾶλλον νά διακινδυνεύσω μαζί μέ τούς νόμους και τό δίκαιο, παρά ἀπό φόβο φυλακῆς ἡ θανάτου νά ῥθῶ μέ τό μέρος τό δικό σας, πού δέ σκεπτόσαστε δίκαια πράγματα. Και αὐτό δταν ὁ τόπος εἶχε ἀκόμα δημοκρατία.

Μά δταν ἔγινε δλιγαρχία, οἱ τριάκοντα μέ προσκάλεσαν μέ τέσσερις

ἄλλους στό Θόλο κι ἐπρόσταξαν νά φέρομε ἀπό τή Σαλαμίνα τό Λέοντα τό Σαλαμίνιο, γιά νά τόν θανατώσουν, κι ἔδωκαν κι ἄλλες πολλές παρόμοιες προσταγές γι' ἄλλους, θέλοντας νά ἐνοχοποιήσουν δοσούς μποροῦσαν περισσότερους. Τότε λοιπόν ἐγώ, δχι μέ λόγια, ἄλλα μέ ἔργα ἀπόδειξα πώς ἐμένα δέ μέ μέλει γιά τό θάνατο, νά τό πονμε ἐτσι χονδρά χονδρά, οὐδέ τόσο δά, ἄλλα μέ μέλει προπάντων νά μήν κάνω τίποτε ἀδικο· δταν δημος βγήκαμε ἀπό τό Θόλο οι ἄλλοι τεσσερις ἔφυγαν γιά τή Σαλαμίνα και φέραντε τό Λέοντα, μά ἐγώ ἔφυγα και πήγα σπίτι μου. Και γι' αὐτό τό πράγμα ἵσως θά θανατωνόμουν, ἀν γρήγορα δέν ἐπεφταν ἀπό τήν ἔξουσία. Κι αὐτά εἶναι πολλοί πού μποροῦντε νά σᾶς τά μαρτυρήσουν.

21, 22. *Περὶ ἡμῖν: Σ' ὅλη μου τή ζωή, λέει ο Σωκράτης, και τή δημόσια και τήν ιδιωτική, δέν ἐπέτρεψα ἀδικη πράξη ποτέ σέ κανένα, οὕτε ἀκόμη και σ' αὐτούς πού οι συκοφάντες μου τούς λένε μαθητές μου. Δάσκαλος δέν ἔγινα ποτέ, σέ κανένα. Ωστόσο, ἀν κανείς εἰχε τήν ἐπιθυμία νά μέ ἀκούει δταν μιλοῦσα, ποτέ δέν τόν ἐμπόδισα· ἀντίθετα, ἀσημα και τούς φτωχούς και τούς πλούσιους νά ἀκοῦντε δσα ἐλεγα και νά μέ ροτάνε, χωρίς νά παίρνω χρήματα ἀπό κανένα. Κι ἀν κανείς ἀπ' αὐτούς ἔγινε κακός η ἐνάρετος, δέν εἴμαι ἐγώ ὑπεύθυνος γι' αὐτό, ἐφόσον σέ κανένα δέν ὑποσχέθηκα οὕτε δίδαξα ποτέ κανένα μάθημα. Οι νέοι μ' εὐχαρίστησην συναναστρέφονται μέ μένα, γιατί τούς ἀρέστι νά μέ ἀκοῦντε νά εξετάζω τούς ἀνθρώπους και νά ξεσκεπάζω τήν ἄγνοιά τους. Άν ήταν ἀλήθεια δτι διαφθείρω τούς νέους, θά ἐπρεπε μερικοί ἀπ' αὐτούς, τόρα πού μεγάλωσαν και κατάλαβαν δτι στή νεανική τούς ἥλικια τούς δδινα δλέθριας συμβουλές, νά παρουσιαστούν στό δικαστήριο, οι ίδιοι η οι συγγενεῖς τους, και νά μέ κατηγορήσουν ως διαφθορέα. Ο Μέλλητος δμως οὔτε παρουσίασε οὕτε μπορεῖ νά παρουσιάσει κανένα ἀπό τούς νέους ως μάρτυρα κατηγορίας ἐναντίον μου, μολονότι πολλοί ἀπ' αὐτούς παρευρίσκονται στό δικαστήριο. Οὔτε κανένας ἀπό τούς νέους παρουσιάζεται μόνος του νά μαρτυρήσει ἐναντίον μου. Αντίθετα, ἀν τούς ρωτήσετε, θά ιδεῖτε δτι ὅλοι εἶναι πρόθυμοι νά μέ υποστηρίξουν. Αὐτό δέν εἶναι μια ἀδιάσειστη ἀπόδειξη, δτι δέν ἔχω διαφθείρει κανέναν ἀπό τούς νέους;*

(Στό σημεῖο αὐτό τελειώνει τό κύριο μέρος τῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτη και ἀκολουθεῖ ὁ ἐπῆλογος).

**Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΔΕΝ ΚΑΤΑΔΕΧΕΤΑΙ ΝΑ ΖΗΤΗΣΕΙ
ΤΟΝ ΟΙΚΤΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΤΟΥ**

23, 24. Περίληψη: Στόν επίλογο δ Σωκράτης δηλώνει ότι δέθα μεταχειρίστε τά συνηθισμένα μέσα γιά νά προκαλέσει τόν οικτο τῶν δικαστῶν. Μολονότι διατρέχω τόν ἔσχατο κίνδυνο, λέει, δέθα καταφύγω σέ παρακλήσεις, σέ ίκεσίες καί σέ δάκρυα, οὔτε θά σᾶς παρουσιάσω τά παιδιά μου καί τούς συγγενεῖς μου γιά νά μέλυπηθεῖτε καί νά μέλυθωσετε. Τέτοια μέσα δέθα μεταχειρίστω δχι ἀπό ἀλαζονεία καί ἀπό περιφρόνηση σέ σᾶς, ἀλλά γιατί δέν ταιριάζουν στήν ἀξιοπρέπεια καί τή δική μου καί τή δική σας καί ὀδόκληρης τῆς πόλης. Ἐπιπλέον μοῦ φαίνεται πώς δέν εἶναι ἡθικό νά παρακαλεῖ δ κατηγορούμενος τό δικαστή καί νά προσπαθεῖ μέ τίς παρακλήσεις του νά ἀθωωθεῖ. Γιατί δικαστής ἔχει ὄρκιστε νά δικάξει σύμφωνα μέ τούς νόμους καί δχι νά χαρίζεται. Μήν ἔχετε λοιπόν τήν ἀξίωση νά κάνω πράγματα, πού δέν εἶναι οὔτε ἔντιμα, οὔτε ἡθικά οὔτε θεάρεστα, ἀφοῦ ἀλλωστε κατηγοροῦμαι προπάντων γιά ἀσέβεια. Ἀν σᾶς ἵξανάγκαζα μέ ίκεσίες νά μέλυθωσετε, καταπατώντας τόν ὄρκο σας, τότε θά σᾶς δίδασκα νά μήν πιστεύετε στούς θεούς καί ἔτσι θά κατηγοροῦσα διδούς τόν ἑαυτό μου γιά ἀθεο. Ἀλλά κάθε ἀλλο συμβαίνει, ἐκτός ἀπ' αὐτό. Γιατί πιστεύω στούς θεούς δσο κανεὶς ἀπό τούς κατηγόρους μου· καί ἀναθέτω καί σέ σᾶς καί στό θεό νά μέλυντε καί νά ἀποφασίσετε δ,τι θά εἶναι καλύτερο καί γιά μένα καί γιά σᾶς.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΡΙΝΕΙ ΕΝΟΧΟ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

(Στό σημεῖο αὐτό δ Σωκράτης τελείωσε τήν ἀπολογία του. Άμεσως κατόπιν ἔγινε ψηφοφορία γιά νά ἀποφασίσουν οι δικαστές δν δ Σωκράτης εἶναι ἐνοχος ἢ ἀθώος. Τό δικαστήριο μέ πλειοψηφία 31 ψήφων κήρυξε ἐνοχο τό Σωκράτη).

25. Ηερίληψη: Ό Σωκράτης λέει ότι δέν ἀγανακτεῖ γιά τήν ἀπόφαση τῶν δικαστῶν. Ἐκεῖνο πού τόν παραξενεύει εἶναι ἡ μικρή διαφορά στίς καταδικαστικές ψήφους.

ΑΝΤΙΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ

26, 27. Ό Μέλλητος, λέει δ Σωκράτης, προτείνει γιά μένα τήν ποινή τού θανάτου. Καί ἐγώ πρέπει νά ἀντιπροτείνω τώρα μιά ποινή πού νά

μοῦ ἀξίζει. Ἐς δοῦμε γιά ποιά ποινή εἶμαι ἀξιος: Σ' ὅλη μου τῇ ζωῇ δέν κάθησα στήν ἡσυχία μου. Παραμέλησα ὅλα ἐκεῖνα, γιά τά όποια ἐνδιαφέρεται ὁ πολύς ὁ κόσμος. Δέ φρόντισα οὐτε γιά νά ἀποκτήσω χρήματα οὐτε ἀξιώματα, οὐτε γιά τίς οἰκογενειακές μου ὑποθέσεις, οὐτε πῆρα μέρος σέ πολιτικούς συλλόγους. Προτίμησα νά προσφέρω στόν καθένα τήν πιό μεγάλη εὐεργεσία, προσπαθώντας νά τόν πείσω νά φροντίζει πιό πολὺ ἀπ' ὅλα γιά τήν ἡθική του ἔξυπνωση. Ἀν λοιπόν πρέπει νά προτείνω κάποια ποινή, τότε μοῦ ἀξίζει νά πάθω κάτι καλό, πού νά ταιριάζει σ' αὐτή τή δράση μου. Καί σέ ἔνα φτωχό εὐεργέτη πού ἔχει ἀνάγκη νά είναι εὐκαιρος γιά νά σᾶς προτρέπει στήν ἀρετή, τίποτε ἀλλο δέν ταιριάζει τόσο, ὅσο νά τρέφεται ἀπό τήν πόλη δωρεάν στό πρυτανεῖο. Ἀν λοιπόν πρέπει νά προτείνω γιά τόν ἑαυτό μου ποινή πού νά μοῦ ἀξίζει, αὐτή τήν ποινή προτείνω: Δωρεάν διατροφή στό πρυτανεῖο.

Συνεχίζοντας ὁ Σωκράτης τονίζει ὅτι προτείνει αὐτή τήν ποινή δχι ἀπό ὑπερβολικό ἐγωισμό, ἀλλά ἀπό πεποιθηση δτι δέν ἀδίκησε κανένα μέ τή θέλησή του. Γι' αὐτό δέ θεωρεῖ σωστό νά ἀδικήσει ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του, προτείνοντας κάποια ποινή πού είναι κάτι πραγματικά κακό, ἐνδ ὁ θάνατος είναι ἵσως καλό. Θά μποροῦσε βέβαια σύμφωνα μέ τό νόμο νά προτείνει φιλάκιση ἢ πρόστιμο ἢ ἔξορία. Όμως, η ζωή του στήν φιλακή θά ἥταν ἀφόρητη. Πρόστιμο δέν μπορεῖ νά πληρώσει, γιατί είναι φτωχός. Έξορία δέν προτείνει, γιατί ἀφοῦ οἱ συμπολίτες του δέν ἀνέχητκαν τίς φιλοσοφικές του συζητήσεις, πολύ περισσότερο δέ θά τίς ἀνέχονται οἱ ξένοι. Θά τόν διώχνουν ἀπό τόν τόπο τους, μέ ἀποτέλεσμα, σέ τόσο μεγάλη ἥλικια, νά γυρίζει ἀπό τή μιά πόλη στήν ἄλλη.

28. Ισως λοιπόν θά πεῖ κανένας: Δέν μπορεῖς λοιπόν, Σωκράτη, ἀφοῦ φύγεις ἀπό δῶ, νά ζήσεις μιά ἡσυχη ζωή; Αὐτό δά είναι τό δυσκολότερο νά δώσω σέ μερικούς ἀπό σᾶς νά τό καταλάβουν. Γιατί ἂν πῶ πώς αὐτό τό πράγμα είναι ἀπειθεία στό θεό, καί γι' αὐτό δέν μπορῶ νά ἡσυχάσω, δέ θά μέ πιστέψετε, νομίζοντας πώς ἀστειεύομαι· καί ἂν πάλι σᾶς πῶς αὐτό είναι γιά τόν ἄνθρωπο τό μεγαλύτερο καλό, νά μιλῶ δηλαδή κύθε μέρα γιά τήν ἀρετή καί γιά δλα τ' ἄλλα πού μ' ἀκοῦντε συχνά νά λέω καί νά ἐξετάζω τόν ἑαυτό μου καί τούς ἄλλους, γιατί μιά παραμελημένη ζωή δέν είναι ζωή γιά τόν ἄνθρωπο, πολύ λιγότερο θά πιστέψετε καί τά λόγια μου αὐτά. Καί αὐτά είναι ἔτσι δπως σᾶς τά λέω ἐγώ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δέν είναι δμως κι εὔκολο νά σᾶς

δώσω νά τά καταλάβετε. Ἐπειτα ἐγώ δέν είμαι συνηθισμένος νά νομίζω πώς μοῦ ἀξίζει νά πάθω κανένα κακό. Ἀν είχα χρήματα, θά καταδίκαζα τόν ἑαυτό μου σέ χρηματικό πρόστιμο, σέ δοσα δηλαδή θά μπορούσα νά πληρώσω, περίου μιά μνά ἀσημένια· σέ τόσα κανονίζω ἐγώ τό πρόστιμό μου. Ὁ Πλάτων δμως, αὐτός ἐδῶ, ὁ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, και ὁ Κρίτων και ὁ Κριτόβουλος και ὁ Ἀπολλόδωρος μοῦ παραγγέλουν νά δεχτώ τριάντα μνές, μέ τήν ἐγγύησή τους· λοιπόν κανονίζω τώρα τό πρόστιμό μου σέ τόσα· και θά σᾶς είναι ἐγγυητές γιά τά χρήματα ἀξιόχρεοι αύτοι ἐδῶ.

‘Ο Σωκράτης καταδικάζεται σέ θάνατο. Ἐπειτα ἀπό τίς ἀντιπροτάσεις τοῦ Σωκράτη γίνεται πάλι ψηφοφορία και τό δικαστήριο ἐπιβάλλει στό Σωκράτη τήν ποινή τοῦ θανάτου.

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΟΥΣ ΔΙΚΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΕΔΩΣΑΝ ΓΙ ΑΥΤΟΝ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΗΦΟ

29. Γιά νά μήν περιμένετε λίγο καιρό, ὁ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐκεῖνοι πού θέλουν και καλά νά κατηγοροῦν τήν πόλη, θά σᾶς βγάλουν τό δονομα και τήν κατηγορία πώς θανατώσατε τό Σωκράτη, ἔνα σοφό ἄνθρωπο· γιατί θά μέ ποῦν σοφό, και ἂς μήν είμαι, δοι θέλουν νά σᾶς κακολογήσουν. Ἐν περιμένατε δμως λίγο ἀκόμα, μόνο του θά σᾶς ἐρχότανε τό πράγμα· γιατί βλέπετε δά τήν ἡλικία μου, πώς είναι πιά μακριά ἀπό τή ζωή και κοντά στό θάνατο. Και τά λέω, δχι σέ δλους ἐσᾶς, ἀλλά σ’ ἐκείνους πού μέ καταδίκασαν σέ θάνατο. Και λέω και αὐτά ἀκόμα στούς ἵδιους τούτους. Ἰσως θά φαντάζεστε, ὁ ἄνθρωποι, πώς ἐγώ τήν ἐπαθα, γιατί μοῦ λείπανε τά λόγια, μέ τά όποια θά σᾶς ἐπειθα, ἀν νόμιζα πώς ἐπρεπε νά πῷ και νά κάνω τό καθετί, γιά νά ξεφύγω τήν καταδίκη. Κάθε ἀλλο. Τήν ἐπαθα γιατί μοῦ λείψανε δχι τά λόγια ἀλλά ή τόλμη και ή ἀναισχυντία, και γιατί δέ θέλησα νά σᾶς πῷ τέτοια πράγματα πού θά σᾶς εὐχαριστοῦσαν νά τ’ ἀκούσετε, και νά θρηνῶ και νά δέρνομαι και ἀλλα τέτοια νά λέω και νά κάνω πολλά και ἀνάξια γιά μένα, δπως σᾶς είπα· πράγματα δηλαδή πού είσθε συνηθισμένοι ν· ἀκοῦτε ἀπό τούς ἀλλους.

Ούτε τότε δμως νόμισα πώς γιά τόν κίνδυνο τοῦ θανάτου ἐπρεπε νά κάνω τίποτε ἀνελεύθερο, ούτε τώρα μεταμελούμαι, πού ἔτσι ἀπολογήθηκα, ἀλλά πολύ περισσότερο προτιμῶ νά πεθάνω μέ τέτοια

ἀπολογία, παρά νά ζήσω μέ τόν ἄλλο τρόπο· γιατί οὔτε σέ δίκη, οὔτε σέ πόλεμο, οὔτ' ἐγώ, οὔτε κανείς ἄλλος πρέπει τοῦτο νά μηχανᾶται, πῶς ν' ἀποφύγει μέ κάθε τρόπο τό θάνατο· γιατί καὶ στίς μάχες πολλές φορές εἶναι φανερό, πῶς μπορεῖ νά ξεφύγει κανένας τό θάνατο πετώντας κάτω τά δπλα του καὶ πέφτοντας στά γόνυατα ἐκεινῶν πού τόν κυνηγοῦν· καὶ ἄλλοι τρόποι εἶναι σέ κάθε κίνδυνο νά ξεφύγει κανένας τό θάνατο ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά κάνει καὶ νά λέει τό καθετι...

Καὶ τώρα ἐγώ φεύγω γιά νά ξεπληρώσω τήν ποινή τοῦ θανάτου πού μοῦ βάλατε, κι αὐτοὶ ἐδῶ γιά νά ξεπληρώσουν τήν ποινή τῆς μοχθηρίας καὶ τῆς ἀδικίας πού τούς ἔβαλε ἡ ἀλήθεια...

30. Περίῆληψη: Ό Σωκράτης προφητεύει δτι οἱ Ἀθηναῖοι θά τιμωρηθοῦν γιατί τόν καταδίκασαν σέ θάνατο. Νόμισαν βέβαια πώς ἔτσι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν ἔλεγχο. Τώρα δμως θά παρουσιαστοῦν περισσότεροι πού θά τούς ἔλέγχουν γιά τόν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Καὶ αὐτοὶ θά εἶναι φοβερότεροι, γιατί θά εἶναι νέοι.

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΟΥΣ ΔΙΚΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΤΟΥ ΕΔΩΣΑΝ ΑΘΩΩΤΙΚΗ ΨΗΦΟ

31, 32, 33. Περίζηψη: Τελευταῖα ὁ Σωκράτης ἀπειθύνεται στούς Ἀθηναίους πού ἔδωσαν γι' αὐτόν ἀθωωτική ψῆφο. Τούς προσφωνεῖ «δικαστές», ἐπειδὴ εἶναι ἄξιοι γι' αὐτό τό ὄνομα, καὶ τούς λέει δτι τό «δαιμόνιό» του δέν ἐναντιώθηκε οὔτε ὅταν ξεκίναγε ἀπό τό σπίτι του γιά νά ἔρθαι στό δικαστήριο οὔτε στή διάρκεια τῆς ἀπολογίας του. Αὐτό σημαίνει δτι ὁ θάνατός του εἶναι γι' αὐτόν κάτι καλό. Πραγματικά, ἂν ὁ θάνατός εἶναι τέλεια ἀγαισθησία, δπως ὁ ὥπνος πού δέν τόν ταράζουν ὄνειρα, τότε εἶναι κάτι καλό. Ἀν πάλι εἶναι ἀποδῆμα σέ ἄλλον τόπο, τότε τόν θεωρεῖ μεγάλη εὐτυχία, γιατί θά πάει κοντά σέ ἀληθινούς δικαστές καὶ θά μπορεῖ νά συζητάει μέ ἔζοχους ἄντρες, ἥρωες καὶ σοφούς ποιητές. Ἅλλα καὶ οἱ ίδιοι πρέπει νά εἶναι αἰσιόδοξοι γιά τό θάνατο. Ό ἀγαθός ἀνθρωπος δέν μπορεῖ νά πάθει κανένα κακό, οὔτε ὅσο ζεῖ οὔτε ὅταν πεθάνει. Αὐτό νά ἔχουν στό νοῦ τους πάντοτε.

Ο θάνατός του, λέει ὁ Σωκράτης, εἶναι θεῖο θέλημα. Γι' αὐτό δέν κατακρίνει τούς κατηγόρους του καὶ ὅσους τόν καταδίκασαν. Τούς παρακαλεῖ μόνο, ἀνταποδίδοντας τόν ἔλεγχο πού ἔκανε ὁ Ἰδιος σ' αἱ, οὓς, νά ἔλέγχουν τά παιδιά του καὶ νά τά προτρέπουν στήν ἀρετή.

Καὶ ἡ Ἀπολογία τελειώνει μέ τοῦτα τά λόγια τοῦ Σωκράτη:

— Τόρα ὅμως ὥρα εἶναι νά πηγαίνω ἐγώ γιά νά πεθάνω καί σεῖς γιά νά ζήσετε. Ποιός ἀπό μᾶς πηγαίνει στό καλύτερο, κανένας δέν τό ξέρει, παρά μόνος ὁ θεός.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ –
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΚΕΦ. 1

ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι: Περιμέναμε τήν προσφώνηση ὡς ἄνδρες δικαστές· ὁ Σωκράτης δομως (σύμφωνα μὲ δσα λέει στό κεφ. 31) παραδέχεται γιά δικαστές μόνο ἐκείνους ἀπό τούς ήλιαστές πού ψήφισαν γιά τήν ἀθώωσή του.

μπροστά στά τραπέζια τῶν κολλυβιστῶν: Κολλυβιστές: μικροί ἀργυραμοιβοί (κόλλυβα: μικρά νομίσματα). Ἀντάλλαζαν, κυρίως, τά νομίσματα τῶν ξένων.

ἄντιον στ' ἀλήθεια ξένος... πού εἶχα ἀνατραφεῖ. Τήν ἐποχή ἐκείνη στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ στά δικαστήρια τῆς Ἀθήνας, Ἑλληνες ἀπό ἄλλα μέρη (Σπαρτιάτες, Κορίνθιοι, Κερκυραῖοι) μιλοῦνσαν συχνά τή γλώσσα (διάλεκτο) πού εἶχαν μάθει ἀπό μικροί στόν τόπο τους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔδειχναν ἀνοχή σ' αὐτό τὸν τρόπο τῆς ὅμιλίας, μολονότι ἦταν διαφορετικός ἀπό τό δικό τους.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη¹

1. α) Πῶς μιλησαν οἱ κατήγοροι τοῦ Σωκράτη; Τί δέν εἶπαν;

β) Πῶς θά μιλήσει ὁ Σωκράτης; Τί θά εἰπεῖ;

Προσπαθεῖστε νά συγκρίνετε τούς δύο τρόπους καὶ τό περιεχόμενο

1. Σημείωση γιά τόν καθηγητή: Οἱ ἐρωτήσεις πού ὑπάρχουν στά σχόλια κάθε κεφαλαίου ἔχουν σκοπό κυρίως νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητῆ καὶ νά τόν διευκολύνουν στή μελέτη του. Μερικές ἐρωτήσεις μπορεῖ ἀκόμη νά δώσουν ἀφορμή γιά νά γίνει συζήτηση καὶ ἀνταλλαγὴ γνωμῶν στήν τάξη. Ὁλες μποροῦν νά καλλιεργήσουν τήν κριτική καὶ ἐκφραστική ἴκανότητα τῶν μαθητῶν. Οἱ ἐρωτήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ μὲ κάποια λογική σειρά. Ὁστόσο δὲ χαραζούν μιά ὑποχρεωτική διδακτική πορεία. Οἱ μαθητές πρέπει

- τῆς κάθε ὄμιλίας καὶ νά καθορίσετε τή σχέση τους.
2. Ό Σωκράτης γιά νά δικαιολογήσει τόν τρόπο τῆς ὄμιλίας του προ-βάλλει διάφορους λόγους. Ποιοι εἶναι αὐτοί οἱ λόγοι;
  3. Ποιό εἶναι τό καθῆκον (καὶ ἡ ἀρετή) τοῦ καλοῦ δικαστῆ καὶ ποιό τοῦ καλοῦ ρήτορα;

ΚΕΦ. 2

αὐτούς πού τριγυρίζουν τόν Ἀνυτο: Ἐννοεῖ τούς δύο ἄλλους κατηγόρους, τό Μέλητο καὶ τό Λύκωνα.

Ο Ἀνυτος ἦταν πλούσιος Ἀθηναῖος βιομήχανος, ἵσχυρός πολιτικός καὶ ἀπό τούς ἀρχηγούς τῶν δημοκρατικῶν. Μαζί μὲ τό Θρασύβουλο ἀποκατέστησε τή δημοκρατία στήν Ἀθήνα, πού τήν εἶχαν καταλύσει οἱ Τριάντα τύραννοι (404/403 π.Χ.). Ο Ἀνυτος ἦταν φανατικός ἔχθρος τῶν σοφιστῶν.

Ο Μέλητος ἦταν ἔνας μέτριος τραγικός ποιητής καὶ ὁ Λύκων ἔνας ἀσήμαντος ρήτορας.

Από τούς τρεῖς, ἐπίσημος κατήγορος τοῦ Σωκράτη ἐμφανίστηκε ὁ Μέλητος· τό σπουδαιότερο ὅμως ρόλο στή δίκη καὶ στήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη ἔπαιξε ὁ Ἀνυτος. Αὐτός ἔγινε ὁ κυριότερος κατήγορος τοῦ Σωκράτη. Γιατί ὅμως; Ἀπό προσωπική ἔχθρα, γράφει ὁ Ξενοφῶν (στήν «Ἀπολογίᾳ τοῦ Σωκράτη»), ἐπειδή ὁ Σωκράτης κατηγοροῦσε τόν Ἀνυτο γιά κακή ἀνατροφή τοῦ παιδιοῦ του. Ἡ ἐξήγηση ὅμως αὐτή δέν πείθει. Ἡ παρρησία πού δεῖξε ὁ Σωκράτης στή δίκη τῶν στρατηγῶν καὶ ἡ αὐστηρή κριτική πού ἀσκοῦσε στούς σύγχρονους πολιτικούς ἐνοχλοῦσε τούς κύκλους τοῦ Ἀνύτου. Ἐνόμιζαν δτι ἡ παρουσία του ἦταν μιά ἀπειλή γιά τήν ἀνεμπόδιστη ἐφαρμογή τῶν σχεδίων τους.

παρά ἐνός πού ἔγραψε κωμῳδίες: Ἐννοεῖ τόν Ἀριστοφάνη. Στό

νά μποροῦν νά ἐκφράζονται ἐλευθερα, ὅποτε καὶ ἡ διδασκαλία θά ἀκολουθεῖ ἄλλο δρόμο. Οἱ ἐρωτήσεις δέν καλύπτουν δλη τή διδακτική ἐργασία, πού μπορεῖ νά γίνει σέ κάθε κεφάλαιο. Ο καθηγητής μπορεῖ νά προσθέσει καὶ ἄλλες δικές του ἐρωτήσεις ἡ νά παραλείψει δσες τυχόν θεωρήσει περιττές ἡ ἀκατάλληλες καὶ νά τις ἀντικαταστήσει μὲ ἄλλες.

Ἡ σημείωση αὐτή ἰσχύει καὶ γιά τις ἐρωτήσεις πού ὑπάρχουν στά σχόλια τοῦ Κρίτωνα καὶ τοῦ Φαιδρωνα.

έπομενο κεφ. δ Σωκράτης θά μιλήσει γι' αύτόν συγκεκριμένα.

νά βγάλω άπό τό μυαλό σας, σέ τόσο λίγη ώρα, τή διαβολή: Πόση ώρα θά διαρκοῦσε ή διμιλία τοῦ κατηγόρου και πόση ώρα ή άπολογία τοῦ κατηγορούμενου, κανονιζόταν μέ τήν κλεψύδρα. Ἡ κλεψύδρα ἦταν δνα δοχεῖο μέ μικρές τρύπες στόν πυθμένα του. Τή γέμιζαν μέ ποσότητα νεροῦ, ἀνάλογη μέ τή σπουδαιότητα τῆς δίκης. Ὄταν ἄρχιζε λ.χ. ή άπολογία τοῦ κατηγορούμενου, ἄρχιζε και ή ροή τοῦ νεροῦ άπό τήν κλεψύδρα. Και ὅταν τελείωνε τό νερό, ἔπρεπε νά τελειώσει ο κατηγορούμενος τήν άπολογία του.

ὅπως θέλει ο θεός: Δέν έννοει έναν όρισμένο θεό, άλλα γενικά τό θεῖο, τή θεότητα.

νά ύπακουόσω στό νόμο και ν' άπολογηθῶ: Νόμος τοῦ Σόλωνα δριζε νά άπολογούνται οί κατηγορούμενοι.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. α) Σέ πόσες ομάδες διαιρεῖ ο Σωκράτης τούς κατηγόρους και τίς κατηγορίες τους;
β) Σέ ποιούς κατηγόρους και σέ ποιές κατηγορίες λέει οτι πρέπει νά άπολογηθεῖ πρώτα και γιατί;
2. Ποιούς άπό τούς κατηγόρους του θεωρεῖ ο Σωκράτης περισσότερο φιβερούς και ἐπικίνδυνους και γιατί; (Γιά τρεῖς λόγους. Ποιοί εἶναι αύτοί οι λόγοι;)
3. ἃς προσπαθήσω νά βγάλω άπό τό μυαλό σας σέ τόσο λίγη ώρα τή διαβολή... άλλα... αὐτό εἶναι δύσκολο...: Ο Σωκράτης θεωρεῖ δύσκολο δνα καλό άποτέλεσμα τῆς άπολογίας του. Ποιός εἶναι ο λόγος και μέ ποιό έκφραστικό τρόπο τονίζεται;
4. Ἄς γίνει ὅπως θέλει ο θεός: ἐγώ πρέπει νά ύπακουόσω στό νόμο...:
Πῶς μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τό Σωκράτη άπό τά λόγια του αύτά;

ΚΕΦ. 3

τά εἰδατε... στήν κωμωδία του Ἀριστοφάνη: Ο Ἀριστοφάνης σέ μιά κωμωδία του πού εἶχε τό δηνομα Νεφέλες και παιχτηκε στήν Ἀθήνα τό 423 π.Χ., σατίριζε ύπερβολικά τό Σωκράτη. Τόν παρουσίαζε

νά αιώρεῖται στόν άέρα, έπάνω σ' ἓνα καλάθι, καὶ νά ἔξετάζει τά «μετέωρα». Ὄταν κάποιος τόν ρωτάει τί κάνει ἐκεῖ πάνω, αὐτὸς ἀποκρίνεται: ἀεροβατῶ καὶ περιεργάζομαι τόν ἥλιο. Ἐπιπλέον στις Νεοέλες Ὁ Σωκράτης ἔχει «φροντιστήριο», δῆπου διδάσκει ρητορική καὶ ἄλλα μαθήματα πού δίδασκαν οἱ σοφιστές. Διακηρύσσει ἀκόμη ιδέες τῶν σοφιστῶν. Ἔτσι οἱ θεατές ἔκαναν σύγχυση καὶ θεωροῦσαν τό Σωκράτη φυσικό φιλόσοφο ἢ σοφιστή ἢ καὶ τά δύο. Γι' αὐτό δρισμένοι ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ Νεοέλες τοῦ Ἀριστοφάνη συντελέσανε πολὺ στήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη. Εἰχαν βέβαια περάσει 24 χρόνια ἀπό τήν παράστασή τους ὡς τή δίκη τοῦ Σωκράτη. Οἱ ζωηρές διμοις ἐντυπώσας, πού ἀφησε ἡ παράσταση εἰχαν διαδοθεῖ. Τίς εἰχαν ἄλλωστε ζήσει οἱ παλαιότεροι ἀπό τούς δικαστές.

Καὶ ἄλλοι κοινικοί ποιητές, ὁ Ἀμειψίας καὶ ὁ Εὔπολης, τήν ίδια ἐποχή εἰχαν διακωμωδήσει τό Σωκράτη.

γιὰ νά ἔξεπελσου... αἰδὲ τά πράγματα: Αύτη τήν ἐπιστήμη, δηλ., τή (φυσική) φιλοσοφία, πού ἔξετάζει τή φύση.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά εἶναι ἡ κατηγορία, ἀπό τήν ὁποία δημιουργήθηκαν οἱ διαβολές ἐναντίον τοῦ Σωκράτη καὶ ἡ κακή φήμη του;
2. Ἀπό πόσα μέρη ἀποτελεῖται ἡ κατηγορία καὶ πῶς χαρακτηρίζοταν ὁ Σωκράτης ἀπό τό κάθε μέρος της; (Γιά τό χαρακτηρισμό νά μελετήσατε στήν εἰσαγωγή τά κεφ. «Οἱ σοφιστές» καὶ «Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη», παραγ. α').
3. Πόδες γνώριζαν οἱ δικαστές, καὶ ίδιως οἱ παλαιότεροι, ὅτι τέτοια ἦταν ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη;
4. Σέ ποιό μέρος τής κατηγορίας ἀπαντᾶ ἐδῶ ὁ Σωκράτης; Τί ισχυρίζεται; Ἐχει μάρτυρες;

ΚΕΦ. 4

Ποιό μέρος ἀπό τίς κατηγορίες ἀρνεῖται σ' αὐτό τό κεφάλαιο ὁ Σωκράτης;

ΚΕΦ. 5

Tό θεό τῶν Δελφῶν: Τόν Ἀπόλλωνα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τό Χαιρεφώντα: ό Χαιρεφῶν ἦταν μαθητής τοῦ Σωκράτη.

καὶ μαζί σας ἔξοριστηκε (ό Χαιρεφῶν) καὶ μαζί σας ξαναγύρισε: Μόλις τελείωσε ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος (404 π.Χ.) ἡ νικητρια Σπάρτη ἐγκατέστησε στή νικημένη Ἀθῆνα Τριάντα τυράννους. Ἐμειναν στήν ἔξουσία δκτώ μηνες καὶ θανάτωσαν ἡ ἔξορισαν πολλούς δημοκρατικούς πολίτες. Ἔνας ἀπό τούς ἔξοριστους γιά τά δημοκρατικά του φρονήματα ἦταν καὶ ὁ Χαιρεφῶν. Ὅταν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς δημοκρατικοί ἀποκατέστησαν τό 403 π.Χ. τή δημοκρατία, ξαναγύρισε μαζί τους στήν Ἀθῆνα καὶ ὁ Χαιρεφῶν.

κανένας δέν εἶναι σοφότερος: Σύμφωνα μέν μιά παράδοση ὁ χρησμός τής Πυθίας ἔλεγε: «ἀνδρῶν ἀπάντων Σωκράτης σοφώτατος».

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιό ἦταν ἐκεῖνο πού ἔδωσε τήν ἀφορμή γιά νά ἀποκτήσει ὁ Σωκράτης κακή φήμη καὶ κακό ὄνομα καὶ νά γίνουν διαβολές ἐναντίον του;
2. Γιά ποιό λόγο ἡ μαρτυρία τοῦ Χαιρεφώντα ἔχει ιδιαίτερη σημασία;

ΚΕΦ. 6

τί εἰν' αὐτά τάχα πού λέει ὁ θεός καὶ τί ἔγραψε: Οἱ χρησμοί τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν συνήθως ἦταν σκοτεινοί καὶ δίσημοι, εἰχαν δηλ., δύο σημασίες. Γι' αὐτό ἦταν ἀνάγκη νά γίνει ἔρευνα, γιά νά ἔξακριβωθεῖ τό ἀληθινό τους νόημα.

Ιῆγα σέ κάποιον... ἥταν ἔνας πολιτικός: Ὁ Σωκράτης ἅρχισε τήν ἔρευνά του ἀπό ἔναν πολιτικό. Αὐτό πιθανότατα δέν εἶναι τυχαίο. Γιά τόν ἀρχαῖο Ἑλληνα ὁ προορισμός τοῦ ἄξιου πολιτικοῦ δέν περιοριζόταν στήν κατοχή ἔξουσίας ἡ σέ ἄλλη πολιτική δραστηριότητα. Ὁ ἄξιος νά ὀνομάζεται πολιτικός πολύ περισσότερο ἦταν παιδαγωγός τοῦ λαοῦ: Μέ τόν τρόπο τῆς ζωῆς του, μέ τή δράση του καὶ γενικά μέ τήν παρουσία του στήν κοινωνική καὶ πολιτική ζωή ὑπηρετούσε τήν κοινωνική ἀρμονία καὶ τήν ἡθική ἡμέρωση καὶ ἔχυψωση τῶν πολιτῶν. Γι' αὐτό ἡ ἀκπληξη τοῦ Σωκράτη ἦταν μεγάλη, ὅταν διαπίστωσε ὅτι ὁ πολιτικός, πού ἔξέτασε, δέν ἦταν καθόλου σοφός καὶ, τό χειρότερο, νομίζε πώς ἦταν σοφός.

προσπάθησα νά του ἀποδείξω, δτι νόμιζε πώς είναι σοφός, δέν ἦταν δμως: 'Ο συνομιλητής του Σωκράτη δέν είχε γνωρίσει τόν έαυτό του, δηλ. δέν είχε φτάσει στήν αύτογνωσία. 'Ο Σωκράτης προσπάθησε νά του ἀποδείξει δτι δέν ἦταν σοφός, νά του ἀποκαλύψει δηλ. τήν ἄγνοιά του και ἔτσι νά τόν οδήγησε στήν αύτογνωσία· νά τόν κάνει δηλ. νά γνωρίσει τόν έαυτό του.

Ἐγώ, καθώς δέν ξέρω ἔτσι, ουδέ νομίζω πώς ξέρω: 'Ο χρησμός πού ἔδωσε τό μαντείο τῶν Δελφῶν στό Χαιρεφώντα ἔγινε ἀφορμή στό Σωκράτη νά συνειδητοποιήσει τή σημασία τῆς αύτογνωσίας και νά καταλήξει στό συμπέρασμα δτι πραγματική σοφία είναι ή αύτογνωσία. Ἐγίνε ἀκόμη ἀφορμή στό Σωκράτη γιά νά ἐνθαρρυνθεῖ στόν ἔλεγχο τῆς "σοφίας" τῶν συμπολιτῶν του. 'Ο ίδιος είχε φτάσει στήν αύτογνωσία ὑστερα ἀπό αὐτηρό αύτοέλεγχο. Στούς συνομιλητές του συνήθιζε νά λέει: «ἐν οίδα, δτι ουδὲν οίδα», δηλ. ἔνα ξέρω καλά, δτι δέν ξέρω τίποτα.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιατί δ Σωκράτης, ἐξετάζοντας τό νόημα του χρησμοῦ, δέν μποροῦσε νά παραδεχτεῖ δτι ή Πυθία ἔλεγε τήν ἀλήθεια, ουτε δμως και δτι ἔλεγε ψέματα;
2. Ποιά ἔρευνα ἔκανε τότε δ Σωκράτης και σέ ποιά κατηγορία πολιτῶν, γιά νά ἐξακριβώσει τό νόημα του χρησμοῦ;
3. Ποιά ἦταν ή διαπίστωση του Σωκράτη ἀπό αὐτή τήν ἔρευνα;
4. Ποιές συνέπειες είχε γιά τό Σωκράτη αὐτή ή ἔρευνα και ή διαπίστωση;

ΚΕΦ. 9

'Ο θεός μονάχα είնαι σοφός... ή ἀνθρώπινη σοφία πολύ λίγο ἀξίζει και ἵσως ἵσως και τίποτε: Παράβαλε δσα λέει δ 'Απόστολος Παύλος (Πρός Κορινθίους Α', γ, 18-19): "Αν κανείς νομίζει δτι είναι σοφός ἀνάμεσά σας ἐπειδή ἔχει μόνο τήν ἀνθρώπινη σοφία, ἃς πάψει νά ἔχει ἐμπιστούνη στή σοφία του... Γιατί ή σοφία του κόσμου τούτου (δηλ. ή ἀνθρώπινη σοφία) είναι κουταμάρα ἐνώπιον του Θεοῦ.

βρίσκομαι πάντα σέ μεγάλη φτώχεια: Είναι γνωστό δτι δ Σωκράτης ὑπηρέτησε στό στρατό ώς δπλίτης. Ός δπλίτες δμως ὑπηρετοῦσαν δ-

σοι ἀνήκαν σέ εὕπορη κοινωνική τάξη ή ὅπωσδήποτε εἶχαν κάποια περιουσία. Ὁ Σωκράτης φαίνεται πώς ἔγινε φτωχός ἀργότερα. Ὁ ἴδιος λέει διτὶ ἡ διδασκαλία του δέν τὸν ἄφησε νά ἀσχοληθεῖ μέ τὴ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν του.

γιά τὴν ἀγάπη τοῦ θεοῦ: Ἐννοεῖ τὴν πιστή ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς, πού τοῦ ἀνάθεσε ὁ θεός, σύμφωνα μέ τὸ νόημα τοῦ χρησμοῦ. Ἡ ἀποστολή ἀντή ἦταν νά κάνει στούς ἀνθρώπους φανερή τὴν ἄγνοιά τους καὶ ἔτσι νά τούς ὠθήσει στὴν αὐτογνωσία, πού δόδηγεῖ μέ τὴ σειρά τῆς στήν ἔρευνα τῆς ἀλήθειας καὶ στήν ἀσκηση τῆς ἀρετῆς.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Σωκράτης τονίζει πάλι τίς πρῶτες συνέπειες πού εἶχε γιά τὸν ἴδιο ἡ ἔξεταση πού ἔκανε. Ποιές ἦταν αὐτές οἱ συνέπειες;
2. Σέ ποιό συμπέρασμα κατέληξε ὁ Σωκράτης γιά τὸ χρησμό; Ποιό ἦταν τὸ νόημά του;
3. Γιατί ὁ Σωκράτης δπως λέει, ἔξακολουθεῖ καὶ τώρα νά ἔρευνά καὶ νά ἔξετάζει τούς ἄλλους;
4. Ποιές ἄλλες συνέπειες γιά τῇ δημόσια καὶ ιδιωτικῇ ζωῇ τοῦ Σωκράτη εἶχε ἡ ἀφιέρωση τοῦ χρόνου του στὴν ἔξεταση τῶν ἄλλων;
5. Ὁ Σωκράτης λέει διτὶ ἐκτελώντας τὸ παράγγελμα τοῦ θεοῦ, δέν τοῦ ἔμεινε καιρός νά κάνει τίποτε σημαντικό γιά τὸν τόπο του. Ἐχει δίκιο σ' αὐτό τὸ σημεῖο; Ποιά εἶναι ἡ γνώμη σας;

ΚΕΦ. 10

τὰ παιδιά τῶν πλούσιων: Τέτοιοι νέοι ἦταν ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κριτίας κ.ἄ. Ἀπό πράξεις τους ἀντιδημοκρατικές ἔγιναν μισητοί στὸ δῆμο τῶν Ἀθηναίων. Αὐτό ἔγινε μία ἀπό τίς σοβαρές αἰτίες γιά νά κινηθεῖ ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη.

βρίσκουν πολλούς πού φαντάζονται πώς ξέρουν κάτι, διέν ξέρουν ὅμως τίποτε ἡ πολὺ λίγα: Ὁ Ἀλκιβιάδης, δταν ἦταν νεαρός ἀκόμη, μὲ τὶς ἐρωτήσεις του ἔφερε σέ δύσκολη θέση τὸ θεῖο του τὸν Περικλῆ, τὸ μεγάλο πολιτικό.

ὁ Ἀρυτος γιά τὸ μέρος τῶν τεχνιτῶν: Ἐκτός ἀπό πολιτικός, ἦταν

καὶ βυρσοδέμης, εἰχε δηλ. ἐργαστήριο (βιοτεχνία, βιομηχανία), δύο γινόταν κατεργασία δερμάτων.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Πός δικαιολογεῖ ὁ Σωκράτης, γιατί τὸν ἀκολουθοῦσαν οἱ πλούσιοι νέοι;
2. Μέ ποιές ἐνέργειες μερικοί νέοι ἔξοργιζαν τοὺς ἀνθρώπους ἐναντίον τοῦ Σωκράτη, χωρὶς βέβαια να τὸ θέλουν;
3. Ποιό ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἔξοργισμοῦ;
4. Σύμφωνα μὲ δῆσα λέει ὁ Σωκράτης, ποιοὺς ἀντιπροσώπευαν οἱ τρεῖς κατηγοροί του;
5. νά πατέξει ἀπό πάνω μονι μιτή τῇ διαβολῇ..., τόρα ποι γίμσε τὸν κο σμο: Στὸ σημεῖο αὐτὸ τελειώνει ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη στοὺς πρότους κατηγόρους. Στὸ ύπόλοιπο μέρος τοῦ κεφαλαίου τί λέει ὁ Σωκράτης; Πῶς μποροῦμε νά δονομάσουμε αὐτό τὸ μέρος;

ΚΕΦ. 11

τὸ Μέλητο, τὸν καλὸ καὶ πατριώτη, δῆσε λένε: Σύμφωνα μὲ μά ἄλλη ἐξήγηση, ἔτσι χαρακτήρισε ὁ ἴδιος ὁ Μέλητος τὸν ἑαυτό του στὴ δίκη, προσπαθώντας νά πείσει τοὺς δικαστές δτι κατηγόρησε τὸ Σωκράτη ἀπό φροντίδα γιά τὴν ἀρετή καὶ ἀπό ἀγάπη γιά τὴν πατριδα. Ο Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει τὸ χαρακτηρισμό «τὸν καλὸ καὶ πατριώτη Μέλητο» μὲ εἰρωνικό πνεῦμα.

ἀστειεύεται στὰ σοβαρά: παιζει μὲ σοβαρά ζητήματα, κάνει ἀσχημα χωρατα.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά ἦταν ἡ κατηγορία τοῦ Μελήτου ἐναντίον τοῦ Σωκράτη;
2. Νά συγκρίνετε τὴν κατηγορία τοῦ Μελήτου μὲ τὴν παλαιότερη κα τηγορία, δῆσε τὴν εἶδαμε στὸ κεφάλαιο 3.
3. Ο Σωκράτης διατυπώνει μιά «ἀντικατηγορία» ἐναντίον τοῦ Μελή του. Ποιά είναι καὶ σέ ποιο μέρος τῆς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Σω κράτη ἀναφέρεται;
4. ὁ Μέλητος... πού ποτέ του γί' αιτά δέρ τὸν ἔμελο: Τί παρατηρεῖτε σ' αὐτή τῇ φράσῃ; Είναι τυχαῖο αὐτό;

ΚΕΦ. 12

εῖλα μου ἐδῶ τώρα Μέλητε, καὶ πές μου: Ὁ κατηγορούμενος στὴ διάρκεια τῆς ἀπολογίας του εἶχε τὸ δικαίωμα νά κάνει ἐρωτήσεις στὸν κατηγορο κι αὐτός ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἀπαντήσει. Ἰσχυε καὶ τὸ ἀντίστροφο.

οἱ βουλευτές: τά μέλη τῆς «βουλῆς τῶν πεντακοσίων»

οἱ ἐκκλησιαστές: ὅσοι ἔπαιρναν μέρος στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, δηλ. ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες, ἀπό 20 χρονῶν καὶ ἄνω.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Μέ τις ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτη, τί ἀναγκάζεται νά παραδεχτεῖ ὁ Μέλητος;
2. Ὁ Σωκράτης σ' αὐτό τὸ κεφάλαιο μέ τις ἐρωτήσεις του χρησιμοποιεῖ μιὰ μέθοδο, ποὺ λέγεται μέθοδος τῆς «ἀπαγγῆς σέ ἄτοπο». Μέ τὴ μέθοδο αὐτὴ καταλήγουμε σέ κάτι ποὺ εἶναι «ἄτοπο», δηλ. παράλογο. Ποιό εἶναι ἐδῶ τὸ «ἄτοπο», δηλ. τὸ παράλογο;
3. Σέ ποιό συμπέρασμα καταλήγει ὁ Σωκράτης γιά τὸ Μέλητο;

ΚΕΦ. 13 – 15

δαιμονες: κατώτερες θεότητες· παιδά θεῶν καὶ δχι αὐτοὶ οἱ θεοί· κάτι δηλ. ἀνάμεσα στοὺς θεούς καὶ στοὺς ἀνθρώπους.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Μέλητος τροποποιεῖ ἐδῶ τὴν κατηγορία του. Ποιά τροποποίηση κάνει;
2. Ἐπειτα ἀπό τὴν τροποποίηση αὐτῇ, ποιά μέρη τῆς κατηγορίας τοῦ Μελήτου ἀντικρούει ὁ Σωκράτης σ' αὐτά τὰ κεφάλαια;
3. Μέ ποιό συλλογισμό ἀντικρούει ὁ Σωκράτης τὸ δεύτερο μέρος τῆς κατηγορίας τοῦ Μελήτου;

ΚΕΦ. 16

ἴμιθεοι: Οἱ ἡρωες, ποὺ ὁ ἑνας ἀπό τοὺς γονεῖς τους ἦταν θεός· καὶ ἀκόμη, οἱ ἡρωες τῶν μυθικῶν χρόνων καὶ ιδίως οἱ ἡρωες τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου.

καί ὁ γιός τῆς Θέτιδας...: Ὁ Ἀχιλλέας. Ὁ Σωκράτης ἀναφέρει ἐδῶ τή σκηνή πού περιγράφει ὁ Ὅμηρος στήν Πηλέα (Σ, στιχ. 70 κάζ.), διταν ἡ Θέτιδα παρουσιάστηκε στὸν Ἀχιλλέα τὴν ὥρα πού αὐτός σκεπτόταν νά σκοτώσει τὸν Ἔκτορα, γιά νά ἐκδικηθεῖ τό φόνο τοῦ φίλου του Πατρόκλου.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ύστερα ἀπό τὴν ἀντίκρουση τῶν κατηγοριῶν, ποιό εἶναι ἐκεῖνο πού λέει ὁ Σωκράτης διτι θά τὸν καταδικάσει, ἢν βέβαια καταδικαστεῖ;
2. Ὁ Σωκράτης παραδέχεται διτι ἡ διαβολή καὶ ὁ φθόνος τοῦ κόσμου ἔχουν μεγάλη δύναμη νά κάνουν τὸ κακό καὶ διτι δέ θά σταματήσουν στήν περίπτωσή του. Ἐπειτα ἀπ' αὐτή τὴν παραδοχή:
  - α) Ποιά ἀντίρρηση θά μποροῦσε νά φέρει κανείς στὸ Σωκράτη;
  - β) Γιά νά ἀντικρούσει ὁ Σωκράτης τὴν ἀντίρρηση, λέει διτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μιά ἡθική ὑποχρέωση. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ὑποχρέωση; Και μέ ποιά παραδείγματα τὴν ἐπιβεβαιώνει;
3. Στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου ὁ Σωκράτης λέει, μέ ἀλλα λόγια, διτι κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἔνα πραγματικό καθῆκον. Ποιό εἶναι αὐτό τό καθῆκον;

ΚΕΦ. 17

στήν πολιορκία τῆς Ποτίδαιας... τοῦ Δηλίου: Ἡ Ποτίδαια ἦταν πόλη στή Χαλκιδική, στό στενό πού ἐνώνει τή χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας μέ τή στεριά. Ἁταν σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Τό 432 π.Χ. ἀποστάτησε ἀπό τὴν ἀθηναϊκή συμμαχία καὶ πῆγε μέ τοὺς Λακεδαιμονίους. Οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πολιόρκησαν καὶ ἡ Ποτίδαια παραδόθηκε ὑστερα ἀπό δύο χρόνια. Σ' αὐτή τὴν ἐκστρατεία (432 - 429 π.Χ.) πῆρε μέρος ὁ Σωκράτης καὶ ἔδειξε ἀντοχή καὶ ἀνδρεία.

Ἡ Ἀμφίπολη ἦταν ἀποικία τῶν Ἀθηναίων κοντά στίς ἐκβολές τοῦ Στρυμόνα. Στόν πελοποννησιακό πόλεμο ἀποστάτησε ἀπό τοὺς Ἀθηναίους καὶ πῆγε μέ τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἐκεὶ πολέμησε ὁ Σωκράτης, στή σύγκρουση τῶν Ἀθηναίων μέ τοὺς Λακεδαιμονίους (422 π.Χ.). Ὁ Σωκράτης ἦταν τότε 47 χρονῶν. Ἐπειδή λοιπόν πολλοί ὑποστηρίζουν πώς οἱ Ἀθηναῖοι δέν μπορεῖ νά ἔστειλαν σ' αὐτή τὴν ἐκστρατεία τόσο μεγάλους στήν ἡλικία στρατιῶτες, διατυπώνουν τὴν ὑπόθεση διτι ὁ

Σωκράτης πολέμησε τό 437/436 π.Χ. σέ ήλικια 32 ετῶν, όταν ίδρυθηκε ή άποικιά τῆς Ἀμφίπολης.

Ἡ μάχη στό Δήλιο τῆς Βοιωτίας ἔγινε τό 424 π.Χ. ἀνάμεσα στούς Ἀθηναίους και στούς Βοιωτούς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπαθαν μεγάλη καταστροφή. Ὁ Σωκράτης πήρε μέρος και σ' αὐτή τῇ μάχῃ. Στό Δυμπόσιο τοῦ Πλάτωνα ἔχουμε μιά περιγραφή γιά τό ἀπαράμιλλο θύρρος πού ἐδειξε στήν ὑποχώρηση τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ συμμετοχή τοῦ Σωκράτη στίς τρεῖς πολεμικές ἐπιχειρήσεις και ἡ ἀνδρεία πού ἔδειξε φανερώνουν δτι ὁ Σωκράτης δέ διδασκε μόνο μέ λόγια τήν ἀπόλυτη ύπακοή στούς νόμους τῆς Πολιτείας, ἀλλά τή διόδισκαλία του τήν ἔκανε πράξη.

ΚΕΦ. 18

Μή θορυβεῖτε, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι: Ὁ κατηγορούμενος στήν ἀπολογία του ἐπρεπε ν' ἀσχολεῖται μόνο μέ τήν ἀντίκρουση τῶν στοιχείων τῆς κατηγορίας. Οἱ δικαστές φαίνεται πώς θορυβοῦσαν, διακόπτοντας τό Σωκράτη, ἐπειδή στό σημεῖο αὐτό τῆς ἀπολογίας του ἔβγαινε ἀπό τό θέμα.

Τισσὲς μπορεῖ νά τόν θανατώσει η νά τόν ἔξορίσει η νά τόν ἀτμασι: Γιά τά δημόσια ἐγκλήματα οἱ πιό μεγάλες ποινές ήταν ὁ θάνατος, η ἔξορια και η ἀτμία, δηλ. η στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, και κατόπιν η φυλάκιση και τό πρόστιμο.

ἀλογόμυγα: Μύγα, πολύ ἐνοχλητική. Κολλάει στά ἀλογα και δεν τά ἀφήνει οὔτε νά ήσυχάσουν οὔτε νά κοιμηθοῦν.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. μήπως ἀμαρτήσετε στό θεό γιά τό χάρισμα πού σᾶς ἔκανε: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τόν ἔαυτό του χάρισμα, δηλ. δῶρο τοῦ θεοῦ στην πόλη τῶν Ἀθηνῶν. Πῶς δικαιολογεῖ αὐτή τή γνώμη του και ποιό ἐκφραστικό τρόπο χρησιμοποιεῖ γιά νά τήν κάνει ζωντανή και παραστατική;
2. Πῶς μποροῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι νά καταλάβουν δτι ὁ Σωκράτης ήταν ὁ ἀνθρωπος πού ἐπρεπε δ θεός νά χαρίσει (νά κάνει δῶρο) στήν πολιτεία τους;

3. Άν οι Ἀθηναῖοι θανατώσουν τό Σωκράτη, ποιόν θά βλάψουν περισσότερο καὶ γυατί; (Η ἀπάντηση θά βγει ἀπό τή μελέτη ὁλόκληρου τοῦ κεφάλαιου).

ΚΕΦ. 19

ἡ θεῖκή φωνή: Τή φωνή αὐτή ὁ Σωκράτης τήν ὄνομαζε «δαιμόνιο». Φαίνεται πός ἡταν κάποια διαισθηση ἢ μιά φωνή ἀπό τή συνειδήση του πού τόν συγκρατοῦσε ἀπό κάθε παρεκτροπή.

ΚΕΦ. 20

πράγματα φορτικά καὶ δικανικά: Πιθανῶς οἱ καυχησιολογίες καὶ οἱ αὐτοέπαινοι γιά πράγματα ἀπό τήν ιδιωτική καὶ δημόσια ζωή, πού προκαλοῦσαν κάποια ἐντύπωση (λ.χ. ἐκπλήρωση φορολογικῶν ὑποχρεώσεων καὶ στρατιωτικῶν καθηκόντων κ.τ.λ.), ἡταν δῆμος ἀσχετα μὲ τήν ὑπόθεση πού δικαζόταν. Συνήθιζαν νά τά παρεμβάλλουν στοὺς λόγους πού ἔγραφαν γιά τοὺς πελάτες τους οἱ ἐπαγγελματίες ρήτορες, δῆμος λ.χ. ὁ Λυσίας, μολονότι κούραζαν τοὺς δικαστές καὶ προκαλοῦσαν τή δυσφορία τους.

ἄλλο ὑπούργημα κανένα δέν ἔλαβα... παρά μόνο στή βουλή τῶν πεντακοσίων: Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης μποροῦσε νά ἐκλεγεῖ (μόνο δυό φορές στή ζωή του) βουλευτής, δηλ. μέλος τῆς «βουλῆς τῶν πεντακοσίων», δταν εἶχε συμπληρώσει τά τριάντα του χρόνια. Τήν ἐκλογή καὶ τήν ὑπηρεσία στή βουλή, δέν τή θεωροῦσαν ἐνεργό ἀνάμειξη στήν πολιτική, ἄλλα καθήκον τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

ἔτυχε νά πρυτανεύει ἡ Ἀρτιοχίδα οὐλή... μονάζος ἀπό τοὺς πρυτάνεις ἐναρτιόθηκα: Ἡ ἀθηναϊκή βουλή εἶχε 500 βουλευτές. Χωρίζόταν σέ 10 τμῆματα (ἀπό 50 βουλευτές τό καθένα), πού ἀντιστοιχοῦσαν στίς 10 φυλές τῆς Ἀττικῆς. Κάθε τμῆμα, μέ σειρά πού ὅριζόταν μὲ κλῆρο, διοικοῦσε τή βουλή 35 ἢ 36 ήμέρες. Τότε, οἱ 50 βουλευτές τοῦ τμήματος πού διοικοῦσε τή βουλή, ὀνομάζονταν πρυτάνεις καὶ ἡ φυλή, στήν ὁποία ἀνήκαν πρυτανεύουσα. Ὄταν τό 406 π.Χ. ἔγινε ἡ ναυμαχία στής Ἀργινούσες, οἱ Ἀθηναῖοι κατηγόρησαν τοὺς νικητές στρατηγούς δτι δέ φρόντισαν νά περισυλλέξουν τοὺς ναυαγούς καὶ τοὺς νεκρούς. Ἐγίνε τότε πρόταση νά δικαστοῦν οἱ στρατηγοί στήν ἐκκλησία τοῦ δῆμου ὅλοι μαζί, παράνομα, καὶ δχι καθένας χωριστά. δῆμος δριζε ὁ νό-

μος. Ὁ Σωκράτης, πού ἦταν τότε πρύτανης, στάθηκε ἀντιμέτωπος στις ἀπειλές τῶν δημαγωγῶν καὶ στό ἔξαλλο πλῆθος καὶ ἀρνήθηκε, μόνος αὐτός, νά̄ ἐγκρίνει μιά̄ τέτοια παράνομη ἀπόφαση τῆς βουλῆς, ἀδιαφορώντας γιά̄ ἐνδεχόμενες συνέπειες. Οἱ στρατηγοὶ καταδικάστηκαν, βέβαια σέ θύνατο. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἔδειξε ποιός πρέπει νά̄ είναι ὁ σωστός, ὁ ἀκέραιος πολίτης.

Μά̄ ὅταν ἔγινε ὀλίγαρχία, οἱ τριάκοντα μὲν προσκάλεσαν στὸ Θόλο...: Γιά̄ τούς τριάκοντα κοιταζε τά̄ σχόλια στό κεφ. 5. Θόλος: Ἡταν ἔνα κυκλικό οἰκοδόμημα στήν ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου στὸν καιρό τῆς δημοκρατίας σιτίζονταν δωρεάν (μέ δαπάνη τῆς πόλης) οἱ πρυτάνεις. Στόν καιρό τῶν Τριάντα τυράννων εἶχε γίνει Κυβερνεῖο. Ὁ Λέων ὁ Σαλαμίνιος ἦταν πλούσιος καὶ ἐπιφανῆς δημοκρατικός Ἀθηναῖος πολίτης ἀπό τὴ Σαλαμίνα. Εἶχε διατελέσει καὶ στρατηγός. Ὄπως στή δίκη τῶν στρατηγῶν, ἔτσι καὶ στήν περίπτωση τοῦ Λέοντα τοῦ Σαλαμίνιου ὁ Σωκράτης ἔδειξε ὅτι ἐκεῖνο πού εἶχε σημασία στή ζωή του ἦταν νά̄ μήν κάνει καμιά παρανομία οὕτε ἀδικία σέ κανένα. Οἱ κινδύνοι γιά̄ τή ζωή του δέν εἶχαν καμιά σημασία.

Παρατηρήσεις γιά̄ μελέτη:

1. Ὁ Σωκράτης σ' αὐτό τό κεφ. προβάλλει στό δικαστήριο δύο πολιτικές πράξεις του.
  - a) Ποιές είναι αὐτές οἱ πράξεις;
  - β) Τί θέλει νά̄ ἀποδειξει μ' αὐτές;
2. Στό κεφ. 16 ὁ Σωκράτης εἶπε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μιά̄ ἡθική ὑποχρέωση καὶ ἔνα πραγματικό καθῆκον. Στό κεφ. 17 (νά̄ διαβάσετε τήν περὶ ἡγητή του) καὶ ἔδο, σ' αὐτό τό κεφ., βλέπουμε ὅτι ὁ Σωκράτης στή ζωή του τήρησε αὐτή τήν ύποχρέωση καὶ ἐκτέλεσε αὐτό τό καθῆκον. Πῶς μποροῦμε λοιπόν νά̄ τόν χαρακτηρίσουμε;

ΚΕΦ. 21 – 22

οὐτε̄ ἀκόμη καὶ σ' αὐτούς πού οἱ συκοφάντες μου τούς λένε μαθητές μου: Ἐννοεῖ τόν Κριτία, πού ἦταν ἔνας ἀπό τούς κορυφαίους καὶ πιό σκληρούς Τριάντα τυράννους, καὶ τόν τυχοδιώκτη πολιτικό Ἀλκιβιάδη. Καὶ οἱ δύο στή νεανική τους ἥλικια ἦταν «μαθητές» τοῦ Σω-

κράτη. Αύτούς ἔφερναν γιά παράδειγμα οἱ κατήγοροι τοῦ Σωκράτη, λέγοντας δὲτι διαφθείρει τοὺς νέους.

Δάσκαλος δέν ἔγινα ποτέ, σέ κανένα: Ὁ Σωκράτης δέν ἦταν δάσκαλος, μὲ τῇ σημασίᾳ πού ἔχει σήμερα γιά πολλούς ἡ λέξη, γιατὶ δέν προσέφερε γνώσεις ἔτοιμες. Συζητοῦντες μὲ τοὺς ἄλλους, τοὺς ρωτοῦντες, δεχόταν ἐρωτήσεις, τοὺς ἀπαντοῦντες. Σκοπός του ἦταν νά προκαλέσει στό συνομιλητή του τὴν ἀπορία καὶ ἔτσι νά τοῦ κινήσει τό νοῦ γιά νά σκεφτεῖ μόνος του.

πολλοί ἀπ' αὐτούς παρευρίσκονται στό δικαστήριο: Ὁ Κρίτων, ὁ γιός του Κριτόβουλος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀπολλόδωρος κ.ἄ.

ΚΕΦ. 23 – 24

οὕτε θά σᾶς παρουσιάσω τά παιδιά μου καὶ τοὺς συγγενεῖς μου γιά νά μέ λυπηθεῖτε καὶ νά μέ ἀθωύσετε: Ὑπῆρχε συνήθεια τὴν ἡμέρα τῆς δίκης νά φέρνουν οἱ κατηγορούμενοι στό δικαστήριο συγγενεῖς καὶ φίλους γιά νά παρακαλέσουν τοὺς δικαστές. Ἐφερναν ἀκόμη καὶ τά μικρά παιδιά τους, ἀν εἶχαν, γιά νά προκαλέσουν τὸν οἰκτὸ τῶν δικαστῶν μέ τά κλάματά τους. Ὁ Σωκράτης εἶχε καὶ γυναίκα καὶ τρία παιδιά· τό μικρότερο ἦταν ἀκόμη στήν ἀγκαλιά τῆς μάνας του.

ΚΕΦ. 26 – 27

Ο Μέλητος προτείνε... γιά μένα τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου. Καὶ ἐγώ πρέπει νά ἀντιπροτείνω τώρα μιά ποινὴ...: Σύμφωνα μέ τό νόμο ὁ Σωκράτης εἶχε δικαίωμα νά προτείνει γιά τὸν έαυτό του ἐλαφρότερη ποινή.

δωρεάν διατροφή («σίτηση») στό πρυτανεῖο: Τό πρυτανεῖο ἦταν δημόσιο οἰκημα (βλ. Θ ὄ λ ο ζ, στά σχόλια τοῦ κεφ. 20). Σ' αὐτό διατρέφονταν μέ δημόσια δαπάνη οἱ πρυτάνεις, ἐπίσημοι ξένοι (λ.χ. πρεσβευτές) καὶ πολίτες, πού εἶχαν εὐεργετήσει τὴν πόλη ἡ τῆς εἶχαν δώσει αἴγλη καὶ δόξα, δπως οἱ Ὄλυμπιονίκες. Ἡ σίτηση στό πρυτανεῖο ἦταν μιά τιμὴ ἔξαιρετική. Ὁ Σωκράτης πρότεινε γιά ποινὴ του διατροφή στό πρυτανεῖο μέ δημόσια δαπάνη.

ΚΕΦ. 28

*περίπου μιά μνά ἀσημένια: Μιά μνά: 100 δραχμές. Δέν ρέρουμε τί ἀκριβῶς μποροῦσε κανείς νά ἀγοράσει μέ μιά μνά τότε πού ἔγινε ή δί-
κη τοῦ Σωκράτη. Ξέρουμε μόνο δτι μέ μιά δώς πέντε μνές μποροῦσες
νά ἐλευθερώσεις ἔναν αἰχμάλωτο πολέμου καὶ δτι ἔνα πρόβατο πουλιό-
ταν τόν 4ο αἰώνα 10 - 20 δρχ.*

*Ο Σωκράτης καταδικάζεται σέ θάνατο: Τό δικαστήριο καταδίκασε
τό Σωκράτη σέ θάνατο μέ διπλάσιες καταδικαστικές ψήφους, ἀπό ἐκεī-
νες μέ τίς ὅποιες τόν εἶχε κρίνει ἔνοχο στήν πρώτη ψηφοφορία.*

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιά ποιούς λόγους εἶναι πολύ δύσκολο στό Σωκράτη νά δώσει στούς δικαστές νά καταλάβουν, δτι τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά ζήσει στήν ἔξορια ἥσυχος, χωρίς νά κάνει συζητήσεις καὶ νά ἔξετάζει τούς ἄλλουν;
2. Ποιά εἶναι ή γνώμη σας γιά τή διαφορά τῶν καταδικαστικῶν ψήφων στίς δύο ψηφοφορίες; Γιατί δηλ. στή δεύτερη ψηφοφορία ἔγιναν πε-
ρισσότερες (διπλάσιες); 'Υπάρχει καμιά ἔξήγηση;

ΚΕΦ. 29

*Προσλαλιά τοῦ Σωκράτη στούς δικαστές: Μέ τήν ἀνακοίνωση τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτη, τελείωσε ή δίκη του. Όσότου δμως γίνονται δρισμένες ἀπαραίτητες διατυπώσεις (σύνταξη τοῦ ἐγγράφου τῆς καταδί-
κης, παράδοση τοῦ Σωκράτη στήν ἀρμόδια Ὑπηρεσία γιά τή μεταφορά του στή φυλακή) χρειάστηκε νά περάσει λίγος χρόνος. Τότε ο Σωκρά-
της βρήκε τήν εὐκαιρία καὶ εἶπε λίγα λόγια στούς δικαστές.*

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιατί θά κακολογοῦν καὶ θά κατηγοροῦν τούς Ἀθηναίους, δσοι θέ-
λουν νά δυσφημοῦν τήν πόλη τους;
2. Γιά ποιούς λόγους λέει ο Σωκράτης δτι «τήν ἐπαθε», δτι δηλ. δέν μπόρεσε νά ἀποφύγει τήν καταδίκη;
3. Πώς δικαιολογεῖ ο Σωκράτης τή στάση πού κράτησε στήν ἀπολογία του; Μετάνοιωσε ὑστερα ἀπό τήν καταδίκη του σέ θάνατο, γιά τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο ἀπολογήθηκε;

ΚΕΦ. 30

Ο Σωκράτης προσφέρει...: Οι ἄρχαιοι Τελλῆνες πίστευαν ότι οι μελλοθάνατοι ἀποκτούσαν προφητική δύναμη.

Συνολική θεώρηση τῆς Ἀπολογίας. Θέματα γιά μελέτη:

1. Ποιό είναι τό συνολικό διάγραμμα τῆς Ἀπολογίας.
2. Η Ἀπολογία ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη. ἀπό τρεῖς «λόγους» πού, ἐνῶ ὁ καθένας τους είναι αὐτοτελής, συνδέονται ταυτόχρονα μεταξύ τους.
  - a). Ποιά κεφάλαια ἀποτελοῦν τὸν κάθε ἕνα ἀπό τους τρεῖς «λόγους»;
  - β). Ποιό είναι σὲ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο τοῦ κάθε «λόγου»;
  - γ). Ποιός είναι ὁ κυριότερος ἀπό τοὺς τρεῖς «λόγους» καὶ γιατί;
  - δ). Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε πῶς συνδέεται ὁ δεύτερος «λόγος» μὲ τὸν πρῶτο καὶ πῶς ὁ τρίτος μὲ τὸ δεύτερο.
3. Ἀπό τὸν κύριο «λόγο», ποιά κεφάλαια ἀποτελοῦν τὸ «κύριο θέμα» τῆς Ἀπολογίας; Τά ἄλλα κεφάλαια τί είναι;
4. Τό «κύριο θέμα» τῆς Ἀπολογίας ἀπό πόσες ἐνότητες ἀποτελεῖται;
  - α) Ποιά κεφάλαια περιλαμβάνει κάθε ἐνότητα;
  - β) Ποιό είναι σὲ πολὺ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο κάθε ἐνότητας;
5. Κάθε μία ἀπό τὶς ἐνότητες τοῦ «κύριου θέματος» ἔχει δύο τμῆματα. Στὸ ἔνα τμῆμα ὁ Σωκράτης ἀντικρούει τὴν κατηγορία μὲ τρόπο ἀρνητικό - ἐλεγκτικό (δηλ.. μὲ ἐλεγχο, μὲ ἔξεταση) καὶ στὸ ἄλλο μὲ τρόπο θετικό - διηγηματικό. Νά ξεχωρίσετε ποιά είναι τὰ δύο τμῆματα τῆς κάθε ἐνότητας καὶ νά καθορίσετε πῶς (δηλ.. μὲ ποιὸν τρόπο, ἀρνητικά - ἐλεγκτικά ἢ θετικά - διηγηματικά) ἀντικρούει ὁ Σωκράτης τὴν κατηγορία σὲ κάθε τμῆμα.
6. Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε ἄν καὶ ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος «λόγος» μποροῦν νά χωριστοῦν σὲ μέρη ἀρνητικά καὶ θετικά.
7. Οἱ τρεῖς «λόγοι» τῆς Ἀπολογίας μοιάζουν μὲ τρεῖς αὐτοτελεῖς εἰκό-

Σημείωση γιά τὸν Καθηγητή: Τὰ θέματα 3,4,5 καὶ 6 μπορεῖ νά μελετηθοῦν καὶ κατὰ τὴ συνολική θεώρηση τῶν ἀντιστοίχων «λόγων».

νεζ ἐνός δράματος (ἐνός δραματικοῦ ἔργου). Παρακολουθώντας αὐτό τὸ δράμα, σὲ ποιὰ εἰκόνα αἰσθανόμαστε στὴν ψυχὴν μας τὴν μεγαλύτερη δραματική ἐντασην καὶ σὲ ποιὰ εἰκόνα καὶ πῶς ἡ ψυχὴ μας ἡρεμεῖ καὶ γαληνεύει:

8. Νά ἐκθέσετε τίς ἐντυπώσεις, τίς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματά σας ἀπό τὴν δίκην τοῦ Σωκράτη.
9. Νά συνθέσετε τὴν εἰκόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ Σωκράτη, ὅπως τὴν καταλάβατε καὶ τὴν σχηματίσατε μέ τὴν μελέτη τῆς Ἀπολογίας.

II. ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΡΙΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ύπόθεση τοῦ ἔργου.

“Οπως εἰδαμε στήν «Ἀπολογία», ό Σωκράτης καταδικάστηκε σέ θάνατο. Σύμφωνα μέ τό νόμο, ἡ ποινή του ἔπρεπε νά ἐκτελεστεῖ ἀμέσως. Ἐνα δμως τυχαῖο περιστατικό ἔγινε αἵτια ν' ἀναβληθεῖ ἡ ἐκτέλεση τῆς ποινῆς: Τήν προηγούμενη ἡμέρα τῆς δίκης ἔτυχε νά εἶναι ἔτοιμο ν' ἀναχωρήσει γιά τή Δῆλο τό ἵερο πλοϊο τῆς Ἀθήνας. Μέ τό πλοϊο αὐτό οἱ Ἀθηναῖοι ἔστελναν κάθε χρόνο στή Δῆλο **θεωρία**, δηλ. ἐπίσημη θρησκευτική ἀντιπροσωπία, γιά νά πάρει μέρος στή γιορτή πού γινόταν ἐκεῖ γιά τιμή τοῦ Ἀπόλλωνα. Σύμφωνα δμως μ' ἔναν παλιό νόμο, δσο χρονικό διάστημα διαρκοῦσε αὐτή ἡ ἀποστολή, δέν ἐπιτρεπόταν νά ἐκτελεστεῖ θανατική καταδίκη, γιά νά εἶναι ἡ πόλη καθαρή και ἀμόλυντη. Ἡ διάρκεια τῆς «θεωρίας» ἄρχιζε ἀπό τήν ὥρα πού θά ἤταν τό πλοϊο ἔτοιμο ν' ἀναχωρήσει γιά τή Δῆλο και τελείωνε τήν ὥρα πού θά γύριζε ἀπό τή Δῆλο στόν Πειραιά. Γι' αὐτό τό λόγο, նστερα ἀπό τήν καταδίκη του, ἕκλεισαν τό Σωκράτη στή φυλακή και περίμεναν τήν ἐπιστροφή τοῦ πλοίου.

Τό πλοϊο δμως στό ταξίδι του ἀπάντησε τρικυμία και ἀντίθετους

ἀνέμους καὶ γι' αὐτό γύρισε στόν Πειραιά ὑστερα ἀπό ἵναν ὀλόκληρο μῆνα. Σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα ὁ Σωκράτης δεχόταν ταχικά στή φυλακή τήν ἐπίσκεψη τῶν μαθητῶν καὶ τῶν φίλων του καὶ συζητοῦσε μαζί τους, δπως καὶ πρῶτα. Ἐνας ἀπό τούς φίλους του ἦταν ὁ Κρίτων. Φαίνεται διτὶ ὡς τότε ὁ Κρίτων καὶ ἄλλοι φίλοι εἶχαν κάνει στό Σωκράτη πρόταση νά δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή. Ὁ Κρίτων, μόλις ἔμαθε διτὶ ὑστερα ἀπό μά-δινό ἥμέρες θά φτάσει τό πλοϊο στόν Πειραιά, πήγε στή φυλακή πολύ πρωΐ, σχεδόν νύχτα, γιά νά ἐπαναλάβει, ἐντονότερα αὐτή τή φορά, τήν ἴδια πρόταση.

Τή συζήτηση πού ἔκαναν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων σ' αὐτή τή συνάντηση, μᾶς παρουσιάζει ὁ Πλάτων στό ἔργο του πού λέγεται **Κρίτων**. Αὐτή είναι ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου.

2. Μερικές πληροφορίες γιά τό ἔργο.

὾ Κρίτων είναι πρόσωπο ιστορικό καὶ δχι φανταστικό. Καὶ ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου φαίνεται διτὶ είναι ιστορικό γεγονός. Ὁ Κρίτων ἦταν ἀπό τόν ἴδιο δῆμο μέ τό Σωκράτη. Ἦταν ἀκόμη συνομήλικός του καὶ φίλος παιδικός, πιστός καὶ ἀφοσιωμένος. Γι' αὐτό δ Πλάτων θεώρησε τόν Κρίτωνα ὡς τόν πιό κατάληπο νά ἀναγγείλει στό Σωκράτη τήν ἀφιξη τοῦ πλοίου καὶ νά τοῦ προτείνει νά δραπετεύσει. Ἐτσι ὁ Κρίτων ἀντιπροσωπεύει δλους τούς φίλους τοῦ Σωκράτη. Στό ἔργο, ἐκτός ἀπό τό Σωκράτη καὶ τόν Κρίτωνα, δέν ὑπάρχει ἄλλο πρόσωπο.

὾ «Κρίτων» ἀνήκει στή σειρά τῶν πρώτων μικρῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνα. Καὶ δπως πολύ εὔστοχα είπαν «είναι τό εδοσμό ἀνθος πού μηνάει τόν πλούσιο καὶ χυμώδη καρπό». Τέτοιος καρπός είναι τά μεγάλα ἔργα τοῦ Πλάτωνα: Τό **Συμπόσιο**, ὁ **Φαιδων**, ἡ **Πολιτεία**, ὁ **Φαιδρος**.

὾ Πλάτων ἔγραψε τόν «Κρίτωνα» γύρω στά 395 π.Χ. Ἀπό μιά ἀποψη ὁ διάλογος αὐτός μπορεῖ νά θεωρηθεῖ συνέχεια τῆς Ἀπολογίας τοῦ Σωκράτη. Καὶ δπως ἡ Ἀπολογία, ἔτσι καὶ ὁ Κρίτων είναι ἕνα ἀπό τά βασικότερα ἔργα τοῦ Πλάτωνα γιά τή γνωριμία μας μέ τόν πραγματικό Σωκράτη.

Στήν **Ἀπολογία** δ Πλάτων ἀποδεικνύει τήν ἀθωότητα τοῦ Σωκράτη καὶ δικαιώνει τή στάση πού τήρησε στό δικαστήριο τήν ὥρα τῆς

δίκης του. Μέ τόν **Κρίτωνα** ἀπαντᾶ στό ἐρώτημα: Γιατί ὁ Σωκράτης δὲ δέχτηκε νά δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή; Ἀπό ἔλλειψη θάρρους, ἀπό ἐγωϊσμό ἢ γιά κανέναν ἄλλο λόγο;

Τήν ἀπάντηση θά τή δώσουμε μόνοι μας. Και θά εἶναι ἡ ἀπάντηση αὐτή τό συμπέρασμα πού θά βγάλουμε ὑστερα ἀπό τή μελέτη τοῦ ἐργού.

ΠΛΑΤΩΝΑ: ΚΡΙΤΩΝ

Τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ΣΩΚΡΑΤΗΣ – ΚΡΙΤΩΝ

Ο ΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΤΑΙ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

1. ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Γιατί ἔχεις ἔρθει τέτοια ὥρα, Κρίτων; Μήπως δέν εἶναι πιά πολὺ πρωί;

ΚΡΙΤΩΝ. Εἶναι πολύ πρωί ἀκόμη.

ΣΩ. Τί ὥρα πάνω-κάτω;

ΚΡ. Βαθιά χαράματα.

ΣΩ. Άπορῶ, πῶς θέλησε νά σοῦ ἀνοίξει ὁ φύλακας.

ΚΡ. Γνώριμος πιά μοῦ εἶναι, Σωκράτη, τόσο συχνά ποὺ ἔρχομαι ἐδῶ· ἔπειτα ἔχει πάρει ἀπό μένα καὶ κάποιο φιλοδρόμημα.

ΣΩ. Τόρα ἡρθες ἢ ἔχεις πολλή ὥρα ἐδῶ:

ΚΡ. Έχω πολλή ὥρα.

ΣΩ. Καὶ πῶς δέ μὲ ξύπνησες ἀμέσως μόλις ἡρθες, ἀλλά κάθεσαι κοντά μου χωρίς νά μιλᾶς;

ΚΡ. Μά τό Δια, Σωκράτη, οὔτε κι ἐγώ ὁ ἴδιος θά ἡθελα νά βρίσκομαι σέ τόσο μεγάλη ἀγρύπνια καὶ λύπη· ἀλλά καὶ μέ σένα, ὥρα πολλὴ τώρα, παραξενεύομαι βλέποντας πόσο γλυκά κοιμᾶσαι· κι ἐπίτηδες δέν ἡθελα νά σέ ξύπνησω, γιά νά περνᾶς τήν ὥρα σου, δοσο γίνεται, πιό εὐχάριστα. Κι ἀλήθεια, σ' δῆλη σου τή ζωή πολλές φορές δῶς τώρα σέ καλοτύχησα γιά τό χαρακτήρα σου· μά πιό πολύ σέ καλοτυχίζω τώρα, σ' αὐτή ἐδῶ τή συμφορά, πού τόσο καρτερικά καὶ ἡρεμα τήν ύπομένεις.

ΣΩ. Μά θά ἡταν πραγματικά ἀνάρμοστο, Κρίτων, ν' ἀγανακτῶ σέ τόσο μεγάλη ἡλικία, γιατί ἡρθε τώρα ἡ ὥρα νά πεθάνω.

ΚΡ. Κι ἄλλοι, Σωκράτη, στήν ἡλικία σου πέφτουν σέ τέτοιες συμφορές, ὅμως τά χρόνια δέν τούς ἔμποδίζουν καθόλου ν' ἀγανακτοῦν μέ τήν τύχη πού τούς βρίσκει.

ΣΩ. Σωστά εἶν' αὐτά. Μά πές μου, γιατί ἔχεις ἔρθει τόσο πρωί;

ΚΡ. Γιατί φέρνω εἰδηση, Σωκράτη, θλιβερή, δχι γιά σένα, τό βλέπω καθαρά, ἀλλά γιά μένα και γιά δλους τούς φίλους σου, θλιβερή και ἀβάσταχτη, τέτοια πού, τό ξέρω καλά, δέθα μποροῦσε νά τήν ἀντέξει ή ψυχή μου.

ΣΩ. Και ποιά εἶναι αὐτή ή εἰδηση; Μήπως ἔχει φτάσει τό πλοϊο ἀπό τή Δῆλο και μιά κι ἔφτασε αὐτό, ἐγώ πρέπει νά πεθάνω;

ΚΡ. Δέν ἔχει φτάσει βέβαια ἀκόμη, μοῦ φαίνεται ὅμως πώς θά ἔρθει σήμερα ἀπ' δσα εἶπαν μερικοί πού ἥρθαν ἀπό τό Σούνιο και τό ἀφησαν ἐκεῖ. Εἶναι λοιπόν φανερό ἀπ' αὐτές τίς εἰδήσεις, δτι θά φτάσει σήμερα και θά εἶναι ἀνάγκη βέβαια, Σωκράτη, αὔριο νά θανατωθεῖς.

2. ΣΩ. Ἄλλα, Κρίτων, ή ὥρα ή καλή. Ἐν ἔτσι τό θέλουν οι θεοί, ἔτσι ἄς γίνει. Δέ νομίζω ὅμως δτι τό πλοϊο θά ἔρθει σήμερα.

ΚΡ. Ἀπό ποῦ τό συμπεραίνεις; .

ΣΩ. Θά σοῦ εἰπῶ· νομίζω πώς εἶναι δρισμένο νά πεθάνω τήν ἄλλη μέρα, ἀπό κείνη πού θά ἔρθει τό πλοϊο.

ΚΡ. Ἐτσι βέβαια λένε ἐκεῖνοι, πού εἶναι ἀρμόδιοι γι' αὐτές τίς ὑποθέσεις.

ΣΩ. Λοιπόν, δέ νομίζω πώς θά ἔρθει τήν ἡμέρα πού ξημερώνει σέ λιγο, ἄλλα τήν ἄλλη. Κι αὐτό τό συμπεραίνω ἀπό κάποιο ὄνειρο, πού εἶδα ἔδω και λίγη ὥρα αὐτή τή νύχτα. Και φαίνεται πώς εἶναι εὐτύχημα πού ἐκείνη τήν ὥρα δέ μέ ξύπνησες.

ΚΡ. Και ποιό ἦταν τ' ὄνειρό σου;

ΣΩ. Μοῦ φάνηκε πώς μιά γυναίκα καλοπλασμένη κι ὅμορφη, λευκοφορεμένη, μέ πλησίασε, μέ φώναξε μέ τ' ὄνομά μου και μοῦ εἶπε:

« Σωκράτη,

τήν τρίτη ἡμέρα θά φτάσεις στήν εῦφορη Φθία».

ΚΡ. Παράξενο τό ὄνειρό σου, Σωκράτη.

ΣΩ. Κι ὅμως, ὀλοφάνερο, δπως μοῦ φαίνεται, Κρίτων.

Ο ΚΡΙΤΩΝ ΠΡΟΤΕΙΝΕΙ ΣΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ ΝΑ ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΕΙ ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΙΤΩΝΑ

3. ΚΡ. Ἄλήθεια, ὀλοφάνερο. Μά, εὐλογημένε μου Σωκράτη, και τώρα ἀκόμη εἶναι καιρός νά μ' ἀκούσεις και νά κοιτάξεις νά σωθεῖς· γιατί ο

θάνατός σου θά είναι γιά μένα διπλή συμφορά: Δέ θά χάσω μονάχα έναν τέτοιο φίλο, πού δημοιό του έγώ ποτέ κανένα δέ θά ενδρω· μά θά φανώ άκομη στόν πολύ τόν κόσμο, πού δέν ξέρει καλά ούτε μένα ούτε σένα, δτι τάχα άμελησα, ένω μποροῦσα νά σέ σώσω ἀν ηθελα νά ξοδέψω χρήματα. Κι άλήθεια, για έναν ἄνθρωπο ποιά γνώμη μπορεῖ νά είναι χειρότερη, παρά νά φαίνεται πώς προτιμᾶ τό χρήμα άπό τους φίλους; Γιατί δι πολύς ό κόσμος ποτέ δέ θά πιστέψει, δτι σύ δι ίδιος δέ θέλησες νά φύγεις άπό δῶ, ένω έμεις ημαστε πρόθυμοι γι' αυτό.

ΣΩ. Μά, καλότυχε Κρίτων, γιατί νά νοιαζόμαστε μεῖς τόσο πολύ γιά τή γνώμη τοῦ κόσμου; Οί σώφρονες ἄνθρωποι, αυτοί πού άξιζει νά προσέχουμε τή γνώμη τους περισσότερο, θά κρίνουν πώς αυτά έγιναν έτσι, δπως άκριβῶς θά έχουν γίνει.

ΚΡ. Ὄμως, τό βλέπεις, Σωκράτη, είναι ἀνάγκη νά νοιαζόμαστε και γιά τή γνώμη τοῦ κόσμου. Αυτά πού μᾶς βρήκανε τώρα τό φανερώνουν μόνα τους, δτι δι πολύς ό κόσμος μπορεῖ νά κάνει δχι τά πιό μικρά, μά τά πιό μεγάλα κακά· φτάνει νά έχουν κάποιον συκοφαντήσει σ' αυτόν.

ΣΩ. Μακάρι, Κρίτων, νά μποροῦσε ό πολύς ό κόσμος νά κάνει τά πιό μεγάλα κακά· θά μποροῦσε τότε νά κάνει και τά πιό μεγάλα καλά, κι δλα θά ήταν δημορφα έτσι. Τώρα δημος δέν είναι σέ θέση νά κάνει ούτε τό ένα ούτε τό άλλο. Γιατί δέν έχει τή δύναμη νά κάνει έναν ἄνθρωπο ούτε σώφρονα ούτε ἄφρονα, άλλα κάνει δι, τι τοῦ φέρνει ή τύχη.

4. ΚΡ. Καλά αυτά, ἃς παραδεχτοῦμε πώς είναι έτσι. Θέλω δημος, Σωκράτη, νά μ' ἀπαντήσεις σέ τοῦτο: Ἀραγε μήπως νοιάζεσαι γιά μένα και γιά τους άλλους φίλους σου, μή τυχόν, ἀν σύ βγεις άπό δῶ μέσα, μᾶς δημιουργήσουν ίστορίες οί συκοφάντες, δτι σέ βγάλαμε άπό δῶ κρυφά σάν κλέφτες, κι ἀναγκαστοῦμε έτσι νά χάσουμε η και δλη μας τήν περιουσία η πολλά χρήματα η νά πάθουμε και τίποτ' άλλο άκομη; Ἀν πραγματικά φοβᾶσαι κάτι τέτοιο, ἄφησέ το νά πάει στό καλό. Γιατί έμεις βέβαια έχουμε χρέος νά σέ σώσουμε, κι ἃς περάσουμε αυτό τόν κίνδυνο, κι ἀν χρειαστεῖ άκομη μεγαλύτερο άπ' αυτόν. Ἀκου λοιπόν έμένα και μήν κάνεις διαφορετικά.

ΣΩ. Και γι' αυτά νοιάζομαι, Κρίτων, και γι' άλλα πολλά.

ΚΡ. Ἐ, λοιπόν, ούτε κι αυτά νά φοβᾶσαι· γιατί ούτε και τό χρήμα είναι πολύ, πού ζητᾶνε κάποιοι νά πάρουν γιά νά σέ βγάλουν άπό δῶ μέσα και νά σέ σώσουν. Ἐπειτα δέ βλέπεις πόσο φτηνοί είναι οι

συκοφάντες κι ἔτσι δέ χρειάζονται γι' αὐτούς πολλά χρήματα; Καὶ σύ ἔχεις στή διάθεσή σου πρώτα τά δικά μου χρήματα, ὅπως νομίζω ἀρκετά· ἐπειτα ἄν νομίζεις, φροντίζοντας κάπως γιά μένα, πώς δὲν πρέπει νά ξοδεύω τά δικά μου, νά, βρίσκονται δῶ στήν πόλη μας φίλοι ἀπό ξένα μέρη, πρόθυμοι νά ξοδέψουν. Ἐνας μάλιστα ἀπ' αὐτούς, ὁ Σιμμίας ὁ Θηβαῖος, γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό σκοπό ἔχει φέρει μαζί του χρήμα ἀρκετό· ἔτοιμος εἶναι ἀκόμη καὶ ὁ Κέβης κι ἄλλοι πάρα πολλοί, νά προσφέρουν χρήματα. Ὁστε, κι αὐτό τό ξαναλέω, δέν πρέπει νά διστάσεις καθόλου γιά νά σωθεῖς, μέ τη δικαιολογία πῶς φοβᾶσαι τίς συνέπεις γιά μᾶς μήτε ἐκεῖνο πού ἔλεγες στό δικαστήριο νά σου γίνει ἐμπόδιο, δτι δηλαδή ἄν ἔφευγες ἀπό τήν πόλη μας δέ θά ἡξερες πῶς νά φερθεῖς και τί νά κάνεις. Γιατί σέ πολλά βέβαια μέρη, δπου ἄλλον κι ἄν πᾶς, θά σ' ἀγαπήσουν. Ἀν ὅμως προτιμᾶς νά πᾶς στή Θεσσαλία, ὑπάρχουν ἐκεὶ δικοί μου φίλοι, πού θά σέ περιποιηθοῦν πολύ καὶ θά σου παρέχουν ἀσφάλεια, ὥστε νά μή σ' ἐνοχλεῖ κανείς ἀπ' ὅσους κατοικοῦν στή Θεσσαλία.

5. Ἄκομη καὶ κάτι ἄλλο, Σωκράτη· αὐτό πού πᾶς νά κάνεις τώρα ἔχω τή γνώμη πώς δέν εἶναι οὔτε δίκαιο, ν' ἀφήσεις δηλαδή τόν ἐματό σου νά χαθεῖ, τή στιγμή πού ἔχεις τήν εύκαιρια νά σωθεῖς· καὶ βιάζεσαι νά σου συμβοῦν ὅσα ἀκριβῶς θά ἔσπευδαν νά κάνουν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἔχθροι σου, καὶ μάλιστα ἔσπευσαν νά κάνουν θέλοντας νά σ' ἔξοντόσουν. Κοντά σ' αὐτά ἐγώ τουλάχιστον νομίζω πώς προδίνεις καὶ τά παιδιά σου ἀκόμη, γιατί ἐνῷ μπορεῖς καὶ νά τ' ἀναθρέψεις καὶ νά τά μορφώσεις πολύ καλά, ξαφνικά καὶ πρόωρα θά τά ἐγκαταλείψεις καὶ θά φύγεις καὶ σέ ὅ,τι ἔξαρτάται ἀπό σένα ἡ ζωή τους θά μείνει στά χέρια τῆς τύχης· καὶ φυσικά ἡ μοίρα τους θά εἶναι ἡ συνηθισμένη μοίρα τῶν ὁρφανῶν στήν ὁρφάνια τους. Γιατί ἡ δέν πρέπει νά κάνει κανείς παιδιά ἡ, ἄν κάνει, ἔχει χρέος νά ταλαιπωρεῖται κι αὐτός μαζί τους μέρα-νύχτα καὶ ἀνατρέφοντας καὶ μορφώνοντάς τα. Σύ ὅμως, μοῦ φαίνεται, προτιμᾶς τήν εὐκολία σου. Πρέπει ὅμως νά προτιμᾶ κανείς ἐκεῖνα πού θά προτιμούσε Ἐνας ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ ἀνδρεῖος καὶ μάλιστα ὅταν ἰσχυρίζεται πώς σ' δῆλη του τή ζωή φροντίζει γιά τήν ἀρετή. Ἐγώ τουλάχιστον ντρέπομαι καὶ γιά σένα καὶ γιά μᾶς τούς φίλους σου, μήπως φανεῖ στόν κόσμο πώς δῆλα αὐτά πού γίνονται τώρα μέ σένα ἔχουν γίνει ἀπό κάποια δική μας ἀνανδρία: Καὶ ὅτι ἔφτασε ἡ ὑπόθεση στό

δικαστήριο, ἐνῷ μποροῦσε νά μή φτάσει ὥς ἔκει, καί ὅτι δικάστηκε μέ τόν τρόπο πού δικάστηκε· καί τοῦτο δῶ τό τελευταῖο πάλι, σάν κωμικός ἐπίλογος στήν ύπόθεση, θά δώσει στόν κόσμο τήν ἐντύπωση πώς ἐπειδή σταθήκαμε ἀνίκανοι καί ἀνανδροί μᾶς ἔφυγε ἀπό τά χέρια. ἀφοῦ οὐτ' ἐμεῖς προσπαθήσαμε νά σώσουμε σένα οὐτε σύ τόν ἑαυτό σου, ἐνῷ αὐτό ἦταν καί μέ τό παραπάνω δυνατό, ἀν εἶχαμε καί τήν παραμικρότερη ἀξία.

“Ολ’ αὐτά, Σωκράτη, στοχάσου μῆπως δέν εἶναι μόνο κακά, μά κι ἔξεντελιστικά καί γιά σένα καί γιά μᾶς. Σκέψου λοιπόν. Ἡ, καλύτερα, δέν εἶναι πιά καιρός οὐτε νά σκεφτεῖς, ἄλλα νά χεις πάρει τήν ἀπόφαση. Καὶ μιά ἀπόφαση ὑπάρχει· τή νύχτα πού μᾶς ἔρχεται ὅλ’ αὐτά πρέπει νά χουν τελειώσει. Ἀν δημοσίευμε σένα λίγο, τίποτα πιά δέ θά μπορεῖ νά γίνει. Μά ἔλα, Σωκράτη, ἄκουσέ με μέ κάθε τρόπο καὶ μήν κάνεις καθόλου διαφορετικά.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΕΛΕΓΧΕΙ ΤΗΝ ΠΡΟΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΙΤΩΝΑ

6. ΣΩ. Ἄγαπητέ μου Κρίτων, ἡ προθυμία σου νά μέ σώσεις εἶναι πολὺ ἀξιόλογη, ἀν εἶχε ἵσως κάποια βάστη λογική· διαφορετικά, δσο μεγαλύτερη τόσο ἐνοχλητικότερη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά ἔξετάσουμε, ἀν πρέπει νά κάνουμε αὐτά πού προτείνεις ἡ ὄχι. Γιατί ἐγώ, ὄχι μόνο τώρα, μά καί πάντοτε τέτοιος ἥμουνα: δέν πείθομαι σέ τίποτ’ ἄλλο ἀπό τόν ἐσωτερικό μου κόσμο, παρά μονάχα στή λογική σκέψη, δποια μού φαίνεται ἡ καλύτερη κάθε φορά πού συνλογίζομαι. Τίς ἀρχές λοιπόν πού ὑποστήριζα χτές, δέν μπορῶ νά τίς ἀπαρνηθῶ σήμερα, ἐπειδή μέ βρήκε τοῦτο δῶ τό περιστατικό, ἄλλα καὶ τώρα μού φαίνονται σχεδόν ἴδιες: “Οσα σεβόμουν κι ἀκτιμοῦσα χτές, τά ἴδια ἀκριβῶς σέβομαι κι ἀκτιμῶ καὶ σήμερα. Κι ἀν δέν ἔχουμε σ’ αὐτή τήν περίσταση νά συζητήσουμε κάτι καλύτερο ἀπ’ αὐτά, νά ἔρεις καλά, δέ θά συμφωνήσω μαζί σου μέ κανέναν τρόπο, οὐτε κι ἀν ἡ δύναμη πού ἔχει ὁ πολὺς ὁ κόσμος μᾶς φοβερίζει, σάν νά είμαστε μικρά παιδιά, μέ μεγαλύτερα ἀπό τά τωρινά κακά, στέλνοντας καταπάνω μας φυλακίσεις καὶ θανάτους καὶ δημεύσεις περιουσιῶν.

Πόδς δημοσίευμας νά ἔξετάσουμε αὐτά τά ζητήματα δσο γίνεται πιό σωστά; Ἀν πρώτα πάρουμε καὶ συζητήσουμε πάλι αὐτό τό

επιχείρημα, πού σύ λές γιά τίς γνῶμες τῶν ἀνθρώπων: Ποιο ἀπό τά δύο, στίς συζητήσεις μας ύποστηρίζαμε κάθε φορά σωστά ἡ ὅχι, ὅτι σέ ἄλλες γνῶμες πρέπει νά δίνουμε προσοχή και σέ ἄλλες νά μή δίνουμε; Ἡ πρίν βέβαια παρουσιαστεῖ ἡ ἀνάγκη νά πεθάνω αὐτός ὁ λόγος λεγόταν σωστά, τώρα δυνατός ἔγινε δόλοφάνερο δτι λεγόταν ἀπλῶς και μόνο γιά νά γίνεται κουβέντα, ἐνδό στ' ἀλήθεια ἦταν ἔνα παιχνίδι, λόγια τοῦ ἀέρα; Ἐχω λοιπόν τήν ἐπιθυμία, Κρίτων, νά ἔξετάσω μαζί μέ σένα, ἂν αὐτός ὁ λόγος θά μου φανεῖ κάπως διαφορετικός, ἐπειδή βρίσκομαι τώρα σ' αὐτή τήν κατάσταση, ἡ ὁ ἰδιος, κι ἂν θά τόν ἀφήσουμε νά πάει στό καλό ἡ ἄν τόν παραδεχτοῦμε.

Οσοι λοιπόν νομίζουν πώς λένε κάτι σοβαρό, κάθε φορά πού συζητούσαμε, ἂν καλοθυμᾶμαι, ἔλεγαν πάνω-κάτω αὐτό πού ἔλεγα κι ἐγώ πρίν ἀπό λίγο, δτι ἀπό τίς γνῶμες πού ἔχουν οἱ ἀνθρωποι σέ ἄλλες πρέπει νά δίνουμε μεγάλη σημασία και σέ ἄλλες νά μή δίνουμε. Τοῦτο, γιά δνομα τῶν θεῶν, Κρίτων, δέ νομίζεις πώς εἶναι σωστό; Φυσικά σύ, δσο βέβαια μπορεῖ νά προβλέψει ὁ ἀνθρωπος, δέν κινδυνεύεις νά θανατωθεῖς αὔριο και γι' αὐτό ἡ τωρινή συμφορά δέν μπορεῖ νά θολώνει τή σκέψη σου. Σκέψου λοιπόν, δέ νομίζεις δτι ἔχουμε δίκαιο, δταν ύποστηρίζουμε πώς δέν πρέπει νά ἔκτιμάμε δλες τίς γνῶμες τῶν ἀνθρώπων, ἄλλα ἄλλες ναι κι ἄλλες ὅχι, κι ούτε δλων τῶν ἀνθρώπων, ἄλλα μόνο μερικῶν και τῶν ἄλλων ὅχι; Τι λές; Αὐτά δέν εἶναι σωστά;

KP. Σωστά

ΣΩ. Όστε πρέπει νά παραδεχόμαστε τίς σωστές γνῶμες και νά μήν παραδεχόμαστε τίς λαθεμένες;

KP. Ναι.

ΣΩ. Σωστές λοιπόν δέν εἶναι οι γνῶμες τῶν γνωστικῶν ἀνθρώπων και λαθεμένες τῶν ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν φρόνηση;

KP. Πῶς ὅχι;

7. ΣΩ. Ἡς δοῦμε λοιπόν τώρα τί παραδεχόμαστε ἄλλοτε, δταν συζητούσαμε γιά ζητήματα σάν αὐτά: Ἔνας ἄντρας πού καταγίνεται μέ τόν ἀθλητισμό και ἔχει μάλιστα τοῦτο κύριο ἔργο του, σέ ποιό ἀπό τά δύο νομίζεις πώς δίνει προσοχή, στόν ἔπαινο, στήν κατηγόρια και γενικά στή γνώμη κάθε ἀνθρώπου ἡ ἐνός μονάχα, ἐκείνου πού τυχαίνει νά εἶναι γιατρός ἡ γυμναστής;

KP. Ἐνός μονάχα.

ΣΩ. Πρέπει λοιπόν νά φοβᾶται τίς κατηγόριες και νά θέλει τούς ἐπαινουνούς ἐκείνους τοῦ ἑνός και ὅχι τοῦ ἄλλου κόσμου.

ΚΡ. Αὐτό βέβαια εἶναι φανερό.

ΣΩ. Πρέπει λοιπόν αὐτός δ ἀνθρωπος νά ἀσκεῖται και νά γυμνάζεται και νά τρώει, φυσικά, και νά πίνει ἔτσι, δπως φαίνεται καλό στόν ἑνα, στόν ἐπιστήμονα και στόν εἰδικό πιό πολύ, παρά δπως νομίζουν ὅλοι οι ἄλλοι.

ΚΡ. Σωστό εἶν' αὐτό.

ΣΩ. Πολύ καλά, ως ἔδω. Ἐν τώρα δέν ὑπακούσει σ' αὐτό τόν ἑνα κι ἄν περιφρονήσει τή γνώμη του και τίς συμβουλές του και δώσει σημασία στά λόγια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν ιδέα ἀπό γυμναστική, ἀραγε δέ θά πάθει κανένα κακό;

ΚΡ. Πῶς εἶναι δυνατό νά μήν πάθει;

ΣΩ. Και τί μπορεί νά εἶναι αὐτό τό κακό; Μέχρι ποῦ φτάνει και σέ ποιό μέρος τοῦ ἀπειθαρχού ξεσπάει;

ΚΡ. Εἶναι φανερό πῶς ξεσπάει στό σῶμα· γιατί τό σῶμα ἀφανίζει.

ΣΩ. Καλά λέξ. Λοιπόν, Κρίτων, και γιά τά ἄλλα τό ἴδιο ἰσχύει, γιά νά μήν τά ἔξετάζουμε ὅλα ἑνα-ἑνα. Και γιά τό δίκαιο και γιά τό ἀδικο, γιά τό ἀσχημο και γιά τό δμορφο, γιά τό καλό και γιά τό κακό, πού γι' αὐτά συζητάμε τώρα ἔμεῖς στοχαστικά, τίνος τή γνώμη πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε και νά σεβόμαστε; Τή γνώμη τῶν πολλῶν πού εἶναι ἀνίδεοι η τή γνώμη τοῦ ἑνός και εἰδικοῦ, ἄν ὑπάρχει κάποιος πού καταλαβαίνει ἀπ' αὐτά, τόν ὁποῖο πρέπει και νά τόν ντρεπόμαστε και νά τόν σεβόμαστε περισσότερο ἀπό δλους τούς ἄλλους μαζί; Γιατί ἄν δέν ἀκολουθήσουμε τή γνώμη του, θά βλάψουμε και θά καταστρέψουμε ἐκεῖνο πού μέ τή δικαιοσύνη γίνεται καλύτερο και μέ τήν ἀδικία ἀφανίζεται ὀλότελα. Ἡ μήπως δέν ὑπάρχει τίποτα τέτοιο;

ΚΡ. Ἐγώ τουλάχιστον, Σωκράτη, νομίζω πώς ὑπάρχει κάτι τέτοιο.

8. ΣΩ. Βάλε τώρα μέ τό νοῦ σου δτι, ἀκολουθώντας τή γνώμη τῶν ἀνίδεων, καταστρέψουμε ἐκεῖνο, πού μέ τήν ὑγεία γίνεται καλύτερο και μέ τήν ἀρρώστια φθείρεται. Ἀξίζει ἀραγε νά ζοῦμε, ἄν αὐτό ἔχει γίνει ἐρείπιο; Και εἶναι τοῦτο, βέβαια, τό σῶμα· η ὅχι;

ΚΡ. Ναι.

ΣΩ. Ἀξίζει λοιπόν νά ζοῦμε μεῖς μέ ἀρρωστημένο και κατεστραμμένο σῶμα;

ΚΡ. Καθόλου δέν ἀξίζει.

ΣΩ. Μά τότε ἀξίζει νά ζοῦμε μεῖς μέ κατεστραμμένο ἐκεῖνο πού ἡ ἀδικία τό βλάπτει και ἡ δικαιοσύνη τό ώφελει; Ή νομίζεις πώς ἔχει μικρότερη ἀξία ἀπό τό σῶμα ἐκεῖνο, διτόποτε κι ἂν εἶναι ἀπό τόν ἑαυτό μας, πού μ' αὐτό ἔχει σχέση και ἡ ἀδικία και ἡ δικαιοσύνη;

ΚΡ. Σέ καμιά περίπτωση.

ΣΩ. Τότε μήπως νομίζουμε πώς αὐτό εἶναι πολυτιμότερο ἀπό τό σῶμα;

ΚΡ. Και βέβαια· τό πιό πολύτιμο.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν, ἀγαπητέ μου, νά νοιαζόμαστε τόσο πολύ τί θά εἰπει γιά μᾶς ὁ πολὺς ὁ κόσμος, ἀλλά τί θά εἰπει ἐκεῖνος πού γνωρίζει γιά τά δίκαια και τά ἄδικα, δ ἔνας, στήν οὐσία ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια. Όστε πρώτα-πρώτα δέ συμβουλεύεις σωστά μ' αὐτή τήν πρότασή σου, λέγοντας πώς πρέπει νά προσέχουμε στή γνώμη πού ἔχει ὁ πολὺς ὁ κόσμος γιά τό δίκαιο και γιά τό ώφαλο και γιά τό ἀγαθό και γιά τά ἀντιθετά τους. Θά μπορούσε βέβαια νά ισχυριστεῖ κανείς: «Κι ὅμως, ὁ πολὺς ὁ κόσμος ἔχει τή δύναμη ἀκόμη και νά μᾶς θανατώσει».

ΚΡ. Εἶναι κι αὐτό φανερό· θά μπορούσε κανείς νά τό ύποστηριξει. Σωκράτη.

ΣΩ. Ἀλήθεια λές. Όστόσο, φίλε μου, κι αὐτή ἐδῶ ἡ γνώμη πού τώρα ἔξετάσαμε λεπτομερῶς, σ' ἐμένα τουλάχιστον φαίνεται πώς εἶναι ἀκόμη ἡ ἴδια μ' ἐκείνη πού εῖχαμε και πρίν.

Προσπάθησε τώρα νά ἔξετάσεις προσεχτικά ἀπό τήν ἀρχή κι αὐτή τή γνώμη, ἄν δηλαδή ἐμεῖς παραδεχόμαστε, ἡ δχι, ἀκόμη και τώρα, δτι δ ἀνθρωπος πρέπει νά δίνει πολύ μεγάλη σημασία δχι ἀπλῶς στή ζωή, ἀλλά στήν ἔντιμη ζωή.

ΚΡ. Χωρίς ἀμφιβολία, αὐτό τό παραδεχόμαστε ἀκόμη.

ΣΩ. Παραδεχόμαστε και τώρα ἡ δέν παραδεχόμαστε, δτι ἡ ἔντιμη, ἡ ἡθική και ἡ δίκαιη ζωή εἶναι τό ἴδιο πράγμα;

ΚΡ. Τό παραδεχόμαστε και τώρα.

9. ΣΩ. Ἀς πάρουμε λοιπόν τώρα γιά βάση αὐτά πού γιά τήν ώρα παραδεχόμαστε κι ἄς ἔξετάσουμε ἔνα ἄλλο ζήτημα: Ποιό ἀπό τά δύο, εἶναι δίκαιο νά προσπαθήσω ἐγώ νά φύγω ἀπό τή φυλακή δίχως νά τό θέλουν οι Ἀθηναῖοι ἡ δέν εἶναι δίκαιο; Κι ἂν βροῦμε πώς εἶναι δίκαιο, ἄς τό ἐπιχειρήσουμε· ἄν δχι, ἄς τό ἀφῆσουμε. Ὅσο γιά τά ἐπιχειρήματα πού φέρνεις, νά ξοδέψουμε χρήματα ἡ τί ἔντύπωση θά σχηματίσει

ό κόσμος η πώς θ' ἀνατραφοῦν τά παιδιά μου, πρόσεξε, Κρίτων, μηπως δλ' αὐτά εἶναι στ' ἀλήθεια λαθεμένες σκέψεις τοῦ κόσμου, πού εὑκολὰ καταδικάζει σέ θάνατο ἀνθρώπους, μά κι εὔκολα, χωρίς καμιά περίσκεψη, θά τούς ἔφερνε πάλι στή ζωή, ἢν βέβαια μποροῦσε. Ἐμεῖς δομως, ἀφοῦ η λογική αὐτό ἐπιβάλλει, θαρρῷ πώς δὲν πρέπει νά σκεψοῦμε τίποτ' ἄλλο, παρά αὐτό πού λέγαμε πρίν ἀπό λίγο: Ποιό ἀπό τά δύο, θά κάνουμε δίκαιη πράξη ἢν ἔξαγοράσουμε μέχρηματα αὐτούς πού θά μέ βγάλουν ἀπό δῶ κι ἢν θά τούς χρωστᾶμε κι εὐγνωμοσύνη και σεῖς πού θά βοηθήσετε στή δραπέτευση και ἐγώ πού θά δραπετεύσω, η ἀντίθετα, κάνοντας δλ' αὐτά, θά κάνουμε πραγματικά μιά πράξη ἀδικη; Κι ἢν ἀποδειχτεῖ πώς δλ' αὐτά πού πᾶμε νά κάνουμε εἶναι ἀδικα, σκέψου μηπως πρέπει νά προτιμήσουμε ἀκόμη και τό θάνατο, μενοντας ησυχα ἐδῶ, κι δποιο ἄλλο κακό νά πάθουμε, φτάνει νά μήν κάνουμε ἀδικο.

KP. Τά λόγια σου, Σωκράτη, μοῦ φαίνονται σωστά· κοίταξε δμως τι πρέπει νά κάνουμε.

ΣΩ. "Ἄς ἔξετάσουμε, καλέ μου φίλε, τό ζήτημα και οί δυό μαζί· κι δταν θά μιλάω ἐγώ, ἢν σέ κάποιο σημεῖο ἔχεις ἀντίρρηση, λέγε την και θά σ' ἀκούσω. Ειδάλλως, πάψε πιά, εὐλογημένε, νά μοῦ λέξ πολλές φορές τόν ίδιο λόγο, πώς πρέπει ἐγώ νά δραπετεύσω ἀπό δῶ, κι ἄς μή τό θέλουν οι Ἀθηναῖοι. Γιατί ἐγώ θεωρῶ πολὺ σπουδαῖο νά σέ πεισω και νά κάνω δ.τι κάνω, δχι δμως και χωρίς τή θέλησή σου. Πρόσεξε λοιπόν καλά τή βασική μου σκέψη, ἢν εἶναι ὀρθή κατά τήν κρίση σου, και προσπάθησε νά ἀπαντᾶς στίς ἐρωτήσεις μου, δπως νομίζεις καλύτερα.

KP. Σύμφωνοι· θά προσπαθήσω.

10. ΣΩ. Παραδεχόμαστε πώς μέ κανέναν τρόπο δέν πρέπει ν' ἀδικοῦμε μέ τή θέλησή μας η σέ μερικές περιπτώσεις μποροῦμε ν' ἀδικοῦμε και σέ ἄλλες δχι; "Η παραδεχόμαστε πώς η ἀδικία σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι τίμιο, μά ούτε και θήκο πράγμα, δπως συμφωνήσαμε πολλές φορές στά περασμένα χρόνια; Τό ίδιο εἰπαμε και πρίν ἀπό λίγο. "Η μηπως δλα ἐκεῖνα πού εἴχαμε τότε συμφωνήσει, τά ἔχουμε ἔχασει τώρα σ' αὐτές ἐδῶ τίς λίγες μέρες, κι δπως φαίνεται, Κρίτων, χρόνια τώρα συζητώντας σοβαρά μεταξύ μας, γέροι ἀνθρωποι σ' αὐτή τήν ήλικιά, δέν πήραμε εἰδηση πώς δέ διαφέρουμε καθόλου ἀπό τά παιδιά; "Η μή

πως ἀναντίρρητα ἔτσι εἶναι, δπως ἀκριβῶς τό δεχόμαστε τότε, εἴτε συμφωνεῖ εἴτε δέ συμφωνεῖ ὁ πολὺς ὁ κόσμος. Και εἴτε παρουσιαστεῖ ἀνάγκη νά πάθουμε ἐμεῖς ἀκόμη χειρότερα ἀπ' αὐτά εἴτε καὶ ἐλαφρότερα, δμως πραγματικά ἡ ἀδικία γι' αὐτόν πού τήν κάνει δέν εἶναι πάντοτε καὶ κακό καὶ ἄσχημο πράγμα; Τό παραδεχόμαστε αὐτό ἡ ὅχι;

ΚΡ. Τό παραδεχόμαστε.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν νά ἀδικοῦμε ποτέ καὶ μέ κανέναν τρόπο.

ΚΡ. Ποτέ, βέβαια.

ΣΩ. Ὁρα, ἀκόμη καὶ δταν ἀδικεῖται κανείς, δέν πρέπει νά ἀνταποδίδει τήν ἀδικία, δπως νομίζει ὁ πολὺς ὁ κόσμος, ἀφοῦ βέβαια δέν πρέπει νά ἀδικοῦμε ποτέ καὶ μέ κανέναν τρόπο.

ΚΡ. Ὄπως φαίνεται, δέν πρέπει.

ΣΩ. Τότε λοιπόν, τί λές, Κρίτων; Πρέπει κανείς νά κάνει κακό στόν ἄλλο ἡ δέν πρέπει;

ΚΡ. Δέν πρέπει βέβαια, Σωκράτη.

ΣΩ. Μά τί λοιπόν; Είναι δίκαιο νά ἀνταποδίδει κανείς τό κακό σ' ἐκείνους πού τόν ἔβλαψαν, δπως ὑποστηρίζει ὁ πολὺς ὁ κόσμος, ἡ δέν εἶναι δίκαιο;

ΚΡ. Δέν εἶναι καθόλου δίκαιο.

ΣΩ. Ἐγώ βέβαια πιστεύω, πώς εἴτε κακό κάνεις στούς ἀνθρώπους εἴτε τούς ἀδικεῖς, εἶναι τό ἴδιο πράγμα.

ΚΡ. Ἀλήθεια λές.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν ὁ ἀνθρωπος νά ἀνταποδίδει τήν ἀδικία οὔτε νά κάνει κακό σέ κανένα, ἀκόμη κι ἀν τοῦ κάνουν οἱ ἄλλοι δ, τι θέλουν. Πρόσεξε δμως, Κρίτων, μήπως, ἐνῶ συμφωνεῖς σ' αὐτά μαζί μου, τά παραδέχεσαι δίχως νά τά πιστεύεις· γιατί τό ξέρω καλά πώς αὐτά πολὺ λίγοι θά τά βροῦν σωστά καὶ τώρα καὶ στό μέλλον. Ὄμως κι αὐτοί πού τά παραδέχονται κι αὐτοί πού δέν τά παραδέχονται, δέ σκέπτονται μέ τόν ἴδιο τρόπο, μόνο περιφρονοῦνται μεταξύ τους ἀναγκαστικά, σάν βλέπουν πόσο διαφορετικές εἶναι οι σκέψεις καὶ οι πράξεις τους. Γι' αὐτό λοιπόν σκέψου καὶ σύ τώρα πολύ καλά: Ποιό ἀπό τά δύο, τά παραδέχεσαι αὐτά καὶ συμφωνεῖς μαζί μου κι ἀς ἀρχίσουμε τήν ἔξεταση μέ βάση αὐτή τήν ἀρχή, δτι δηλαδή ποτέ δέν εἶναι σωστό οὔτε νά ἀδικοῦμε ούτε νά ἀνταποδίδουμε τήν ἀδικία, ούτε πάλι δταν μᾶς κάνουν κακό νά ὑπερασπίζουμε τόν ἑαυτό μας ἀνταποδίδοντας τό κακό: Ἡ ἀλλάζεις γνώμη καὶ δέ συμφωνεῖς πιά μ' αὐτή τή βασική ἀρχή;

Ἐγώ βέβαια καὶ πρίν, ἀπό πολύν καιρό, ἀλλά καὶ τώρα ἀκόμη αὐτή τῇ γνώμῃ ἔχω. Ἀν δυνάσθε σύ ἔχεις σχηματίσει κάποια ἄλλη γνώμη, λέγε την, ἀνάπτυξέ την νά τήν καταλάβω. Ἀν πάλι μένεις σταθερός σέ ὅσα εἶχαμε παραδεχτεῖς ἄλλοτε, ἄκου τί ἔχω νά προσθέσω.

ΚΡ. Καὶ μένω σταθερός καὶ ἔχω τήν ἴδια γνώμη μέ σένα· λέγε λοιπόν.

ΣΩ. Λέω τότε τή συνέχεια ἡ καλύτερα ρωτάω: Ποιό ἀπό τά δύο, ἢν ενας ἄνθρωπος συμφωνήσει μέ κάποιον ἄλλο σέ κάτι πού είναι δίκαιο, πρέπει νά τηρήσει τή συμφωνία ἡ πρέπει νά τόν ἔξαπατήσει;

ΚΡ. Πρέπει νά τήν τηρήσει.

Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

11. ΣΩ. Σύμφωνα λοιπόν μ' αὐτά, δῶσε τώρα προσοχή. Ἀν ἐμεῖς φύγοντες ἀπό δῶ χωρίς νά πείσουμε τήν Πολιτεία, βλάπτουμε κάποιους καὶ μάλιστα ἕκείνους πού δὲν πρέπει νά βλάψουμε καθόλου, ἡ δχι; Και μένουμε ἔτσι σταθεροί σ' αὐτά πού συμφωνήσαμε πώς είναι δίκαια, ἡ δέ μένουμε;

ΚΡ. Δέν μπορῶ, Σωκράτη, νά ἀπαντήσω σ' αὐτό πού μέ ρωτᾶς. Δέν καταλαβαίνω τί θέλεις νά εἰπεῖς.

ΣΩ. Νά πώς πρέπει νά σκεφτεῖς γιά νά καταλάβεις: Τήν ώρα πού ἐμεῖς ἔτοιμαζόμαστε νά δραπετεύσουμε ἀπό δῶ, ἡ πές την διώροφης μιά τέτοια πράξη, ἢν ἔρθουν οἱ Νόμοι καὶ ἡ Πολιτεία, σταθοῦν ξαφνικά μπροστά μας καὶ μᾶς ρωτήσουν: «Γιά πές μας, Σωκράτη, τί ἔχεις στό νοῦ σου νά κάνεις; Ἄλλο τίποτα, ἡ σκέπτεσαι μ' αὐτό τό ἔργο πού ἀποτολμᾶς νά ἀφανίσεις καὶ μᾶς τοὺς Νόμους κι ὀλόκληρη τήν Πολιτεία, δσο σοῦ περνάει ἀπό τό χέρι; Ἡ φαντάζεσαι πώς είναι δυνατόν νά στέκεται δρθια καὶ νά μήν ἔχει ἀναποδογυριστεῖ ἕκείνη ἡ Πολιτεία, δπου οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων δέν ισχύουν καθόλου, ἄλλα ἀκυρώνονται καὶ καταργοῦνται ἀπό δποιονδήποτε πολιτή; «Τί θά ἀπαντήσουμε, Κρίτων, σ' αὐτά καὶ σ' ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα; Γιατί πολλά θά μποροῦσε νά είπει κανείς, καὶ μάλιστα ἔνας ρήτορας, γιά νά ύπερασπίσει τοῦτο τό νόμο πού πᾶμε μεῖς νά καταλύσουμε καὶ πού ὁρίζει νά ἔχουν κύρος οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων. Ἡ μήπως θ' ἀποκριθοῦμε σ' αὐτούς: «Μάλιστα, θέλουμε νά καταλύσουμε αὐτό τό νόμο, γιατί ἡ Πολιτεία δέν ἔκρινε δίκαια τήν ύπόθεση στό δικαστήριο, δταν μᾶς καταδίκαζε, καὶ μᾶς ἀδίκησε». Αὐτά θά ποῦμε ἡ τίποτ' ἄλλο;

ΚΡ. Αύτά, μά το Διό, Σωκράτη.

12. ΣΩ. Καὶ τί θά ἀπαντήσουμε τότε, ἂν μᾶς ποῦν οἱ Νόμοι: «Ἄληθεια, Σωκράτη, εἴχαμε καὶ αὐτά συμφωνήσει μεταξύ μας ἡ μονάχα πώς θά πειθαρχεῖς στίς ἀποφάσεις πού θά βγάζουν τά δικαστήρια τῆς Πολιτείας, διοισδήποτε κι ἄν εἶναι αὐτές; Κι ἄν ἐμεῖς ἀπορούσαμε πού θά μᾶς μιλοῦσαν ἔτσι, ἵσως θά λέγαν: «Σωκράτη, μήν παραξενεύεσται μὲν αὐτά πού λέμε, ἀποκρίσου μας μόνο, ἀφοῦ μάλιστα ἔχεις συνήθεια νά χρησιμοποιεῖς τήν ἐρώτηση καὶ τήν ἀπόκριση. Πές μας λοιπόν, τί παράπονο ἔχεις ἀπό μᾶς κι ἀπό τήν Πολιτεία καὶ πᾶς νά μᾶς καταστρέψεις; Πρῶτα-πρῶτα ἐμεῖς δέ σκε γεννήσαμε καὶ μέ τή δική μας προστασία δέν παντρεύτηκε ὁ πατέρας σου τή μητέρα σου καὶ σ' ἔφερε στή ζωή; Πές μας λοιπόν, ἔχεις νά κατηγορήσεις γιά κάτι αὐτούς ἀπό μᾶς τούς Νόμους πού κανονίζουν τά ζητήματα τῶν γάμων, τάχυ πώς δέν εἶναι καλοί»; —«Δέν ἔχω γι' αὐτούς καμιά κατηγορία», θ' ἀπαντοῦσα. —«Μήπως λοιπόν ἔχεις καμιά κατηγορία γιά τούς νόμους ἐκείνους, πού κανονίζουν τήν ἀνατροφή καί τή μόρφωση τῶν παιδιῶν, αὐτή πού δόθηκε καί σέ σένα; Ἡ δέν πρόσταζαν δρθά ἐκεῖνοι ἀπό μᾶς οἱ Νόμοι, πού εἶναι δρισμένοι γι' αὐτά, παραγγέλνοντας στόν πατέρα σου νά σέ μορφώσει μὲν μουσική καὶ γυμναστική»; —«Ορθά πρόσταζαν», θά ἔλεγα. —«Πολύ καλά. Τότε ἀφοῦ γεννήθηκες καὶ ἀνατράφηκες καὶ μορφώθηκες μὲ τήν προστασία μας, θά μπορούσες νά εἰπεῖς πρῶτα πώς δέν ἤσουντα δικός μας καί παιδί μας καὶ δοῦλος μας καὶ σύ ὁ ἴδιος καὶ οἱ πρόγονοί σους; Κι ἄν τοῦτο εἶναι ἔτσι, μήπως σοῦ περνάει ἀπό τό νοῦ πώς ἐμεῖς καὶ σύ ἔχουμε τά ἴδια δικαιώματα καὶ δσα κι ἄν ἐπιχειροῦμε νά σοῦ κάνουμε μεῖς νομίζεις πώς ἔχεις τό δικαιόμα τά ἴδια νά κάνεις καὶ σέ μᾶς; Ἡ δέν ἔχεις βέβαια τά ἴδια δικαιώματα ἀπέναντι στόν πατέρα σου οὔτε ἀπέναντι στόν ἀφέντη σου, ἂν τύχαινε νά ἔχεις ἀφέντη, ὅστε δσα σοῦ κάνουν αὐτοί, τά ἴδια νά μπορεῖς νά τούς κάνεις καὶ σύ, οὔτε ἄν σ' ἔβριζαν αὐτοί νά τούς βρίζεις καὶ σύ, οὔτε ἄν σέ χτυποῦσαν νά τούς χτυπᾶς, οὔτε ἄλλα τέτοια πολλά. Ἀπέναντι δμως στήν πατρίδα καὶ στούς νόμους φαντάζεσαι πώς ἔχεις τέτοια δικαιώματα ὅστε, ἂν ἐμεῖς θέλουμε νά σέ θανατώσουμε —γιατί νομίζουμε πώς εἶναι δίκαιο — νά προσπαθήσεις καὶ σύ ἀπό τ' ἄλλο μέρος νά καταστρέψεις ἐμᾶς τούς Νόμους καὶ τήν Πατρίδα, ὅσο φυσικά σοῦ περνάει ἀπό τό χέρι; Και κάνοντας αὐτά θά ισχυριστεῖς πώς κάνεις δίκαιες πράξεις, σύ πού ἀλη-

θινά φροντίζεις γιά τήν ἀρετήν:

Αλήθεια, τόση εἶναι ἡ σοφία σου, ὅστε δέν ἔχεις καταλάβει ὅτι και ἀπό τή μητέρα καὶ ἀπό τὸν πατέρα κι ἄπ' ὅλους τοὺς ἄλλους προγόνους τὸ πιό πολύτιμο, τὸ πιό σεβαστό, τὸ πιό ἵερό, τὸ ἀνότερο ἀγαθό εἶναι ἡ Πατρίδα, σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τῶν θεῶν καὶ τῶν γνωστικῶν ἀνθρώπων; Δέν ἔχεις ἀκόμη καταλάβει πώς ἔχουμε χρέος νὰ σεβόμαστε καὶ νὰ ὑποτασσόμαστε καὶ νὰ καλοπιάνουμε, ὅταν ὁργίζεται, περισσότερο τήν Πατρίδα παρά τὸν πατέρα, καὶ ἂν τυχόν δὲ βρίσκουμε σωστές τις ἐντολές τῆς ἡ νὰ προσπαθοῦμε νὰ τὴν πείθουμε ἡ νὰ ἐκτελοῦμε ὅσα προστάζει: Ξεχνᾶς ἀκόμη πώς πρέπει νὰ ὑποφέρουμε χωρὶς διαμαρτυρίες ἢν μᾶς ὑποχρέωνται νὰ πάθουμε κάτι, εἴτε προστάζει νὰ μᾶς δέρνουν εἴτε νὰ μᾶς ρίχνουν δεμένους στὴ φυλακή εἴτε νὰ μᾶς στέλνουν στὸν πόλεμο γιά νὰ πληγωθοῦμε ἡ καὶ νὰ σκοτωθοῦμε: Δέν ἔχεις λοιπόν καταλάβει ὅτι διφεῖλον με δὲλια αὐτά νὰ τὰ κάνουμε, καὶ τὸ δίκαιο ἔτσι εἶναι, καὶ δχι νὰ ἀποφεύγουμε τὴ στράτευση οὐτε νὰ ὅπισθοχωροῦμε ἀπό δειλία τὴν ὥρα τῆς μάχης οὐτε νὰ λιποτακτοῦμε, ἀλλά καὶ στὸν πόλεμο καὶ στὸ δικαστήριο καὶ παντοῦ ἔχουμε χρέος νὰ ἐκτελοῦμε ὅσα προστάζει ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Πατρίδα, ἡ, ἢν ἔχουμε ἀλληγνώμη, νὰ τὴν πείθουμε ποιὸ εἶναι πραγματικά τὸ δίκαιο; Καὶ ὅτι δέν εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ θεῖο νόμο νὰ φέρνεται ὁ ἀνθρωπος μὲ βία οὐτε στὴ μητέρα οὐτε στὸν πατέρα κι ἄπ' αὐτοὺς πολὺ λιγότερο ἀκόμη στὴν Πατρίδα, δέν τὸ ἔχεις καταλάβει; —Τί θά ἀπαντήσουμε σὲ δὲλια αὐτὰ, Κρίτων; —Οτι οἱ Νόμοι λένε τήν ἀλήθεια ἡ δχι;

ΚΡ. Οτι λένε τὴν ἀλήθεια.

13. «Σκέψου λοιπόν, Σωκράτη», θά συνέχιζαν ἴσως οἱ Νόμοι, «ἄν ἐμαῖς ἔχουμε δίκιο νὰ ὑποστηρίζουμε πώς δέν εἶναι τίμια πράγματα, δσα λογαριάζεις τῷρα νὰ μᾶς κάνεις. Εμεῖς βέβαια σὲ φέραμε στὸν κόσμο, σὲ ἀναθρέψαμε, σὲ μορφώσαμε, σοῦ μεταδώσαμε ἀπ' δὲλια τὰ ἀγαθά ποὺ μπορούσαμε καὶ σὲ σένα καὶ σὲ δὲλους τοὺς ἄλλους πολίτες: δμος οὲ σὲ κρατᾶμε ἐδῶ στὴν πόλη μὲ τῇ βίᾳ, δπως δέν κρατᾶμε καὶ κανέναν ἄλλο πολίτη. Απεναντίας, δίνουμε τὸ δικαίωμα καὶ τὸ διαλαλοῦμε, δποιος Ἀθηναῖς θέλει, μόλις μεγαλώσει καὶ ἀποκτήσει πολιτικά δικαιώματα καὶ μελετήσει τὴν κατάσταση τῆς Πολιτείας κι ἐμᾶς τοὺς Νόμους, ἢν δέν τοῦ ἀρέσουμε, εἶναι ἔλευθερος νὰ πάρει τὰ πράγματα του καὶ νὰ πάσι δπου θέλει. Καὶ κανεὶς ἀπό μᾶς τοὺς Νόμους δέν ἐμποδίζει οὐτε ἀπαγορεύει σὲ κανέναν πολίτη, ἢν θέλει, νὰ πάρει τὰ πράγματα του καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νά πάει νά ζήσει σέ καμιά ἀποικία είτε νά πάει νά κατοικήσει σέ κάποια ξένη πόλη η ὅπου ἀλλοῦ θέλει, ἀν δέν τοῦ ἀρέσουμε ἐμεῖς καὶ η Πολιτεία.

Ὄποιος δῆμος ἀπό σᾶς παραμείνει ἐδῶ, ἐνῷ βλέπει μὲ ποιόν τρόπο ἐμεῖς δικάζουμε τίς δίκες καὶ γενικά κυβερνᾶμε τήν Πολιτεία, τότε πά πιστεύομε πώς αὐτός ἔχει συμφωνήσει μαζί μας μὲ ἔργα, νά ἐκτελεῖ αὐτά πού ἐμεῖς προστάζουμε. Κι ὅποιος πάλι δέν πείθεται σέ μᾶς, λέμε πώς μᾶς ἀδικεῖ τριπλά: Τὸν φέραμε στή ζωὴ καὶ δέ μᾶς ὑπακούει, τόν ἀναθρέψαμε καὶ πάλι δέ μᾶς ὑπακούει, ὑποσχέθηκε νά πείθεται σέ μᾶς κι αὐτός οὔτε πείθεται οὔτε προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει, ἀν κάτι δέν τό κάνουμε καλά. Κι δῆμος, ἐμεῖς προβάλλουμε τούς ὁρισμούς μας νά ἐκλέξει ἐλεύθερα, καὶ δέν ἐπιβάλλουμε μὲ ἄγριο τρόπο νά κάνει οὕτα προστάζουμε· κι ἐνῷ ἐπιτρέπονμε τό ἔνα ἀπό τὰ δύο, η νά μᾶς πείθει η νά ἐκτελεῖ οὕτα ὁρίζουμε, αὐτός οὔτε τό ἔνα κάνει οὔτε τό ἄλλο.

14. ΣΩ. Γι' αὐτές λοιπόν τίς κατηγορίες λέμε ὅτι καὶ σύ, Σωκράτη, θά θεωρηθεῖς ἔνοχος, ἀν βέβαια θά κάνεις αὐτά πού ἔχεις στό νοῦ σου· καὶ μάλιστα καθόλου λιγότερο σύ ἀπό τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους, ἄλλα πολὺ περισσότερο! Κι ἀν ρωτοῦσα τότε: «Γιατί περισσότερο ἐγώ;», μὲ τό δίκιο τοὺς Ἰσως θά μ' ἀπόπαιρναν λέγοντας, ὅτι πιό πολὺ ἀπό τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους ἐγώ τυχαίνει νά ἔχω κάνει μαζί τους αὐτή τή συμφωνία. Θά λέγαν δηλαδή: «Σωκράτη, ἔχουμε μεγάλες ἀποδείξεις ὅτι καὶ ἐμεῖς σοῦ ἀρέσαμε καὶ η πόλη. Ἀν η πόλη μας δέ σοῦ ἀρεσε τόσο πολὺ, δέ θά ἔμενες ἐδῶ ποτέ περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον Ἀθηναῖο, ἀφοῦ οὔτε ἀπομακρύνθηκες ποτέ ὡς τώρα ἀπό τήν πόλη γιά νά παρακολουθήσεις τούς ἀγῶνες, παρά μιά φορά μονάχα πού πήγες στόν Ἰσθμό, οὔτε σέ ἄλλο μέρος πήγες πουθενά, παρά μόνο ὅπου σέ στειλαμε στρατιώτη γιά νά πολεμήσεις.

Μά οὔτε ἄλλη ἀποδημία ἔκανες ποτέ ὡς τώρα, ὅπως κάνουν οἱ ἄλλοι ἀνθρωποι, οὔτε πεθύμησες ποτέ νά γνωρίσεις ἄλλη Πολιτεία οὔτε ἄλλους νόμους, ἄλλά ἔμενες ἱκανοποιημένος ἀπό μᾶς κι ἀπό τήν Πολιτεία μας. Τόσο πολὺ μᾶς προτιμοῦσες καὶ ἐδινες τήν ὑπόσχεση πώς θά ζήσεις σάν πολίτης σύμφωνα μέ τοὺς ὁρισμούς μας καὶ μάλιστα ἔκανες καὶ παιδιά στήν πόλη μας, γιατί σοῦ ἀρεσε.

Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη: Τήν ὥρα τῆς δίκης σου, ἀν ἡθελες, εἰχες τό δικαιώμα νά προτείνεις γιά ποινή σου τήν ἔξορία, κι ετσι αὐτό ἀκριβῶς

πού πᾶς νά κάνεις τώρα χωρίς τή θέληση τῆς Πολιτείας μπορούσες νά τό κάνεις τότε μέ τή θέλησή της. Σύ δμως τότε καμάρωνες τάχυ πώς δέν ἀγανακτούσες, ἄνθιταν ἀνάγκη νά πεθάνεις, ἀλλά, δπως ἐλεγες, προτιμούσες τό θάνατο ἀπό τήν ἔξορια. Και τώρα ούτε γιά κεῖνα τά μεγάλα λόγια ντρέπεσαι ούτε γιά μᾶς τούς νόμους νοιάζεσαι, μόνο πᾶς νά μᾶς καταλύσεις· και εἶσαι ἔτοιμος νά κάνεις δ.τι ἀκριβῶς θά ἔκυνε κι ἔνας τιποτένιος δούλος ἐπιχειρώντας νά δραπετεύσεις, παρά τίς συμφωνίες και τίς ὑποσχέσεις, μέ τίς δόποιες συμφώνησες μέ μᾶς πώς θά ζήσεις σάν πολίτης. Πρώτα-πρῶτα λοιπόν, ἀπάντησέ μας σέ τοῦτο: Λέμε η δέ λέμε τήν ἀλήθεια, δταν βεβαιώνουμε πώς ἔχεις δώσει ὑπόσχεση, δτι θά ζεῖς σάν πολίτης σύμφωνα μέ μᾶς μέ ἔργα και δχι μέ λόγια;» Τί θ' ἀποκριθοῦμε σ' αὐτά, Κρίτων; Ἄλλο τίποτα η θά συμφωνήσουμε;

ΚΡ. Είναι ἀνάγκη νά συμφωνήσουμε, Σωκράτη.

ΣΩ. Και ἀκόμη θά λέγαν οί Νόμοι: «Τί ἀλλο λοιπόν πᾶς νά κάνεις, παρά νά παραβεῖς τίς συμφωνίες πού ἔκανες μέ μᾶς τούς ἴδιους και τίς ὑποσχέσεις πού μᾶς ἔδωσες; Και δέ σ' ἐπίεσε κανεὶς νά τίς δεχτεῖς, ούτε σέ ἀπάτησαν, ούτε σέ ἀνάγκασαν νά ἀποφασίσεις μέσα σέ λιγό καιρό, ἀλλά μέσα σέ ἐβδομήντα ὀλόκληρα χρόνια· και εἰχες σ' αὐτά τά χρόνια τό δικαίωμα νά φύγεις ἄν δέ σοῦ ἀρέσαμε ἐμεῖς κι ἄν δέ σοῦ φαίνονταν πώς ἦταν δίκαιες οί συμφωνίες μας. Σύ δμως ούτε τή Λακεδαιμονία προτίμησες ούτε τήν Κρήτη, κι ἄς λές κάθε φορά πώς ἔχουν καλούς νόμους· ούτε προτίμησες καμιά ἀλλη ἀπό τίς ἐλληνικές πόλεις ούτε ἀπό τίς βαρβαρικές, ἀλλά ἀποδήμησες ἀπό τήν πόλη μας λιγότερο ἀπ' δσο οί κουντσοί και οί τυφλοί και οί ἀλλοι ἀνάπηροι. Τόσο πιό πολύ ἀπό κάθε ἀλλο Ἀθηναῖο σοῦ ἄρεσαν και η Ἀθήνα και. φυσικά, ἐμεῖς οί Νόμοι της. Γιατί σέ ποιόν μπορεῖ νά ἀρέσει μιά Πολιτεία, πού δέν ἔχει νόμους; Και τώρα λοιπόν, δέ θέλεις νά μείνεις πιστός στίς συμφωνίες μας; Θά μείνεις, Σωκράτη, ἄν βέβαια πεισθεῖς σέ μᾶς. Κι ἔτσι δέ θά γίνεις γελοιος φεύγοντας ἀπό τήν πατρίδα σου.

ΠΟΙΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΘΑ ΕΙΧΕ Η ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

15. Γιατί πραγματικά, ἄν παραβεῖς τίς ὑποχρεώσεις σου αὐτές και πέσεις σέ κανένα τέτοιο σφάλμα, στοχάσου τί καλό θά κάνεις στόν έαυτό σου η στούς φίλους σου. Ὄτι φυσικά θά κινδυνέψουν οί φίλοι σου νά

πᾶνε κι αὐτοὶ ἔξορία καὶ νά στερηθοῦν ἔτσι τὴν πατρίδα τους ἢ νά χάσουν τὴν περιουσία τους, εἶναι σχεδόν φανερό. Πρῶτα-πρῶτα καὶ σύ ὁ Ἰδιος. Σωκράτη, ἀν πᾶς σέ καμά ἀπό τίς πιό κοντινές Πολιτεῖες, στὴ Θήβα ἢ στὰ Μέγαρα —γιατὶ καὶ οἱ δύο ἔχουν καλοὺς νόμους— θά φτάσεις ἐκεῖ ὡς ἐχθρός στὸ πολιτευμά τους· ὅσοι λοιπόν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πατρίδα τους θά σέ λοξοκοιτάζουν, γιατὶ θά σέ νομίζουν διαφθορέα τῶν νόμων. Κι ἔτσι θά ἐνισχύσεις τῇ γνώμῃ τῶν ἀνθρώπων γιὰ τοὺς δικαστές σου, ὅστε νά πιστεύουν δτι σωστά ἔκριναν τὴ δίκη. Γιατὶ δποιος εἶναι διαφθορέας τῶν νόμων, πιό πολὺ, νομίζω, θά μποροῦσε νά φανεῖ δτι εἶναι διαφθορέας νέων καὶ ἄμυνατων ἀκόμη ἀνθρώπων. Ποιο λοιπόν ἀπό τὰ δύο, θά ἀποφύγεις καὶ τίς Πολιτεῖες πού ἔχουν καλοὺς νόμους, καὶ τοὺς πιό χρηστοὺς ἀνθρώπους; Κάνοντας δμως αὐτό, θά ἔχει πιά γιὰ σένα καμιά ἀξία ἡ ζωὴ; Ἡ θά τοὺς πλησάσεις καὶ χωρὶς νά ντρεπεσαι θά συζητᾶς μαζὶ τους, γιὰ νά τοὺς λές τί. Σωκράτη: Μήπως τά ἵδια λόγια πού ἔλεγες καὶ δῶ, δτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ νομιμότητα καὶ οἱ νόμοι εἶναι τά πιό πολύτιμα πράγματα γιὰ τὸν ἀνθρωπο; Καὶ δὲ νομίζεις δτι θά κάνει κακή ἐντύπωση μιά τέτοια διαγωγὴ τοῦ Σωκράτη; Πρέπει νά τό περιμένεις, βέβαια.

Ομως κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τόπους θά σηκωθεῖς Ἰσως μιά μέρα καὶ θά φύγεις καὶ θά πᾶς στὴ Θεσσαλία, κοντά στοὺς φίλους τοῦ Κριτωνα. Γιατὶ ἐκεῖ, εἶναι γνωστό, βασιλεύει πολὺ μεγάλη ἀταξία καὶ ἀκολασία καὶ Ἰσως μὲ εὐχαριστηση θά σέ ἄκουγαν νά τοὺς λές τὴν ιστορία σου: Μέ πόσο γελοϊο τρόπο δραπέτευσες ἀπό τὴ φυλακὴ φορώντας κάποια ξένα ρούχα ἡ κανένα δέρμα ζώου ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο. σάν αὐτά μὲ τὰ ὅποια συνηθίζουν νά μεταμφιέζονται ὅσοι δραπετεύουν, καὶ ἀλλάζοντας τὴ δικὴ σου τὴ μορφὴ μὲ τὴ μορφὴ κάποιου ἄλλου. Ομως φαντάζεσαι πώς δὲ θά βρεθεῖ κανεὶς νά σου εἰπεῖ δτι σύ, γέρος ἀνθρωπος, ἐνῶ σου μένει λίγος χρόνος ἀπό τὴ ζωὴ σου, δπως εἶναι τό φυσικό, τόλμησες νά λαχταρᾶς τὴ ζωὴ τόσο αἰσχρά, παραβαίνοντας τοὺς πιό μεγάλους νόμους; Ισως νά μή σου τό εἰπον, ἀν δέν ἐνοχλεῖς κανένα· εἰδάλλως, θά ἀκούσεις, Σωκράτη, πολλά καὶ ἀνάξια γιὰ τὸ πρόσωπό σου.

Θά ζήσεις λοιπόν στὴ Θεσσαλία κολακεύοντας τὸν καθένα καὶ δειχνοντας δουλοφροσύνη, δίχως νά κάνεις τίποτ' ἄλλο παρά νά γλεντοκοπᾶς, σάν νά είχες πάει στὴ Θεσσαλία καλεσμένος σὲ ξεφάντωμα; Καὶ κείνα πού λέγαμε γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ γιὰ κάθε ἄλλη ἀρετὴ, τι θά γίνουν τότε;

· Άλλά θέλεις, λές, νά ζήσεις γιά τά παιδιά σου, γιά νά τά ἀναθρέψεις καὶ νά τά μορφώσεις. Μά τί; Θά τά πάρεις κι αὐτά μαζί σου στή Θεσσαλία κι ἔκει θά τά ἀναθρέψεις καὶ θά τά μορφώσεις κάνοντάς τα κατοίκους ξένης χώρας, γιά νά ἀπολαύσουν καὶ τοῦτο τό καλό ἀπό σένα: · Ή δέ θά τό κάνεις αὐτό, ἄλλά τά παιδιά σου θά ἀνατραφοῦν καὶ θά μορφωθοῦν καλύτερα μένοντας ἐδῶ στήν Ἀθήνα, φτάνει νά ζεῖς ἐσύ, κι ἦς μήν εἶσαι κοντά τους: Γιατί οἱ φίλοι σου, σκέπτεσαι, θά φροντίσουν γι' αὐτά. Ποιό δμως ἀπό τά δύο, ἂν ἀποδημήσεις στή Θεσσαλία θά φροντίσουν, κι ἂν ἀποδημήσεις στόν Ἀδη δέ θά φροντίσουν: · Αν βέβαια μπορεῖς νά περιμένεις κάτι καλό ἀπ' αὐτούς πού ισχυρίζονται πώς εἶναι φίλοι σου, πρέπαι νά πιστεύεις δτι θά φροντίσουν.

16. Λοιπόν, Σωκράτη, εἶναι καιρός πιά νά πεισθεῖς σέ μᾶς πού σέ ἀναθρέψαμε καὶ μπροστά στό δίκαιο μήτε παιδιά νά προτιμήσεις μήτε τή ζωή μήτε τίποτε ἄλλο, γιά νά μπορεῖς, δταν θά πᾶς στόν Ἀδη, νά προβάλεις δόλια αὐτά στήν ἀπολογία σου στούς ἀρχοντες πού εἶναι ἔκει. Γιατί ἂν κάνεις αὐτά πού σκέπτεσαι, εἶναι φανερό πώς οὔτε ἐδῶ, στόν ἀπάνω κόσμο, θά εἶναι αὐτό καλύτερο οὔτε δικαιότερο οὔτε ὁσιότερο γιά σένα η γι' ἄλλον κανένα ἀπό τούς δικούς σου, οὔτε ἔκει, στόν κάτω κόσμο, δταν θά φτάσεις θά εἶναι καλύτερο.

Τώρα βέβαια θά φύγεις ἀπό τόν κόσμο τοῦτο, ἀν φύγεις, ἀδικημένος, δχι ἀπό μᾶς τούς Νόμους, ἄλλά ἀπό τούς ἀνθρώπους. · Αν δμως δραπετεύσεις ἀπό δῶ, ἀνταποδίδοντας τόσο ἀδιάντροπα τό ἀδικο μέ τό ἀδικο καὶ τό κακό μέ τό κακό, θά καταπατήσεις τις ὑποσχέσεις σου καὶ τις συμφωνίες πού ἔκανες μαζί μας καὶ θά βλάψεις ἔκεινους πού καθόλου δέν ἔπρεπε νά βλάψεις: καὶ τόν ἔαυτό σου καὶ τούς φίλους σου καὶ τήν πατρίδα σου καὶ μᾶς τούς Νόμους. Τότε καὶ μῆτις θά εἴμαστε θυμωμένοι μαζί σου, δσο θά ζεῖς, κι δταν θά πᾶς στόν ἄλλο κόσμο τ' ἀδέρφια μας, οἱ Νόμοι τοῦ Ἀδη, δέ θά σέ καλοδεχτοῦν, ἐπειδή θά ξερουν πώς θέλησες νά καταστρέψεις καὶ μᾶς ἐδῶ, δσο σοῦ περνοῦντες ἀπό τό χέρι. Πρόσεξε λοιπόν καλά, Σωκράτη, μή σέ πεισει ὁ Κρίτων νά κάνεις δ.τι σοῦ λέει αὐτός καὶ δχι δ.τι σοῦ λέμε μεῖς».

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

17. Αὐτά τά λόγια, ἀγαπητέ μου φίλε Κρίτων, νιώσε το καλά, ἐγώ νοιζω πώς τά ἀκούω, δπως ἀκριβδῶς πιστεύουν πώς ἀκούνε τούς αὐλούς

ὅσοι κατηχοῦνται στά μυστήρια τῶν Κορυβάντων· καὶ μέσα μου αὐτός ὁ ἥχος τους βουῇζει ἀσταμάτητα καὶ μὲ κάνει νά μήν μπορῶ νά ἀκούω τίποτ' ἄλλο. Νά τό ξέρεις λοιπόν, κι αὐτή βέβαια εἶναι ή γνώμη πού ἔχω τώρα, ἂν θελήσεις νά μοῦ εἰπεῖς λόγια ἀντίθετα ἀπ' αὐτά, μάταια θά τά εἰπεῖς. Μά και πάλι, ἂν νομίζεις δτι κάτι μπορεῖς νά πετύχεις, λέγε.

K.P. Ἀλλά, Σωκράτη, δέν ἔχω τίποτα νά εἰπω.
ΣΩ. Τότε, ἀς τά ἀφήσουμε ὅλα, Κρίτων, κι ἀς κάνουμε ἔτσι πού λέω, ἀφοῦ ὁ θεός αὐτό τό δρόμο μᾶς δείχνει νά ἀκολουθήσουμε.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΚΕΦ. 1

Σ' αὐτήν ἐδῶ τῇ συμφορά: Ὁ Κρίτων ἐννοεῖ τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτη σέ θάνατο καὶ τὴν ἐπικείμενη θανάτωσή του.

τὸ πλοῖο: Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ἡταν τὸ ἴδιο πλοῖο, μέ τὸ ὄποιο ὁ Θησέας ταξίδεψε στὴν Κρήτη μέ ἐπτά νέους καὶ ἐπτά νέες, ὅταν πῆγε ἐκεῖ καὶ σκότωσε τὸ Μινώταυρο. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν κάνει τάμα, ἀν σωθοῦν αὐτοὶ πού ἔφυγαν γιά τὴν Κρήτη, νά στέλνουν μ' αὐτό τὸ πλοῖο κάθε χρόνο στὴ Δῆλο θρησκευτική ἀντιπροσωπία, γιά νά συμμετέχει στὴ γιορτὴ τοῦ Ἀπόλλωνα. Γι' αὐτό τὸ πλοῖο διάβασε καὶ τὴν εἰσαγωγή στὸν Κρίτωνα.

πού ἥρθαν ἀπό τὸ Σούνιο καὶ τὸ ἄφησαν ἐκεῖ: Τό πλοῖο εἶχε ἀράξει ἐκεῖ ἢ ἀπό θαλασσοταραχή ἢ γιά προσκύνημα στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς πού ἡταν στό Σούνιο.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. «τόσο συχνά πού ἔρχομαι ἐδῶ»: Ὅτι συσχετίσουμε αὐτά τά λόγια μέ τὸ χρονικό διάστημα πού ἔμεινε ὁ Σωκράτης στὴ φυλακή, ποιό συμπέρασμα μποροῦμε νά βγάλουμε γιά τὸν Κρίτωνα;
2. Ποιά ἡταν ἡ ψυχική κατάσταση τοῦ Κρίτωνα καὶ ποιά τοῦ Σωκράτη;
3. Τά στοιχεῖα πού μᾶς εἰσάγουν σ' ἓνα διάλογο είναι: Ὅ τόπος καὶ ὁ χρόνος πού γίνεται ὁ διάλογος, τὸ θέμα τοῦ διαλόγου, τὰ πρόσωπα πού παίρνουν μέρος σ' αὐτὸν ἢ τὸν παρακολουθοῦν καὶ τά συνασθήματά τους, δηλ.. ἡ ψυχική τους διάθεση. Ποιά ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό πρῶτο κεφάλαιο;

ΚΕΦ. 2

Ἄν ἔτσι τό θέλουν οἱ θεοί, ἔτσι αἱ γῆνει: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τό Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θάνατό του θέλημα τῶν θεῶν. Πιστεύει πώς ό θάνατος θά έλευθερώσει τὴν ψυχή του ἀπό τὰ δεσμά τοῦ σώματος. Γι' αὐτό τῇ θέληση αὐτῇ τῶν θεῶν τῇ δέχεται εὐχαριστώς.

ἔκεινοι, πού εἶναι ἀρμόδιοι...: Ὁταν οἱ Ἑγεκα ἄρχοντες, Ἐβγαννων κάθε χρόνο μὲ κλῆρο (ἔνας ἀπό κάθε φυλὴ και ὁ γραμματέας τους). Ἐργο τους ἦταν νά ἐκτελοῦν τίς καταδικαστικές ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων.

κάποιο ὅνειρο...: Οἱ ἄρχαιοι Ἐλληνες πίστευαν ώς ἀληθινά τὰ ὅνειρα πού ἔβλεπε κανείς ὑστερά ἀπό τὰ μεσάνυχτα κι ὅταν πλησίαζε ἡ χαραυγή. Ὁ Σωκράτης ἔδινε σημασία στά λεγόμενα δηλωτικά ἢ προφητικά ὅνειρα· πίστευε ὅτι τά στέλνει ὁ θεός.

λευκοφορεμένη: Τό λευκό ἦταν τό χρῶμα τῆς χαρᾶς και τῆς ἐλπίδας, σύμβολο ἀγιότητας και ἀγιότητας.

τὴν τρίτη ἡμέρα θά φτάσεις...: Ὁ στίχος αὐτός εἶναι παρμένος ἀπό τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὄμηρου. Ἔκεῖ ὁ Ἀχιλλέας λέει μὲ χαρά ὅτι θά φύγει ἀπό τὴν Τροία και τὴν τρίτη ἡμέρα θά φτάσει στὴ Φθία τῆς Θεσσαλίας, πού ἦταν πατρίδα του.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Τί σχέση ἔχει ὁ στίχος ἀπό τὸν Ὄμηρο μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη; Ποιό εἶναι τό ἀντίστοιχο νόημά του;
2. Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε τὴν ψυχική κατάσταση τοῦ Σωκράτη ὑστερά ἀπό τὴν εἰδηση πού τοῦ ἔφερε ὁ Κρίτων.

ΚΕΦ. 3

ἄν ἥθελα νά ξοδέψω χρήματα: Ὁ Κρίτων ἦταν πλούσιος και εἶχε πολὺ μεγάλο κοινωνικό κύρος.

Θά κρίνουν πώς αὐτά ἔγιναν ἔτσι, ὅπως ἀκριβῶς θά ἔχουν γίνει: Θά δώσουν στὴν πράξη μας τό σωστό της χαρακτηρισμό. Δηλ., ἄν ἡ πράξη μας εἶναι καλή, θά τὴν κρίνουν καλή, ἄν εἶναι αἰσχρή, θά τὴν κρίνουν αἰσχρή.

Γιατί δέν ἔχει τῇ δύναμη νά κάνει ἔναν ἄνθρωπο οὐτε σώφρονα, οὐτε ἄφρονα: Γιά τό Σωκράτη τό πιό μεγάλο ἀπό τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθά ἡ-

ταν ἡ φρόνηση και τό πιό μεγάλο ἀπό τά κακά ἡ ἀφροσύνη. Ὁ θάνατος, πού ὁ πολὺς ὁ κόσμος εἶχε τή δύναμη νά ἐπιβάλει, δέν ἦταν γιά τό Σωκράτη μεγάλο κακό.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. «καὶ τώρα ἀκόμη εἶναι καιρός... νά σωθεῖς»: Ποιό συμπέρασμα βγαίνει ἀπό τή φράση τοῦ Κρίτωνα;
2. Ποιό στοιχεῖο ἀπό κεῖνα πού μᾶς εἰσάγουν στό διάλογο ἀρχίζει νά προβάλλει σ' αὐτό τό κεφάλαιο;
3. Ποιά ἐπιχειρήματα προβάλλει δι Κρίτων στό κεφάλαιο αὐτό γιά νά ύποστηρίξει τήν πρότασή του;
4. Σέ ποιό ἐπιχείρημα τοῦ Κρίτωνα ἀπαντᾶ δι Σωκράτης και ποιά εἶναι ἡ ἀπάντησή του;

ΚΕΦ. 4

οἱ συκοφάντες: Ἡταν ἄνθρωποι ἀνέντιμοι και ἐπικίνδυνοι. Ἀπό ιδιοτέλεια κατηγοροῦσαν πολίτες γιά ἀξιόποινη πράξη πού εἶχε σχέση με τό δημόσιο συμφέρον. Ἡ πράξη αὐτή συνήθως ἦταν ἀμφίβολη ἢ ἀνύπαρκτη. Ἄλλοτε ἀπειλοῦσαν ἔναν ἀθῶ και ἐντιμο πολίτη, διτι θά τόν καταγγείλουν γιά μιά τέτοια πράξη. Ἔτσι τοῦ δικαίου ἔκβιασμό και τοῦ ἔπαιρναν χρήματα. Ἄλλοτε πάλι πραγματικά ἔνοχοι ἔδιναν χρήματα στούς συκοφάντες γιά νά μήν τούς καταγγείλουν. Γενικά, οἱ συκοφάντες εἶχαν καταντήσει τότε κοινωνική πληγή. Γι' αὐτό εἶχαν ὄριστει ἐναντίον τους αὐστηροί νόμοι.

νά πάθουμε και τίποτ' ἄλλο: Στέρηση πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἔξορια.

κι ἄν χρειαστεῖ.. μεγαλύτερο (κίνδυνο): Φυλάκιση, θάνατο.

(Καὶ γι' αὐτά νοιάζομαι) και γι' ἄλλα πολλά: Ὁ Σωκράτης ἔννοει κυρίως ἐμπόδια ἥθικά. Θά τά ἀναπτύξει πιό κάτω.

οῦτε κι αὐτά νά φοβᾶσαι: Ὁ Κρίτων νόμισε διτι δι Σωκράτης ἔννοει ἐμπόδια ύλικά.

Σιμμίας και Κέβης: Νέοι ἀπό τή Θήβα. Εἶχαν ἔρθει στήν Ἀθήνα γιά νά συμπληρώσουν τή φιλοσοφική τους μόρφωση. Παρακολουθοῦσαν τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη και τόν θαύμαζαν.
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θά σου παρέχουν ἀσφάλεια: Μέ την ύλική και ἡθική τους δύναμη και ἐπιρροή.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές μπορεῖ νά είναι οι ἐπιφυλάξεις τοῦ Σωκράτη γιά τις συνέπειες πού ἦταν δυνατό νά ἔχει ἡ δραπέτευσή του ἀπό τή φυλακή;
2. Ποιά ἐπιχειρήματα ἀντιτάσσει ὁ Κρίτων σ' αὐτές τις ἐπιφυλάξεις;
3. a) Πῶς μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τούς μαθητές και τούς φίλους τοῦ Σωκράτη ἀπ' αὐτό τό κεφάλαιο;
β) Ποιός ἀπ' δλους πῆρε τήν πρωτοβουλία γιά τή διάσωση τοῦ Σωκράτη και γιατί;

ΚΕΦ. 5

τά παιδιά σου: Ὁ Σωκράτης εἶχε τρία παιδιά: Τό Λαμπροκλῆ, τό Σωφρονίσκο και τό Μενέξενο. Φαίνεται πώς παντεύτηκε μεγάλος, γιατί τό μικρότερο παιδί του ἦταν τότε ἀκόμη στήν ἀγκαλιά τής μάνας του.

ἡ μοίρα τῶν ὄρφανῶν: Οἱ ἑπτάροποι πού ἀναλάμβαναν τήν κηδεμονία τῶν ἀνήλικων ὄρφανῶν παραμελοῦσαν συνήθως τήν ἀνατροφή και τή μόρφωσή τους. Ἀν ἀκόμα ἀναλογιστοῦμε διτι ὁ Σωκράτης δέ θά ἀφηνε περιουσία, μποροῦμε νά φανταστοῦμε ποιά θά ἦταν γενικά ἡ μοίρα τῶν παιδιῶν του.

προτιμᾶς τήν εὔκολία σου: Κατά τή γνώμη τοῦ Κρίτωνα ὁ Σωκράτης προτιμᾶ τά πιό εὔκολα και ἀρεστά στήν ψυχή του και κυρίως τήν ἡρεμία και τή γαλήνη, πού θά ἀποκτήσει μέ τό θάνατό του.

ἐννοῦ μποροῦσε νά μή φτάσει: Ὑστερα ἀπό συμβιβασμό μέ τούς κατηγόρους, πρίν καταθέσουν τή μήνυση.

μέ τόν τρόπο πού δικάστηκε: Τόν εἰδαμε στήν Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη. Ὁ Κρίτων ἐννοεῖ ἐδῶ γενικά τήν ἔλλειψη προετοιμασίας γιά τή δίκη και τή στάση πού κράτησε ὁ Σωκράτης στήν ἀπολογία του.

καὶ τοῦτο ἐδῶ τό τελευταῖο: Ἡ ἐπικείμενη ἐκτέλεση τῆς θανατικῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτη.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά έπιχειρήματα προσθέτει σ' αύτό τό κεφ. ό Κρίτων γιά νά ύποστηριξει τήν πρότασή του;
2. Σ' αύτό τό κεφ. ό Κρίτων όλοκληρώνει τά έπιχειρήματά του:
  - a) Νά τά συγκεντρώσετε δλα και νά προσπαθήσετε νά τά κατατάξετε σέ τρεις όμαδες: Στή μία, δσα έχουν σχέση μέ τούς μαθητές και τούς φίλους του Σωκράτη, στήν αλλη δσα άναφέρονται στόν ίδιο τό Σωκράτη και στήν τρίτη δσα άναφέρονται και στούς μαθητές και φίλους του Σωκράτη και στόν ίδιο τό Σωκράτη.
  - β) Νά προσπαθήσετε νά ξεχωρίσετε ένα-δύο «ψυχολογικά» έπιχειρήματα, δηλ. έπιχειρήματα πού διεγείρουν συναισθήματα (λύπη, δργή, συναίσθηση ευθύνης κτλ.).
  - γ) Άπο δλα τά έπιχειρήματα του Κρίτωνα ποιά κατά τή γνώμη σας είναι τά πιό δυνατά και τά πιό πειστικά;

ΚΕΦ. 6

μᾶς φοβερίζει μέ μεγαλύτερα ἀπό τά τωρινά κακά: Ἐκφραστική ύπερβολή.

φυλακίσεις, θανάτους και δημεύσεις περιουσιῶν: (Γιατί σέ πληθυντικό;). Όλα αυτά γιά τό Σωκράτη δέν είχαν πραγματική ἀξία· ήταν ἀπλά φόβητρα.

σωστές γνώμες: Αύτές πού ώφελούν ή σώζουν ύλικά ή ήθικά τόν ἀνθρωπο, χωρίς νά βλάπτουν αλλους.

λαθεμένες γνώμες: Αύτές πού βλάπτουν ή καταστρέφουν ύλικά ή ήθικά τόν ἀνθρωπο.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές είναι οι «άρχες» πού, δπως λέει, «ύποστηριζε χτές» ό Σωκράτης; (Βλ. τό κεφάλαιο 2ο τῆς Ἀπολογίας).
2. Ό Σωκράτης θέλοντας νά ἔξετάσει μέ τόν Κρίτωνα ἀν πρέπει νά δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή ή νά μείνει και νά θανατωθεῖ, βάζει ώς δρο ή ἔξεταση νά γίνει μέ μιά δρισμένη βάση. Μέ ποιά βάση πρέπει νά γίνει ή ἔξεταση;

3. Ποιό θέμα (έπιχειρημα του Κρίτωνα) καθορίζει ό Σωκράτης πρώτο γιά έξέταση;
4. Σέ ποιά συμπεράσματα καταλήγει ή συζήτηση στό τέλος του κεφαλαίου;

ΚΕΦ. 7

ὅταν συζητούσαμε γιά ζητήματα σάν αὐτά: Ἐννοεῖ τις συζητήσεις πού ̄εκαναν στά προηγούμενα χρόνια γιά τήν ύγεια και τή σωτηρία του σώματος και τῆς ψυχῆς.

γιατρός η γυμναστής: Ἡ σωματική ὅσκηση ἀποτελοῦσε κύριο μέρος του προγράμματος τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Εἰδίκοι γιά τήν ἀσκηση αὐτή ἦταν ὁ γιατρός και ὁ γυμναστής. Ἐργο του γιατροῦ γενικά ἦταν νά παρακολουθεῖ και νά ̄εξετάζει τήν ύγειενή κατάσταση τῶν νέων. Ἐργο του γυμναστῆ ηταν νά κάνει καλούς και δυνατούς στό σώμα τούς νέους μέ τή γυμναστική και μέ τά ἀγονίσματα. Γενικά ἦταν γυμναστής τῶν νέων και ειδικά προπονητής τῶν ἀθλητῶν.

θά καταστρέψουμε ἐκεῖνο: Ἐννοεῖ τήν ψυχή. Ο Πλάτων θεωρεῖ τή δικαιοσύνη ύγεια και τήν ἀδικία ἀρρώστια τῆς ψυχῆς.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Σέ κάθε περίπτωση γιά τό σώμα μας και τήν ψυχή μας τίνος τή γνώμη και τή συμβουλή πρέπει νά ἀκολουθοῦμε και γιατί;
2. Ποιές είναι οι περιπτώσεις πού ἀναφέρονται στήν ψυχή;

ΚΕΦ. 8

ἡ ἴδια η ἀλήθεια: Ἡ λέξη ἀλήθεια ̄χει ἑδῶ πολὺ βαθιά σημασία και ταυτίζεται μέ τό θεό. Δηλ. —πολύ ἀπλά— μέ τά λόγια του ἐνός, του ειδικοῦ, πού γνωρίζει γιά τά δίκαια και τά ἀδίκα ἐκδηλώνεται ό ἴδιος ό θεός.

κι αὐτή ἑδῶ τή γνώμη πού τώρα ̄ξετάσαμε: Δηλ.. ὅσα εἴπαμε γιά τή γνώμη τῶν πολλῶν και ἀνιδεων.

παραδεχόμαστε η ὅχι, ἀκόμη και τώρα: Δηλ.. διστερα ἀπό τήν καταδίκη του Σωκράτη.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

- Σέ πόσα και ποιά ζητήματα συμφώνησαν σ' αὐτό τό κεφ. ό Σωκράτης και ό Κρίτων;
- Προσπαθεῖστε νά βρεῖτε σ' αὐτό τό κεφ. δύο γνώμες μέ κύρος μεγάλο και γενικό, πού έκφραζει ό Σωκράτης και τίς παραδέχεται και ό Κρίτων.

ΚΕΦ. 9

ἀφοῦ ή λογική αὐτό ἐπιβάλλει: Δηλ. δτι ό ἄνθρωπος πρέπει νά δινει πολύ μεγάλη σημασία στήν ἔντιμη ζωή και δτι ή ἔντιμη, ή ηθική και ή δίκαιη ζωή είναι τό ίδιο πράγμα.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

- Ποιό είναι τό ζήτημα, τό όποιο ό Σωκράτης, σ' αὐτό τό κεφάλαιο, προτείνει στόν Κρίτωνα νά ἔξετάσουν;
- Ποιά βάση προτείνει ό Σωκράτης νά πάρουνε γιά νά ἔξετάσουν αὐτό τό ζήτημα;

ΚΕΦ. 10

σ' αὐτές ἐδῶ τίς λίγες μέρες: Τής δίκης, τής καταδίκης και τής παραμονῆς τοῦ Σωκράτη στή φυλακή.

ἀκόμη και ὅταν ἀδικεῖται κανείς δέν πρέπει νά ἀνταποδίδει τήν ἀδικία, ὅπως νομίζει ό πολύς ό κόσμος: Γι' αὐτό τό ζήτημα ό Μωσαϊκός νόμος ἔλεγε: «Οφθαλμὸν ἀντὶ ὁφθαλμοῦ και δόδοντα ἀντὶ δόδοντος... ἀγαπήσεις τόν πλησίον σου και μισήσεις τόν ἐχθρόν σου». Στήν ἐποχῇ τοῦ Σωκράτη ό πολύς ό κόσμος είχε τήν ἀντιληψη δτι ό ἄνθρωπος ἔπρεπε νά εὐεργετεῖ τούς φίλους του και νά βλάπτει τούς ἐχθρούς του. Ἀργότερα ό Ιησοῦς Χριστός κήρυξε: «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ύμῶν, εὐλογεῖτε τούς καταρωμένους ύμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ύμᾶς...» (: νά ἀγαπᾶτε τούς ἐχθρούς σας, νά εὐλογεῖτε κείνους πού σᾶς καταριῶνται, νά εὐεργετεῖτε κείνους πού σᾶς μισοῦν).

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

- Μέ τή συζήτηση ό Σωκράτης και ό Κρίτων καταλήγουν σέ πολλά ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

- δχι γενικά, ἀλλά μερικά συμπεράσματα. Ποιά είναι αὐτά τά συμπεράσματα;
2. Τά συμπεράσματα αὐτά πιό κάτω, πρός τό τέλος τοῦ κεφαλαίου, ό Σωκράτης τά συγκεφαλαιώνει σέ μιά βασική ήθική ἀρχή. Στό τέλος τοῦ κεφ. προσθέτει ἄλλη μία. Ποιές είναι αὐτές οἱ δύο βασικές ήθικές ἀρχές;
  3. Νά τοποθετήσετε τή γνώμη τοῦ Σωκράτη γιά τήν ἀδικία, τήν ἀνταπόδοσή της κτλ. στή σειρά της, ἀνάμεσα στίς ἄλλες σχετικές ἀντιλήψεις (τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου κτλ.), νά τις μελετήσετε δλες και νά βγάλετε τά συμπεράσματά σας.

ΚΕΦ. 11

Σύμφωνα λοιπόν μ' αὐτά: Δηλ. σύμφωνα μέ τίς ήθικές ἀρχές πού παραδεχτήκανε στό προηγούμενο κεφάλαιο.

ἐκείνοις πού δέν πρέπει νά βλάψουμε καθόλου: Δηλ. τούς νόμους και τήν πατρίδα.

καὶ μάλιστα ἔνας ρήτορας, γιά νά ὑπερασπίσει τοῦτο τό νόμο: Κάθε Ἀθηναῖος πολίτης είχε δικαίωμα νά προτείνει τήν τροποποίηση ἡ τήν κατάργηση ἡ τήν ἀντικατάσταση ἐνός νόμου. Τότε ἡ ἐκκλησία τοῦ δῆμου διόριζε συνηγόρους γιά νά ὑπερασπίσουν αὐτό τό νόμο (ρήτορες-συνηγόροι). Ἡ σχετική διαδικασία γινόταν ἐνώπιον νομοθετῶν τής Ἡλιαίας. Πρώτα μιλοῦσαν ὑπέρ τοῦ νόμου οἱ ρήτορες-συνηγόροι και δσοι ἄλλοι πολίτες ἥθελαν. Κατόπιν ἐκείνος πού πρότεινε τήν τροποποίηση ἡ τήν κατάργηση και ἀντικατάσταση τοῦ νόμου (δ κατήγορος τοῦ νόμου). Υστερα ἔβγαινε ἡ ἀπόφαση. Σ' αὐτή ἐδῶ τήν περίπτωση πῶς παρουσιάζεται ὁ Σωκράτης ἀπέναντι τοῦ νόμου;

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Σωκράτης δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή, ποιούς θά βλάψει και γιατί;

ΚΕΦ. 12

εἶχαμε κι αὐτά συμφωνήσει μεταξύ μας: Ἡ συμφωνία τῶν πολιτῶν μέ τούς νόμους, δτι θά πειθαρχοῦν στίς δικαστικές ἀποφάσεις, γινόταν

ὅταν οἱ νέοι ἔδιναν τὸν δρκὸν τοῦ Ἀθηναίου ἐφήβου.

τούς Νόμους πού κανονίζουν τὰ ζητήματα τῶν γάμων: Οἱ νόμοι αὐτοὶ καθόριζαν πότε οἱ γάμοι εἶναι ἔγκυροι καὶ πότε δχι, πότε τὰ παιδιά θεωροῦνται γνήσια καὶ πότε νόθα κτλ.

νά σέ μορφώσει μέ μουσική καὶ γυμναστική: Ὡ μουσική ἦταν γενική θεωρητική μόρφωση. Εἶχε σκοπό τή συνολική πνευματική καὶ ψυχική ἀγωγή τῶν νέων. Ὁ νέος μάθαινε νά διαβάζει, νά γράφει, νά παίζει κιθάρα. Μάθαινε ἀκόμη ποιήματα καλῶν ποιητῶν καὶ ἀριθμητική. Ὡ γυμναστική φρόντιζε γιά τή σωματική ἀγωγή τῶν νέων.

ν' ἀποφεύγουμε τή στράτευση... νά ὀπισθοχωροῦμε... νά λιποτακτοῦμε: Και οἱ τρεῖς αὐτές πράξεις ἀποτελοῦσαν σοβαρά ἀδικήματα κατά τῆς πατρίδας. Γι' αὐτό καὶ οἱ νόμοι γι' αὐτά τά ἀδικήματα δριζαν τότε, δπως ὁρίζουν καὶ σήμερα, αὐστηρές ποινές.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές εἶναι οἱ εὐεργεσίες πού παρέχουν οἱ νόμοι στούς πολίτες καὶ ποιά τά καθήκοντα τῶν πολιτῶν πρός τήν πατρίδα.
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο ὑπάρχει ἔνας θαυμάσιος ὅμνος γιά τήν πατρίδα.
  - a) Ποιός εἶναι αὐτός ὁ ὅμνος;
  - β) Μέ ποιές ἄλλες ἀξίες συγκρίνεται ή πατρίδα καὶ σέ ποιά θέση τοποθετεῖται;

ΚΕΦ. 13

σοῦ μεταδώσαμε ἀπ' ὅλα τ' ἀγαθά: Ὅλα δσα ή Πολιτεία προσφέρει μέ τοὺς νόμους της στούς ωριμους πολίτες (στήν ίδιωτική, στήν κοινωνική καὶ στήν πολιτική ζωή).

μόλις μεγαλώσει καὶ ἀποκτήσει πολιτικά δικαιώματα: Ὅταν ὁ ἔφηβος συμπλήρωνε τά 18 του χρόνια, ἔπερπε νά γραφτεῖ στούς καταλόγους τοῦ δήμου του ώς πολίτης. Πρώτα δμως ἔπερπε νά γίνει δοκιμασία τοῦ ἔφηβου, δηλ. ἔξεταση ἂν ἔχει τή νόμιμη ἡλικία, ἂν εἶναι γνήσιο παιδί γνήσιου Ἀθηναίου πολίτη καὶ ἂν εἶναι ἰκανός γιά στράτευση. Ἐν εἶχε αὐτά τά προσόντα, γινόταν αὐτεξούσιος πολίτης, ἰκανός νά είπει τή γνώμη του γιά τά πράγματα τῆς Πολιτείας.

οὐτε προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει: Έναν τρόπο, μέ τόν όποιο μποροῦσε ό πολίτης νά πείσει..., εξδαμε στά σχόλια τοῦ κεφ. II.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Πόσα και ποιά ἀδικήματα διαπράττει δποιος δέν ύπακουει στούς νόμους τῆς πατρίδας;
2. 'Από δσα λένε οι Νόμοι σ' αὐτό τό κεφάλαιο, πῶς μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τήν ἀθηναϊκή νομοθεσία;

ΚΕΦ. 14

νά παρακολουθήσεις τούς ἀγῶνες: Ἐννοεῖ τούς ἀγῶνες πού γίνονταν στις τέσσερις πανελλήνιες γιορτές: Τά Ὀλύμπια, τά Πύθια, τά Ἰσθμια και τά Νέμεα.

σέ στεῖλαμε στρατιώτη: Κοίταξε στήν εἰσαγωγή τό βίο τοῦ Σωκράτη. Κοίταξε και τά σχόλια στό κεφ. 17 τῆς Ἀπολογίας.

εἰχες τό δικαίωμα νά προτείνεις γιά ποινή σου τήν ἐξορία: "Οπως εξδαμε στήν Ἀπολογία του, ό Σωκράτης δέ θέλησε νά κάνει αὐτή τήν πρόταση.

νά ἀποφασίσεις... μέσα σέ ἑβδομήντα χρόνια: Πρόκειται γιά ύπερβολή.

οὐτε τή Λακεδαίμονα προτίμησες οὐτε τήν Κρήτη: Πρός τά πολιτεύματα τῶν δύο αυτῶν δωρικῶν χωρῶν, πού ḥταν δμοια, ό Σωκράτης και ό Πλάτων ἔτρεφαν μεγάλο σεβασμό.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές είναι οι κατηγορίες γιά τίς όποιες ό Σωκράτης θά θεωρηθεῖ ἐνοχος ἢν παραβεῖ τούς νόμους και δραπετεύσει;
2. Γιά ποιούς λόγους ό Σωκράτης, ἢν παραβεῖ τούς νόμους και δραπετεύσει, θά είναι περισσότερο ἐνοχος ἀπό κάθε ἄλλο Ἀθηναϊο πολίτη;

ΚΕΦ. 15

στή Θήβα ἢ στά Μέγαρα: Τίς πόλεις αὐτές ἐπαινοῦσε ό Σωκράτης

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γιατί είχαν εύνομία, δηλ. καλούς νόμους και καλή διοίκηση.

στή Θεσσαλία... βασιλεύει μεγάλη ἀταξία και ἀκολασία: Οἱ Θεσσαλοὶ ἦταν πολὺ γνωστοί γιά τὴν ἔλλειψη εύνομίας ἀπό τὴν πολιτικὴ τους ζωὴν, γιά τὴν ροπή πρός τὴν ἀπάτη, τὴν ἀπιστία, τὴν ἀκόλαστη και πολυτελή ζωὴ τους, γιά τὰ ἀσεμνα και ἅπερα ηθη τους.

ἀλλάζοντας τὴν δική σου μορφή: Μέ μορφή γυναικας ἡ ζητιάνου ἡ χωρικοῦ κτλ.

νά γίνετο κοπᾶς στή Θεσσαλία: Χαρακτηριστικό τῶν Θεσσαλῶν ἦταν ἡ πολυφαγία, ἡ καλοφαγία, ἡ ζωὴ τῶν ἀπολαύσεων· τό πλούσιο φαγοπότι μέ τὴ σχετική του διασκέδαση.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Στό κεφ. αὐτὸ γίνεται λόγος γιά μιά ύποθετική διαγωγή τοῦ Σωκράτη πού θά ἔκανε κακή ἐντύπωση. Μιά τέτοια πραγματική διαγωγή τοῦ Σωκράτη ποιά νεοελληνική παροιμία θά μᾶς θύμιζε;
2. "Αν ἔφευγε ὁ Σωκράτης ἀπό τὴν φυλακή ποιές θά ἦταν οἱ συνέπειες:
  - α) γιά τοὺς φίλους του,
  - β) γιά τὸν ἔδιο, και
  - γ) γιά τὰ παιδιά του;

ΚΕΦ. 16

στοὺς ἄρχοντες πού εἰν' ἐκεῖ (στόν "Άδη): Αὐτοί, ἦταν ὁ Μίνωας, ὁ Αἰακός και ὁ Ραδάμανθης. Ἐπειδή στὴ ζωὴ τους ἔδειξαν σωστὴ κρίση και ἔζησαν μέ μεγάλη δικαιοσύνη, στόν "Άδη τοὺς ἔβαλαν νά δικάζουν και νά κρίνουν τὶς ψυχές τῶν ἀνθρώπων.

οἱ Νόμοι τοῦ "Άδη: οἱ θεῖοι νόμοι.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Στήν ἀρχῇ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἔχουμε ἓνα ἀκόμη ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς φυγῆς τοῦ Σωκράτη. Ποιό εἶναι;
2. Στό ύπόλοιπο μέρος τοῦ κεφ. ἔχουμε κανένα νέο στοιχεῖο; Πῶς μποροῦμε λοιπόν νά τὸ χαρακτηρίσουμε, ἢν τὸ συσχετίσουμε μέ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτη και τῶν Νόμων;

ΚΕΦ. 17

Κορύβαντες: Ἡταν Ἱερεῖς τῆς θεᾶς Ρέας ἡ Κυβέλης, πού τή λάτρευαν στή Μικρά Ἀσία. Οἱ Κορύβαντες χόρευαν ἐνοπλοι, μέ μανία, γύρω ἀπό τούς νέους δπαδούς τῆς λατρείας της, καὶ ἔβγαζαν ἄγριες φωνές. Τό χορό τους ρύθμιζε πολύ ἐντονη μουσική ἀπό αὐλούς καὶ τύμπανα. Οἱ νέοι δπαδοί τῆς λατρείας ζαλίζονταν καὶ νόμιζαν ὅτι ἀκοῦντε τὸν ἥχο τῶν αὐλῶν ἀκόμη καὶ δταν εἶχαν σταματήσει οἱ φωνές, ὁ χορός καὶ ἡ μουσική.

ἀφοῦ ὁ θεός...: Τό θεῖο, γενικά.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

Και στήν «Ἀπολογία» καὶ ἐδῶ, δηλ. στόν «Κρίτωνα», ὁ Πλάτων βάζει τό Σωκράτη νά τελειώνει τό λόγο του μέ τό ὄνομα τοῦ θεοῦ. Αὐτό ποιά σημασία ἔχει;

III. ΠΛΑΤΩΝΑ

Φ Α Ι Δ Ω Ν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τό εῖδος καὶ τό ὄνομα τοῦ διαλόγου

Ο Κρίτων, τό ἔργο τοῦ Πλάτωνα πού μελετήσαμε, εἶναι ἔνας διάλογος «ἄμεσος», «εὐθύς». Δηλ. τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου συζητοῦν μεταξύ τους «ἀπευθείας», χωρίς τή μεσολάβηση ἄλλου προσώπου.

Ο Φαίδων, εἶναι διάλογος «ἔμμεσος», ἀφηγηματικός. Τά πρόσωπα ἐδῶ μόνο σέ ἔνα πολύ μικρό μέρος τοῦ διαλόγου συζητοῦν «ἀπευθείας». Στό μέγιστο μέρος τοῦ διαλόγου ἔνα πρόσωπο πού παραβρέθηκε σέ μια συζήτηση, ἀφηγεῖται ἀργότερα αὐτή τή συζήτηση σέ ἄλλα πρόσωπα. Καὶ τήν ἀφηγεῖται διαλογικά, δῆπος ἔγινε.

Ο διάλογος τοῦ Πλάτωνα Φαίδων ἔχει αὐτό τό ὄνομα, γιατί τή συζήτηση τήν ἀφηγεῖται ὁ Φαίδων.

2. Ο τόπος καὶ τό θέμα τοῦ διαλόγου

Στό Φλειούντα, πόλη τῆς βορειοανατολικῆς Πελοποννήσου, γίνεται δεκτός ἀπό ἔναν κύκλο ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος ὁ Φαίδων, ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἐνας ἀπ' αὐτὸν τόν κύκλο ἦταν ὁ Ἐζε-

κράτης. Ό πλατωνικός διάλογος «Φαιδων» παρουσιάζεται ως διάλογος τοῦ Φαιδωνα μέ τὸν Ἐχεκράτη στὸ Φλειούντα. Ὅμως τὸ μέριστο μέρος τοῦ διαλόγου εἶναι μιὰ ἀφήγηση τοῦ Φαιδωνα σὲ μονόλογο: Ό Φαιδων ἐπαναλαμβάνει στὸν Ἐχεκράτη καὶ στοὺς ἄλλους τὴ συζήτηση πού ἔγινε στὴ φυλακὴ μεταξύ τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν μαθητῶν καὶ φίλων του, τὴν τελευταῖα ἡμέρα τῆς ζωῆς του.

Η συζήτηση αὐτὴ στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, θέματα πολὺ ἐνδιαφέροντα γιὰ κάθε ἀνθρώπῳ κάθε ἐποχῆς καὶ πολὺ ἐπίκαιρα τότε, ἀφοῦ ὁ Σωκράτης ἐτομαζόταν νά φύγει ἀπὸ αὐτὸ τὸν κόσμο. Στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὁ Φαιδων ἀφηγεῖται τὶς τελευταῖς στιγμές τοῦ Σωκράτη. Ἔτσι ὁ «Φαιδων», μαζὶ μὲ τὴν «Ἀπολογία» καὶ τὸν «Κρίτωνα», εἶναι τὸ τρίτο στὴ σειρά ἔργο, δπου ὁ Πλάτων μᾶς παρουσιάζει τὸ Σωκράτη στὶς τελευταῖς του ἡμέρες. Καὶ ὁ «Φαιδων», δπως τὰ δύο προηγούμενα, εἶναι ἀπὸ τὰ πιό βασικά ἔργα γιά τὴ γνωριμία μας μὲ τὸ Σωκράτη.

3. Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου

Πρῶτα εἶναι τὰ δύο πρόσωπα πού συζητοῦν ἀπευθείας: Ό Ἐχεκράτης καὶ ὁ Φαιδων.

Στὸ Φλειούντα ὑπῆρχαν δπαδοὶ τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα. Ἔνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ Ἐχεκράτης.

Ο Φαιδων καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἡλεία. Ἁταν πιστός καὶ ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἡ ἀφοσίωσή του σ' αὐτὸν ἦταν μεγάλη. Υστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη, ἴδρυσε στὴν πατρίδα του δικῆ του φιλοσοφική σχολή.

Τὰ κύρια πρόσωπα, μέ τὰ ὅποια σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ Φαιδωνα συζητάει ὁ Σωκράτης, τὰ γνωρίσαμε στὸν **Κρίτωνα**. Εἶναι ὁ Σιμίμιας καὶ ὁ Κέβης καὶ πολὺ λιγότερο ὁ Κρίτων. Φυσικά, τὸ κυριότερο πρόσωπο εἶναι ὁ Σωκράτης. Αὐτός κατευθύνει τὴ συζήτηση.

4. Ἀλλες πληροφορίες γιά τὸ ἔργο

Ο Πλάτων ἔγραψε τὸ «Φαιδωνα» ὑστερα ἀπὸ τὸ 388 π.Χ., δταν ἦταν πλέον πνευματικά ὧριμος. Ό «Φαιδων» θεωρεῖται καὶ γιά τὸ περιε-

χόμενο και γιά τή μορφή του ένα άπό τά πιό σπουδαῖα και τά πιό δημοφα ēργα τοῦ Πλάτωνα. Στό ἔργο αὐτό ὁ Πλάτων μᾶς παρουσιάζει τό Σωκράτη, λυτρωμένο άπό τά ἐγκόσμια, νά βαδίζει πρός τό θάνατο, ἀτάραχος και γαλήνιος, γεμάτος πίστη και αἰσιοδοξία γιά τήν τύχη τῆς ψυχῆς του.

Ο Σωκράτης ἐδῶ ὑψώνεται σέ σύμβολο τοῦ ιδανικοῦ ἀνθρώπου και τοῦ ιδανικοῦ φιλοσόφου.

Πολύ μεγάλη ἦταν ἡ ἐπίδραση τοῦ «Φαιδωνα» στούς ἀνθρώπους πού τόν γνώρισαν τόσο στήν ἀρχαιότητα, δσο και στά νεώτερα χρόνια. Ἡ ιδέα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς και ὁ τρόπος πού ἀναπτύσσεται σ' αὐτό τό ἔργο, καθώς και ἡ ιδανική μορφή τοῦ Σωκράτη πλουτίζουν και ἔχουνψώνουν τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, παρηγοροῦν και γαληνεύουν τήν ψυχή του και τή γεμίζουν μέ αἰσιοδοξία και πίστη.

ΠΛΑΤΩΝΑ: ΦΑΙΔΩΝ

Πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ – ΦΑΙΔΩΝ
 (Σωκράτης, Κέβης, Σιμμίας, Κρίτων, ὁ ύπηρέτης τῶν Ἐντεκα)

Ο ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ ΡΩΤΑΕΙ ΤΟ ΦΑΙΔΩΝΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

1. ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ. Σύ ὁ Ἰδιος, Φαιδών, βρέθηκες κοντά στὸ Σωκράτη ἐκείνη τὴν ἡμέρα πού ἥπιε τό δηλητήριο στὴ φυλακή ἡ ἄκουσες ἀπό κάποιον ἄλλο τὰ σχετικά μὲ τίς τελευταῖς ὥρες τῆς ζωῆς του;

ΦΑΙΔΩΝ. Ἡμουνα κοντά του ὁ Ἰδιος, Ἐχεκράτη.

ΕΧ. Τὶ εἶπε λοιπόν προτοῦ πεθάνει; Καὶ ποιό ἦταν τὸ τέλος του; Αὐτά εἰμαι πρόθυμος νά ἀκούσω μέ εὐχαριστηση· γιατί αὐτή τὴν ἐποχὴν ἀπό τοὺς συμπολίτες μου Φλειάσιους κανένας ἀπολύτως δέν πηγαίνει στὴν Ἀθήνα, οὔτε ἔχει ἔρθει ἀπό καὶ κανένας ξένος, ἐδῶ καὶ ἀρκετό καιρό, πού νά είναι σέ θέση νά μᾶς πεῖ κάτι ξεκάθαρο γι' αὐτά. Μονάχα κάποιος ἔτυχε νά μᾶς πληροφορήσει πώς δ Σωκράτης ἥπιε τό δηλητήριο καὶ πέθανε. Ἀπό τὰ ἄλλα δμως τίποτε δέν ἤξερε γιά νά μᾶς πεῖ.

ΦΑΙΔ. Ωστε λοιπόν οὔτε γιά τῇ δίκη μάθατε, μέ ποιόν τρόπο ἔγινε;

ΕΧ. Ὄσο γιά τῇ δίκη, ναί, κάποιος μᾶς πληροφόρησε. Καὶ μάλιστα ἀπορούσαμε, γιατί ἐνῷ ἡ δίκη ἔγινε πολλές ἡμέρες πρίν, φαίνεται πώς δ Σωκράτης θανατώθηκε πολύ ἀργότερα. Ἀλήθεια, πῶς ἔγινε αὐτό, Φαιδών;

ΦΑΙΔ. Ἀπό μιά τυχαία σύμπτωση, Ἐχεκράτη· ἔτυχε δηλαδή τὴν προηγούμενη ἡμέρα τῆς δίκης νά ἔχει στεφανωθεῖ ἡ πρύμνα τοῦ πλοίου, πού στέλνουνε στὴ Δῆλο οἱ Ἀθηναῖοι.

ΕΧ. Καὶ τί πλοϊο είναι αὐτό;

ΦΑΙΔ. Ὄπως λένε οἱ Ἀθηναῖοι, είναι τό πλοϊο, μέ τό ὅποιο ὁ Θησέας ὁδήγησε κάποτε στὴν Κρήτη ἐκείνους τοὺς ἐπτά νέους καὶ τίς ἐπτά νέες. Καὶ μάλιστα τοὺς ἔσωσε καὶ ὁ Ἰδιος σώθηκε. Λέγεται λοιπόν ὅτι τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαναν προσευχὴ καὶ ἔταξαν στὸν Ἀπόλλωνα, ἀν-

σωθοῦν αὐτοί πού πήγαιναν στήν Κρήτη, νά στέλνουν κάθε χρόνο ἐπίσημη ἀντιπροσωπία γιά προσκύνημα στή Δῆλο. Αὐτή λοιπόν τήν ἀντιπροσωπία ἀπό κεῖνο τόν καιρό κι ὡς σήμερα ἀκόμη στέλνουν πάντα κάθε χρόνο στή Δῆλο γιά νά τιμήσουν τό θεό. Καί μόλις ἀρχίσουν τήν ἔτοιμασία τῆς ἱερῆς ἀποστολῆς, ὑπάρχει σ' αὐτούς νόμος, σέ δηλο αὐτό τό διάστημα νά διατηρεῖται ἡ πόλη ἀμόλυντη και νά μήν ἐκτελεῖται καμιά θανατική ποινή προτοῦ νά φτάσει τό πλοϊδ στή Δῆλο και νά γυρίσει πάλι ἀπό κεῖ. Μερικές φορές αὐτό ἀργεῖ πολὺ νά γίνει, δταν τύχει νά φυσᾶνε ἀντίθετοι ἄνεμοι. Ἡ τελετή τῆς ἱερῆς ἀποστολῆς ἀρχίζει ἀπό τήν ήμέρα πού διέρεας τοῦ Ἀπόλλωνα θά στεφανώσει τήν πρύμνα τοῦ πλοίου· και τοῦτο, δπως σοῦ εἶπα, ἔτυχε νά γίνει τήν προηγούμενη ήμέρα τῆς δίκης. Γι' αὐτό τό λόγο δ Σωκράτης ἐμεινε πολύν καιρό στή φυλακή ἀπό τήν ήμέρα τῆς καταδίκης του ὡς τήν ήμέρα τοῦ θανάτου του.

2. EX. Και ποιές εἶναι οἱ λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ θανάτου, Φαίδων; Ποιά εἶναι τά λόγια πού εἶπαν και ποιές οἱ πράξεις πού ἔγιναν, και ποιοί ἀπό τούς πιστούς του φίλους βρέθηκαν ἐκείνη τή στιγμή κοντά σ' αὐτό τόν ἄνθρωπο; Ἡ μήπως δέν ἐπέτρεψαν οἱ ἀρχοντες νά εἶναι κανείς κοντά του στίς τελευταῖς ὕρες του, κι ἔτσι πέθανε ἔρημος ἀπό φίλους;

ΦΑΙΔ. Κάθε ἄλλο. Ἡταν μερικοί παρόντες και μάλιστα πολλοί.

EX. Λάβε λοιπόν τήν καλωσύνη, δλ' αὐτά νά μᾶς τά διηγηθεῖς μέτήν ποιό μεγάλη ἀκρίβεια, ἀν τυχόν δέν ἔχεις καμιά ἄλλη ἀσχολία.

ΦΑΙΔ. Ἀπεναντίας, δέν ἔχω τίποτα νά κάνω και θά προσπαθήσω νά σᾶς τά διηγηθῶ. Και σᾶς βεβαιώνω, τίποτα δέν εἶναι πάντοτε τόσο εὐχάριστο σέ μένα, δσο νά θυμᾶμαι τό Σωκράτη, εἴτε μιλώντας ὁ ἴδιος εἴτε ἀκούγοντας ἄλλον νά μιλάει γι' αὐτόν.

EX. Μά και μεῖς, Φαίδων, πού θά σ' ἀκούσουμε, ἔχουμε τήν ἵδια ἀκριβῶς μέ σένα ψυχική διάθεση. Προσπάθησε λοιπόν νά μᾶς τά διηγηθεῖς δλα, δσο μπορεῖς λεπτομερῶς και μέ τήν πιό μεγάλη ἀκρίβεια.

ΦΑΙΔ. Κι δημως, δέ θά τό πιστέψεις, ἔγώ τουλάχιστον δοκίμασα παράξενα συναισθήματα τίς ὕρες ἐκεῖνες πού πέρασα κοντά του. Δηλαδή αὐτό πού αισθανόμουν δέν ἤταν οἰκτος, δπως θά νόμιζε κανείς, ἐπειδή ἥμουνα παρών στό θάνατο ἄνθρωπου φίλου. Γιατί μοῦ φαινόταν εὐτυχισμένος ἄνθρωπος, Ἐχεκράτη, και ἀπό τή συμπεριφορά του και ἀπό

τά λόγια του· τόσο ἄφοβα καὶ μέ τόση εὐγένεια βάδιζε πρός τὸ θύματο, ὅστε εἶχα τὴν ἐντύπωση δῖτι καὶ στὸν Ἀδη πού πήγαινε αὐτός ὁ ἄνθρωπος, δὲν πήγαινε χωρίς τὴ θεία θέληση. Ἀλλά καὶ ὅταν θύ φτάσει ἐκεῖ, θά εἶναι τόσο εἰδυχισμένος, δῆσο ποτέ κανένας ἄλλος ὡς τώρα. Γι' αὐτούς λοιπόν τούς λόγους δέν αἰσθανόμουν κανέναν ἀπολύτως οἴκτο, δῆσως θά φαινόταν δῖτι εἶναι φυσικό νά αἰσθάνεται κανεῖς, ὅταν παρευρίσκεται σέ πένθος. Μά οὔτε καὶ ήδονή ἦταν αὐτό πού ἔνοιωθα, καθὼς θύ περίμενε κανεῖς, ἀφοῦ βρισκόμαστε σέ φιλοσοφική συζήτηση, δῆσως εἴχαμε συνήθεια· γιατί η συζήτηση τέτοια ἦταν ἀκριβῶς. Ἀλλά πραγματικά, ἔνα πολύ ἀλλόκoto συναίσθημα μέ κυρίευε τότε, ἔνα ἀσυνήθιστο κράμα ἀπό συναίσθηματα, ήδονή ἀνάμεικτη μέ λύπη μαζί, γιατί συλλογιζόμουν δῖτι υπέρερα ἀπό λίγο ἐπρόκειτο ἐκεῖνος νά πεθάνει. Και δχι μόνο ἐγώ, ἀλλά καὶ δῆλοι δῆσοι βρισκόμαστε τότε κοντά του εἴχαμε τὴν ἴδια ψυχική διάθεση, ἀλλοτε γελούσαμε καὶ ἀλλοτε δακρύζαμε· καὶ πιό πολύ δάκρυζε ἔνας ἀπό μᾶς, ὁ Ἀπολλόδωρος. Γνωρίζεις, νομίζω, αὐτό τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ χαρακτήρα του.

ΕΧ. Πώς δέν τὸν γνωρίζω;

ΦΑΙΔ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ἦταν ἔξαιρετικά συγκινημένος· ἀλλά καὶ ἐγώ ὁ ἴδιος ἥμουν ταραγμένος καὶ οἱ ἄλλοι.

ΕΧ. Καὶ ποιοὶ ἔτυχε, Φαίδων, τότε νά παραβρεθοῦν;

ΦΑΙΔ. Ἀπό τοὺς ντόπιους, αὐτός ποὺ εἶπα, ὁ Ἀπολλόδωρος, ἦταν παρών καὶ ὁ Κριτόβουλος καὶ ὁ πατέρας του, καὶ ἀκόμη ὁ Ἐρμογένης, ὁ Ἐπιγένης καὶ ὁ Αἰσχίνης καὶ ὁ Ἀντισθένης· Ἠταν ἀκόμη καὶ ὁ Κτήσιππος ἀπό τὴν Παιανία καὶ ὁ Μενέζενος καὶ μερικοὶ ἄλλοι ντόπιοι. Ὁ Πλάτων, νομίζω, Ἠταν ἄρρωστος.

ΕΧ. Ξένοι Ἠταν παρόντες;

ΦΑΙΔ. Ναί, ὁ Σιμμίας, βέβαια, ἀπό τὴ Θήβα καὶ ὁ Κέβης καὶ ὁ Φαδώνδης καὶ ἀπό τὰ Μέγαρα ὁ Εύκλειδης καὶ ὁ Τερψίων.

ΕΧ. Μά τι λοιπόν; Ὁ Ἀρίστιππος καὶ ὁ Κλεόμβροτος δέν Ἠταν παρόντες;

ΦΑΙΔ. Ὁχι βέβαια· γιατί, δῆσως μάθαμε, Ἠταν τότε καὶ οἱ δύο στὴν Αἴγινα.

ΕΧ. Ἠταν παρών κανένας ἄλλος;

ΦΑΙΔ. Νομίζω δῖτι τοὺς εἶπα σχεδόν δλους, δῆσο τότε παραβρέθηκαν ἐκεῖ.

ΕΧ. Πάει καλά. Καὶ τώρα πές μου, τί συζήτησεις ἔγιναν;

Ο ΦΑΙΔΩΝ ΑΡΧΙΖΕΙ ΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΟΥ

3. ΦΑΙΔ. Θά προσπαθήσω νά σου τά διηγηθῶ ὅλα ἀπό τὴν ἀρχῆ. Πάντοτε βέβαια καὶ τίς προηγούμενες ἡμέρες ἐγώ καὶ οἱ ἄλλοι συνηθιζαμε νά πηγαίνουμε ταχτικά κοντά στό Σωκράτη· συγκεντρωνόμαστε πρωί-πρωί στό δικαστήριο, δπου ἔγινε ἡ δίκη, γιατί βρισκόταν κοντά στή φυλακή. Ἐκεῖ λοιπόν περιμέναμε κάθε πρωί συζητώντας μεταξύ μας, ώστου ἀνοίξει ἡ φυλακή· γιατί δέν ἀνοιγε πολὺ πρωί. Κι ὅταν ἀνοιγε πηγαίναμε μέσα κοντά στό Σωκράτη καὶ τίς περισσότερες φορές περνούσαμε ὅλη τήν ἡμέρα μαζί του. Ἐκείνη λοιπόν τήν ἡμέρα συγκεντρωθήκαμε ἀκόμη πιό πρωί· γιατί τήν προηγούμενη, ὅταν τό βράδυ βγήκαμε ἀπό τή φυλακή, μάθαμε ὅτι εἶχε φτάσει τό πλοῦτο ἀπό τή Δῆλο. Συμφωνήσαμε τότε, τήν ἄλλη μέρα νά συναντηθοῦμε στό συνηθισμένο μέρος ὅσο τό δυνατόν πιό πρωί. Πήγαμε πραγματικά, κι ὅταν βγήκε ὁ θυρωρός, αὐτός πού συνήθως μᾶς ἀνοιγε μέ προθυμία, μᾶς εἶπε νά περιμένουμε λίγο ἔξω καὶ νά μήν περάσουμε μέσα παρά μόνο ὅταν αὐτός μᾶς καλέσει. «Γιατί αὐτή τή στιγμή», εἶπε, «λύνουν οἱ Ἔντεκα τό Σωκράτη ἀπό τά δεσμά του καὶ δίνουν τίς ἀναγκαῖες ὀδηγίες γιά νά ἐκτελεστεῖ σήμερα ἡ θανατική ποινή του». «Τύτερα, ἀφοῦ ἀργοπόρησε λίγο, ἥρθε πάλι καὶ μᾶς κάλεσε νά περάσουμε μέσα.

«Οταν λοιπόν μπήκαμε μέσα, βρήκαμε τό Σωκράτη νά τόν ἔχουν λύσει πρίν ἀπό λίγη ὥρα καὶ τήν Ξανθίππη (τή γνωρίζεις βέβαια) νά κάθεται κοντά του κρατώντας τό μικρό παιδί του. Τότε, μόλις μᾶς εἶδε ἡ Ξανθίππη ἔβαλε τίς φωνές καὶ εἶπε κάτι τέτοια λόγια, σάν αὐτά πού συνηθίζουν οἱ γυναῖκες σέ τέτοιες στιγμές: «Σωκράτη, γιά τελευταία φορά θά σέ χαιρετίσουν οἱ φίλοι σου καὶ θά τούς χαιρετίσεις καὶ σύ». Ο Σωκράτης γύρισε τότε τό βλέμμα του στόν Κρίτωνα καὶ εἶπε: «Κρίτων, σέ παρακαλῶ. ἂς τήν πάει κάποιος στό σπίτι». Καὶ πραγματικά, τήν ἀπομάκρυναν μερικοί ἀπό τούς ἀνθρώπους τοῦ Κρίτωνα, ἐνδὲ ἐκείνη φώναζε καὶ χτυπιόταν.

Τότε ὁ Σωκράτης ἀνακάθισε στό κρεβάτι του, λύγισε πρός τά μέσα τό ἔνα του πόδι καὶ ἀρχισε νά τό τρίβει δυνατά μέ τό χέρι του. Καὶ καθώς τό ἔτριβε, εἶπε: «Πόσο παράξενο πράγμα, φίλοι μου, φαίνεται πώς εἶναι αὐτό πού οἱ ἀνθρωποι ὀνομάζουν εὐχάριστο. Τί περιέργη σχέση ἔχει ἀπό τή φύση του μέ κείνο πού θεωρεῖται ἀντιθετό του, δηλαδή μέ τό δυσάρεστο. Καὶ τά δύο ποτέ δέ θέλουν νά ἔρχονται ταυτό-

χρονα στόν ἄνθρωπο· δταν δημος κανείς ἐπιδιώκει τό ἔνα και τό ἀποκτᾶ, σχεδόν ἀμέσως εἶναι ἀνάγκασμένος νά ἀποκτᾶ πάντοτε και τό ἄλλο, σάν νά εἶναι αὐτά τά δύο ἀντίθετα πράγματα δεμένα ἀπό μία και τήν ἴδια κορυφή. Καί νομίζω, εἰπε, πώς ἀντό τό εἶχε προσέξει ὁ Αἰσωπος, θά μποροῦσε νά συνθέσει ἔνα μύθο: 'Ο θεός, θέλοντας νά συμφιλιώσει τό εὐχάριστο μέ τό δυσάρεστο πού πολεμοῦσαν μεταξύ τους, ἐπειδή δέν μποροῦσε νά τά συμβιβάσει μέ ἄλλο τρόπο, ἔνθεσε τά κεφάλια τους· και γ' αὐτό τό λόγο, σέ δποιον ἔρχεται τό ἔνα, ἀκολουθεῖ ὑστερα και τό ἄλλο. Τό ἴδιο ἀκριβῶς φαίνεται πώς συμβαίνει τώρα και σέ μένα· ἐπειδή ἀπό τό δέσμιο ἡταν στό πόδι μου ὁ πόνος, εἶναι φανέρο δτι τώρα ἔρχεται ως ἐπακόλουθο νά εὐχαρίστηση».

4. Τότε πήρε τό λόγο ὁ Κέβης και εἶπε: «Μά τό Δια, Σωκράτη, καλά ἔκανες και μοῦ τό θύμισες. Ἀκριβῶς, γιά τά ποιήματα πού ἔγραψες, μετατρέποντας σέ στίχους τούς πεζούς μύθους τοῦ Αἰσώπου, και γιά τόν ὑμνο τόν Ἀπόλλωνα μέ ρώτησαν ώς τώρα και μερικοί ἄλλοι και ιδίως ὁ Εὔηνος πρίν ἀπό λίγο: Τι ἄραγε σκέφτηκες, δταν ἥρθες ἐδῶ, και ἔγραψες αὐτά τά ποιήματα, ἐνῶ ποτέ ώς τώρα δέν ἀσχολήθηκες μέ στίχους; Ἀν λοιπόν ἐνδιαφέρεσαι νά εἴμαι σέ θέση νά ἀποκριθῶ στόν Εὔηνο, δταν θά μέ ρωτήσει πάλι, γιατί εἴμαι βέβαιος δτι θά μέ ρωτήσαι, πέξ μου σέ παρακαλῶ, τι πρέπει νά τοῦ είπω.

— Νά τοῦ είπεις λοιπόν, Κέβη, ἀπάντησε ὁ Σωκράτης, τήν ἀλήθεια, δτι ἔγραψα αὐτούς τούς στίχους ὅχι γιατί ἥθελα νά συναγωνιστῶ ἐκείνον ἢ τά ποιήματά του· ἦξερα βέβαια δτι αὐτό δέ θά ἡταν εὔκολο. Ἔγραψα αὐτούς τούς στίχους γιατί δοκίμαζα νά ἔξακριβώσω τί νόημα εἶχαν κάποια ὄνειρα και νά ἐκπληρώσω ἔνα θρησκευτικό καθῆκον, ἀν τυχόν, ἐπειδή τά ἔβλεπα συχνά, μέ πρόσταξαν νά ἀσχολοῦμαι μέ αὐτό τό εἶδος τῆς μουσικῆς. Νά, τι ἀκριβῶς μοῦ συνέβαινε: Πολλές φορές στήν περασμένη μου ζωή ἔβλεπα τό ἴδιο ὄνειρο· κάθε φορά ἐμφανιζόταν μέ διαφορετική μορφή, ἀλλά πάντοτε μοῦ ἔλεγε τά ἴδια λόγια: «Σωκράτη, νά ἀσχολεῖσαι μέ τή μουσική και αὐτή νά ἔχεις ἔργο σου». Κι ἐγώ νόμιζα πώς τό ὄνειρό μου μέ παρακινοῦσε και μέ ἐνθάρρυνε σ' ἐκείνο ἀκριβῶς πού ἔκανα στόν περασμένο χρόνο τῆς ζωῆς μου. Ὁπως ἐνθάρρυνον τούς δρομεῖς στό στίβο, ἔτσι νόμιζα κι ἐγώ πώς ἐνθάρρυνει και μένα τό ὄνειρό μου, νά συνεχίσω αὐτό ἀκριβῶς πού ἔκανα, δηλαδή νά ἀσχολοῦμαι μέ τή μουσική· γιατί εἶχα τήν ίδεα, δτι η φιλοσο-

φία είναι ή πιο μεγάλη μουσική, κι έγώ αυτή καλλιεργούσα.

Τόρα δμοις, άφου και ή δίκη έγινε και ή γιορτή τοῦ θεοῦ ἐμπόδιζε τὸ θάνατό μου, νόμισα πώς ἔπρεπε, ἀν τυχόν τὸ δνειρό μου μὲ πρόσταζε νά ἀσχολοῦμαι μὲ τή μουσική, δπως τήν ἐννοεῖ ὁ πολὺς ὁ κόσμος, νά μήν παρακούσω, ἀλλά νά ἔκτελέσω τήν ἐντολή του· γιατί νόμισα πώς είναι ἀσφαλέστερο νά μή φύγω ἀπ' αὐτό τόν κόσμο, πρίν νά ἐκπληρώσω τό καθῆκον μου πρός τή θεία ἐντολή, γράφοντας ποιήματα και ύπακούοντας στό δνειρό. Ἔτσι λοιπόν ἔγραψα πρῶτα τόν υμνο στό θεό, στόν ὄποιο ἦταν ἀφιερωμένη αὐτή ή θυσία. Ἐπειτα ἀπό τόν υμνο στό θεό, σκέφτηκα δτι ὁ ποιητής, ἀν βέβαια θέλει νά είναι ἀληθινός ποιητής, πρέπει νά δουλεύει ἐπάνω σέ μύθους και δχι σέ λογικές σκέψαις. Και ἐπειδή ἔγω ὁ ἴδιος δέν ημουνα ἰκανός νά πλάθω μύθους, γι' αὐτό ἀκριβῶς, δσους μύθους είχα πρόχειρους στή μνήμη μου (και ηξερα καλά τούς μύθους τοῦ Αἰσώπου), αὐτούς τούς ἔκανα ποιήματα, δηλαδή αὐτούς πού τυχαία ἤρθαν πρῶτοι στό νοῦ μου.

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΕΠΙΔΙΩΚΕΙ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ. Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΟΜΩΣ ΔΕΝ ΕΠΙΤΡΕΠΕΤΑΙ

5. Αύτά λοιπόν, Κέβη, νά είπεις στόν Εῦηνο και τούς χαιρετισμούς μου, κι ἀν είναι ἀνθρωπος γνωστικός, νά μέ ἀκολουθήσει δσο πιό γρήγορα μπορεῖ. Καθώς φαίνεται, ἀναχωρῶ σήμερα· γιατί ἔτσι προστάζουν οι Ἀθηναῖοι.

Τότε είπε ὁ Σιμμίας: «Ωραία συμβουλή δίνεις στόν Εῦηνο, Σωκράτη. Πολλές φορές ὡς τώρα ἔτυχε νά συναντήσω αὐτό τόν ἀνθρωπο και νά συζητήσω μαζί του. Λοιπόν, ἀπό δσα ἔγω ἔχω καταλάβει, μὲ κανέναν ἀπολύτως τράπο δέ θά πεισθεῖ σέ σένα μὲ τή θέλησή του.

- Πῶς; Είπε ὁ Σωκράτης. Δέν είναι λοιπόν φιλόσοφος ὁ Εῦηνος;
- Είναι, νομίζω, είπε ὁ Σιμμίας.

— Θά θελήσει λοιπόν και ὁ Εῦηνος και κάθε ἀλλος πού ἀσχολεῖται ἐπάξια μὲ τή φιλοσοφία. Ἐννοεῖται βέβαια, πώς δέ θά δώσει βίαιο τέλος στή ζωή του· γιατί, δπως λένε, αὐτό δέν ἐπιτρέπεται». — Και καθώς ἔλεγε αὐτά ὁ Σωκράτης, κατέβασε τά πόδια του ἀπό τό κρεβάτι στό δάπεδο και καθισμένος ἔτσι ἔκανε τήν ὑπόλοιπη συζήτηση.

Τότε τόν ρώτησε ὁ Κέβης: «Πῶς τό ἐννοεῖς αὐτό, Σωκράτη, ἀπό τό ἔννα μέρος νά μήν ἐπιτρέπεται νά δίνει κανείς βίαιο τέλος στή ζωή του

καὶ ἀπό τὸ ἄλλο νά θέλει ὁ φιλόσοφος νά ἀκολουθεῖ ἐκεῖνον πού πεθαίνει;

— Μά τι λοιπόν, Κέβη; Δέν ἔχετε ἀκούσει και σύ και ὁ Σιμμίας γι' αὐτά τά ζητήματα, ἀφοῦ παρακολουθήσατε μαθήματα τοῦ Φιλολάου;

— Τίποτα τό ξεκάθαρο, Σωκράτη.

— Μά κι ἐγώ μιλάω γι' αὐτά ἀπό ὅσα ἔχω ἀκούσει· ὅσα λοιπόν ἔτυχε ν' ἀκούσω, δέ δυσκολεύομαι καθόλου νά τά λέω. Ἱσως μάλιστα περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, τώρα πού πρόκειται νά ἀποδημήσω στὸν ἄλλο κόσμο, πρέπει νά ἔξεταζω στοχαστικά και νά ἀφηγοῦμαι μὲ μύθους, πῶς φαντάζομαι ὅτι εἶναι αὐτή ἡ ἀποδημία. Ἄλλωστε τί ἄλλο καλύτερο θά μποροῦσε κανείς νά κάνει ώσπου νά βασιλέψει ὁ ἥλιος;

6. — Λοιπόν, Σωκράτη, σύμφωνα μὲ ποιά τέλος πάντων ἡθικὴ βάση λένε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά φονεύει κανείς ὃ ἰδιος τὸν ἑαυτό του; Γιατί ὡς τώρα ἐγώ τουλάχιστον ἀκουσα και ἀπό τό Φιλόλαο, δταν ζοῦσε κοντά μας (γι' αὐτό και σύ τώρα δά μᾶς ρώτησες), και ἀπό μερικούς ἄλλους ἀκόμη, ὅτι δέν πρέπει νά τό κάνει αὐτό κανείς. Τίποτα δμως τό ξεκάθαρο γι' αὐτά τά ζητήματα δέν ἔχω ἀκούσει ποτέ ὡς τώρα ἀπό κανένα.

— Πρέπει νά ἔχεις πρόθυμη διάθεση, εἶπε ὁ Σωκράτης. Γιατί ἀμέσως τώρα μπορεῖς ν' ἀκούσεις τή γνώμη μου. Ἱσως δμως θά σου φανεῖ παράξενο, ἢν τοῦτο (δηλ. τό νά φονεύει κανείς τὸν ἑαυτό του) μόνο ἀπό δῆλα γενικά τά ἄλλα, εἶναι πάντοτε ἀνίερο και οὐδέποτε παρουσιάζεται διαφορετικό (δηλ. θεμιτό) στὸν ἄνθρωπο, δπως τά ἄλλα πράγματα σέ μερικές περιπτώσεις, ἀκόμη και σέ κείνους πού θεωροῦν τό θάνατο προτιμότερο ἀπό τή ζωή. Και γά δσους εἶναι προτιμότερος ὃ θάνατος, Ἱσως πάλι σου φαίνεται παράξενο, δτι σ' αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους δέν ἐπιτρέπεται ἀπό τό θεῖο νόμο νά κάνουν οἱ ἴδιοι στὸν ἑαυτό τους αὐτή τήν εὐεργεσία, ἄλλα πρέπει νά περιμένουν κάποιον ἄλλο εὐεργέτη».

‘Ο Κέβης γέλασε ἡρεμα μ' αὐτό και μιλώντας στή διάλεκτο τοῦ τόπου του, εἶπε: «Ἄς εἶναι μάρτυράς μου ὁ Δίας, αὐτό μοῦ φαίνεται παράξενο».

«Καὶ βέβαια, εἶπε ὁ Σωκράτης, ἔτσι, χωρίς στοχαστική ἐξέταση, θά μποροῦσε αὐτό νά φανεῖ παράλογο· κι δμως δέν εἶναι παράλογο, ἄλλ: ἀπεναντίας ἔχει κάποια λογική βάση. Λοιπόν στίς ἀπόκρυφες διδασκαλίες λέγεται γι' αὐτά τά ζητήματα ἔνας λόγος, δτι δηλ. ἐμεῖς οἱ ἄνθρω-

ποι βρισκόμαστε σ' ἔνα εῖδος φυλακῆς καὶ δέν πρέπει κανείς νά ἐλευθερώνει τὸν ἑαυτό του οὗτε νά δραπετεύει ἀπ' αὐτή τῇ φυλακῇ. Ὁ λόγος αὐτός μοῦ φαίνεται πώς ἔχει νόημα βαθύ, μά δέν εἶναι εὔκολο νά το συλλάβει κανείς. Ὅμως, αὐτός ἐδῶ τουλάχιστον ὁ λόγος μοῦ φαίνεται, Κέβη, πώς εἶναι εὐκολονόητος, ὅτι δηλ. οἱ θεοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ φροντίζουν γιά μᾶς καὶ μεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ἔνα ἀπό τὰ κτήματα τῶν θεῶν. Μήπως δέ συμφωνεῖς μ' αὐτή τῇ γνώμῃ;

— Συμφωνῶ, εἶπε ὁ Κέβης.

— Τότε σέ ρωτάω, συνέχισε ὁ Σωκράτης: Ἐν κάποιος ἀπό τοὺς δούλους σου ἐπιχειρήσει νά ἀφαιρέσει μόνος του τῇ ζωῇ του, χωρίς νά τοῦ ύποδειξεις σύ ὅτι θέλεις νά πεθάνει, δέ θά θύμωνες ἐναντίον του, κι ἂν μπορούνσες νά τοῦ ἐπιβάλεις κάποια τιμωρία, δέ θά τὸν τιμωρούνσες;

— Βεβαίωτατα, εἶπε ὁ Κέβης.

— Λοιπόν, σύμφωνα μ' αὐτή τῇ σκέψῃ, ἵσως δέν εἶναι παράλογο ὅτι δέν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά ἀφαιρεῖ μόνος του τῇ ζωῇ του, πρίν νά τοῦ στείλει ὁ θεός κάποια ἀναπόφευκτη ἀνάγκη, ἀκριβῶς σάν αὐτή πού παρουσιάζεται τώρα σέ μένα.

Ο ΚΕΒΗΣ ΚΑΙ Ο ΣΙΜΜΙΑΣ ΠΡΟΒΑΛΛΟΥΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

7. — Πραγματικά, εἶπε ὁ Κέβης, αὐτό φαίνεται λογικό. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἔλεγχες πρίν ἀπό λίγο, ὅτι οἱ φιλόσοφοι θά ἥθελαν μέ προθυμίᾳ νά πεθάνουν, μοιάζει μέ παραλογισμό. Σωκράτη, ἂν βέβαια στηρίζεται σέ βάση λογική αὐτό πού μόλις τώρα εἴπαμε, ὅτι ὁ θεός εἶναι αὐτός πού φροντίζει γιά μᾶς καὶ μεῖς εἴμαστε κτήματα ἐκείνου. Γιατί εἶναι παράλογο νά μήν ἀγανακτοῦν οἱ φιλόσοφοι, ὅταν φεύγουν μακριά ἀπό μιά στοργική κηδεμονία, ὅπου φροντίζουν γι' αὐτούς ἐκεῖνοι πού εἶναι οἱ ἄριστοι κηδεμόνες τοῦ κόσμου, δηλαδή οἱ θεοί· γιατί δέν πιστεύω βέβαια νά φαντάζεται κανείς ἀπ' αὐτούς, ὅτι θά φροντίσει καλύτερα ὁ ἴδιος γιά τὸν ἑαυτό του, ὅταν γίνει ἐλεύθερος. Βέβαια, ἔνας ἀνόητος ἄνθρωπος θά μπορούνσε ἵσως νά τὸ φανταστεῖ αὐτό, ὅτι πρέπει νά ξεφύγει ἀπό τὸν κύριο του, χωρίς νά συλλογιστεῖ ὅτι δέν πρέπει νά φεύγει ἀπό τὸν καλό προστάτη του, ἀλλά νά μένει κάτω ἀπό τὴ φροντίδα του ὃσο μπορεῖ περισσότερο· γι' αὐτό, ἀν ἔφευγε, θά ἔκανε μιά πράξη ἀσυλλόγιστη.

‘Ο συνετός ὅμως ἀνθρωπος θά ἐπιθυμοῦσε, πιστεύθ, νά εἶναι πάντοτε κοντά στόν καλύτερό του.

Σύμφωνα μέ αὐτές τίς σκέψεις, Σωκράτη, εἶναι λογικό νά συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό ἑκεῖνο πού μόλις τώρα ἔλεγες: Δηλαδή οἱ σωφρονες πρέπει νά ἀγανακτοῦν, δταν ἔρχεται ἡ ὥρα νά πεθάνουν, και οἱ ἄφρονες πρέπει νά χαίρουν».

“Οταν ἄκουσε αὐτά ὁ Σωκράτης μοῦ φάνηκε πώς εὐχαριστήθηκε μέ τὴν ἔξυπνη ἀντίρρηση τοῦ Κέβη, και γυρίζοντας τό βλέμμα του σε μᾶς, εἶπε: ‘Ἀλήθεια, πάντοτε ὁ Κέβης ἀναζητάει κάποια ἀντίλογία και δέ θέλει νά πειθεται ευκολα σέ δ.τι τοῦ εἰπεῖ κανείς».

— Τοῦ εἶπε τότε ὁ Σιμμίας: «Και ὅμως Σωκράτη, τώρα τουλάχιστον ἔχω κι ἐγώ τή γνώμη πώς ὁ Κέβης λέει κάτι σοβαρό. Γιατί πραγματικά, τί ἐπιδιώκουν ἀνθρωποι ἀληθινά σοφοί, δταν θέλουν νά ξεφύγουν ἀπό κηδεμόνες καλύτερους ἀπό τόν ἑαυτό τους και νά χωρίσουν εὔκολα ἀπ’ αὐτούς; Και μάλιστα μοῦ φαίνεται πώς μέ τὴν ἀντίρρησή του ὁ Κέβης σένα ἔχει γιά στόχο, δτι τό βαστάει ἡ καρδιά σου και ἀφήνεις και μᾶς και κηδεμόνες ἀγαθούς, ὅπως εἶναι οἱ θεοί, σύμφωνα μέ τή δική σου ὅμολογία».

— “Ἐχετε δίκιο, εἶπε ὁ Σωκράτης: νομίζω μάλιστα, δτι μέ δσα λέτε σεῖς ἐννοεῖτε πώς πρέπει ἐγώ νά ἀπολογηθῶ γι’ αὐτά, ὅπως ἀκριβῶς σέ δικαστήριο.

— Βεβαιότατα, εἶπε ὁ Σιμμίας.

8. — Ἐμπρός λοιπόν, ἔξακολούθησε ὁ Σωκράτης, ἃς προσπαθήσω νά ἀπολογηθῶ πιό πειστικά σέ σᾶς παρά σέ κείνους πού μέ δίκασαν. Ἔγώ λοιπόν, Σιμμία και Κέβη, ἂν δέν πίστευα δτι θά πάω πρῶτα κοντά σε ἄλλους θεούς και σοφούς και ἀγαθούς, ἔπειτα και κοντά σέ ἀνθρώπους πού ἔχουν πεθάνει και εἶναι καλύτεροι ἀπό αὐτούς πού ζοῦν ἔδω, θά εἶχα ἄδικο νά μήν ἀγανακτῶ γιά τό θάνατό μου. Τώρα δόμως, νά ξέρετε καλά, ἐλπίζω δτι θά φτάσω κοντά σέ ἀνθρώπους ἀγαθούς· αὐτό βέβαια ίσως δέ θά μποροῦσα νά τό βεβαιώσω μέ ἀπόλυτη πεποίθηση. Ότι δόμως θά πάω κοντά σέ θεούς πού εἶναι ἀγαθότατοι ἀφέντες, μάθετε καλά δτι αὐτό θά μποροῦσα νά τό βεβαιώσω μέ πεποίθηση, περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο σχετικό. Ωστε δέν ἔχω τούς ίδιους λόγους γιά νά ἀγανακτῶ, ὅπως θά ἀγανακτοῦσα ἂν δέν εἶχα αὐτή τήν πεποίθηση. Ἀπεναντίας, ἔχω τήν καλή ἐλπίδα πώς ύπάρχει κάποια ζωή γιά κεί-

νους πού πεθαίνουν και μάλιστα πολύ καλύτερη γιά τους άγαθούς παρά γιά τους κακούς, σπως λένε άπό τα παλιά τά χρόνια.

— Τί λοιπόν, Σωκράτη, είπε τότε ο Σιμμίας. Έχεις στό νου σου νά μᾶς φύγεις, κρατώντας μόνο γιά τόν έαυτό σου αύτές τις σκέψεις: Δέν μπορεῖς νά τις άνακοινώσεις και σέ μᾶς; Γιατί έγώ τουλάχιστον νομίζω ότι πρόκειται γιά άγαθό πού άνήκει σέ δλους μας και ταυτόχρονα θά είναι τούτο ή άπολογία σου, ἂν βέβαια μᾶς πείσεις γιά δσα θά μᾶς πείς.

— Και βέβαια θά προσπαθήσω, είπε ο Σωκράτης. Πρώτα δμως ἄς ρωτήσουμε τοῦτον έδω τόν καλό μας τόν Κρίτωνα, τί είναι έκεινο πού μού φαίνεται πώς θέλει άπό πολλή ώρα νά μού είπει.

— Τί άλλο, Σωκράτη, είπε ο Κρίτων, παρά έκεινο πού έδω και τόση ώρα μού λέει αὐτός πού πρόκειται νά σου δώσει τό δηλητήριο, ότι πρέπει νά σου είπω νά συζητᾶς δσο γίνεται λιγότερο. Γιατί, καθώς λέει, όταν συζητάει κανείς ή θερμοκρασία του άνεβαίνει πάνω άπό τό κανονικό, ένω δέν πρέπει νά προκαλεῖ κανείς καθόλου μιά τέτοια άντιδραση στήν ένέργεια τού δηλητηρίου· διαφορετικά, λέει, δσοι κάνουν κάτι τέτοιο, μερικές φορές άναγκαζονται νά πιούν τό δηλητήριο και δυό και τρείς φορές».

Ο Σωκράτης είπε τότε: «ἄφησέ τον νά λέει· μόνον ἄς έτοιμάσει αὐτό πού είναι δουλειά του νά έτοιμάζει γιά νά μού τό δώσει και δύο φορές, άκομη, ἂν χρειαστεῖ, και τρεῖς».

— Ήμουνα σχεδόν βέβαιος γιά τήν άπάντησή σου, είπε ο Κρίτων, άλλα δ ευλογημένος μέ ένοχλει τόση ώρα.

— Αφήσέ τον αὐτόν, είπε ο Σωκράτης. Σέ σᾶς ώστόσο, πού είσαστε δικαστές μου, θέλω τώρα νά λογοδοτήσω: Γιά ποιό λόγο ένας άνθρωπος πού εζησε ζωή άληθινά άφιερωμένη στή φιλοσοφία μού φαίνεται εὖλογο νά έχει θάρρος, όταν έρθει ή ώρα νά πεθάνει· κι άκομη νά είναι γεμάτος έλπιδες πώς, όταν θά πεθάνει, θά άποκτήσει στόν άλλο κόσμο τά πιό μεγάλα άγαθά. Πώς μπορεῖ νά συμβαίνει αὐτό, θά προσπαθήσω, Σιμμία και Κέβη, νά σᾶς έξηγήσω.

Περίληψη τῶν κεφαλαίων 9 - 63

Η εξήγηση τοῦ Σωκράτη: Θάνατος είναι ο χωρισμός τῆς ψυχῆς άπό τό σῶμα. Ο άληθινός φιλόσοφος προσπαθεῖ διαρκῶς νά βρει τήν άλιγθεια

καὶ νά ἀποκτήσει τή φρόνηση. Όμως, στήν προσπάθειά του αὐτή τὸν ἐμποδίζουν οἱ αἰσθήσεις, γιατί τὸν ἀπατοῦν. Τὸν ἐμποδίζουν ἀκόμη οἱ ἀνάγκες καὶ τὰ πάθη τοῦ σώματος. Γι' αὐτό ὁ φιλόσοφος περιφρονεῖ τὸ σῶμα (τίς ἡδονές καὶ τὰ περιττά ψύκτικά πράγματα) καὶ στρέφεται πρὸς τὴν ψυχὴν. Ἐπιδιώκει δηλαδή νά χωρίσει τὴν ψυχὴν του ἀπό τὸ σῶμα του. Άρα ὁ φιλόσοφος ἐπιδιώκει τὸ θάνατο. Γι' αὐτό, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νά πεθάνει, δέ φοβᾶται οὕτε ἀγανακτεῖ, ἀλλά αἰσθάνεται χαρά ἐπειδή ἡ ψυχὴ του, λυτρωμένη ἀπό τὰ δεσμά του σώματος, θά γνωρίσει τὴν ἀλήθεια καὶ θά ἀποκτήσει ἑκεῖνο ποὺ ζητοῦσε, δηλ., τή φρόνηση, ποὺ κλείνει μᾶσα τῆς ὄλες τῆς ἄλλες ἀρετές.

Η ἀντίρρηση τοῦ Κέβη καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Σωκράτη: Ο Κέβης διατυπώνει τότε μιά ἀντίρρηση: Όλα ὅσα εἶπε ὁ Σωκράτης θά εἶχαν ἀξία γύρω ἄν ὑστερα ἀπό τὸ θάνατο ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ ψυχὴ. Τέσσι ὁ Κέβης ἔθεσε τό πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, πού ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα τοῦ «Φαιδροῦ».

Τότε ὁ Ηλάτων μὲ τό στόμα τοῦ Σωκράτη ἀναπτύσσει τίς περίομας ἀποδείξεις του γιά τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τή θεωρία του γιά τὴν τύχη της, ὑστερα ἀπό τὸ θάνατο:

Η ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνέῳδεθρη καὶ ἀθανατη. Η ἀκάθαρτη ψυχὴ, αὐτή πού ἡταν προσκολλημένη στίς ψύκτικές ἐπιθυμίες καὶ στίς ἡδονές, ὅταν χωριστεῖ ἀπό τὸ σῶμα, τιμωρεῖται γιά τὴν προηγούμενη διαγώνη της.

Η ἀγρή ψυχὴ, ἡ λυτρωμένη ἀπό τίς ἐπιθυμίες καὶ τίς ἡδονές τοῦ σώματος, οτάνει καὶ παραμένει κοντά στοὺς θεούς.

Ο ἀληθηνός φιλόσοφος ἐπιζητοῦσε σ' δῆλη του τή ζωὴ δχι τίς ψύκτικές, ἀλλά τίς πνευματικές ἀπολαύσεις. Λέ φρόντιζε γιά τά ψυχικά στολιδία τοῦ σώματος, ἀλλά γιά τά γνήσια στολιδία τῆς ψυχῆς: γιά τή σωφροσύνη, τή δικαιοσύνη, τήν ἀντρεία, τήν ἐλευθερία καὶ τήν ἀλήθεια. Γι' αὐτό δέ φοβᾶται τό θάνατο, ἀλλά βαδίζει πρὸς αὐτόν μὲ θάρρος καὶ μὲ αἰσιοδοξία καὶ πίστη γιά τὴν τύχη τῆς ψυχῆς του.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

64. Μόλις τελείωσε αὐτά τά λόγια ὁ Σωκράτης, ὁ Κρίτων εἶπε: «Καλά, Σωκράτη. Καὶ τώρα ποιά εἶναι ἡ τελευταία σου παραγγελία σ'

αὐτούς ἐδῶ η̄ σέ μένα εἰτε γιά τά παιδιά σου εἰτε γιά τίποτ' ἄλλο; Ὁποιαδήποτε παραγγελία σου ἐμεῖς θά τήν ἐκτελέσουμε γιά χάρη σου μέ πολὺ μεγάλη εὐχαρίστηση.

— Ἡ παραγγελία μου, Κρίτων, εἶπε ὁ Σωκράτης, εἶναι αὐτά ἀκριβῶς πού λέω πάντοτε, τίποτα νεώτερο: Ἄν δηλαδή σεῖς φροντίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο, μέ δοσα τυχόν κάνετε θά ευχαριστήσετε και μένα και τούς δικούς μου και τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σας, κι ἂν ἀκόμη τώρα δέ συμφωνήσετε (μέ τις θεωρίες μου γιά τήν ἀθανασία και τήν τύχη τῆς ψυχῆς). Ἄν δομως δέ φροντίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο και δέ θέλετε, ὅπως ἀκριβῶς βαδίζει κανείς πάνω σέ ὄρισμένα χνάρια, νά ζειτε και σεῖς ἀκολουθώντας ὅσα ἔχουμε εἰπεῖ και τώρα και στά περασμένα χρόνια, δέ θά κατορθώσετε τίποτα περισσότερο, κι ἂν ἀκόμη τώρα συμφωνήσετε ἀπόλυτα μαζί μου σέ πολλά.

— Ὅσο γι' αὐτό, εἶπε ὁ Κρίτων, νά είσαι βέβαιος, θά τό κάνουμε μέ μεγάλη προθυμία. Μέ ποιό δομως τρόπο θέλεις νά κάνουμε τήν ταφή σου;

— Ὅπως θέλετε, ἀπάντησε ὁ Σωκράτης, ἂν βέβαια μέ πιάσετε και δέ σᾶς ξεφύγω. Και λέγοντας αὐτά γέλασε ήσυχα και γυρνώντας τό βλέμμα του σέ μᾶς, εἶπε: «Δέν μπορώ, φίλοι μου, νά πείσω τόν Κρίτωνα δτι ὁ Σωκράτης είμαι ἐγώ, αὐτός πού συζητάει τώρα δά και βάζει σέ τάξη τό κάθε τι ἀπό ὅσα λέγονται. Νομίζει πώς ἐγώ είμαι ἐκεῖνος πού θά ἀντικρίσει λίγο ἀργότερα νεκρό και μάλιστα ρωτάει, πῶς θά προτιμοῦσα νά κάνει τήν ταφή μου. "Οσα δομως ἐγώ ἔχω ἀναπτύξει λεπτομερῶς ἀπό πολλή ὥρα, δτι δηλ. μόλις πιώ τό δηλητήριο δέ θά μείνω πιά κοντά σας, ἀλλά θά φύγω ἀμέσως και θά πάω σέ κάποιους τόπους πολύ εύτυχισμένους, ὅπου βέβαια μόνο μακάριοι κατοικοῦν, αὐτά, τοῦ δίνω τήν ἐντύπωση, δτι τά λέω ἔτσι ἀπλῶς, γιά νά παρηγορήσω ἀπό τό ἔνα μέρος σᾶς κι ἀπό τό ἄλλο τόν ἑαυτό μου. Σᾶς παρακαλῶ λοιπόν νά δώσετε στόν Κρίτωνα γιά μένα τήν ἀντίθετη ἐγγύηση ἀπό κείνη πού αὐτός ήταν πρόθυμος νά δώσει σέ κείνους πού μέ δίκασαν. Αὐτός βέβαια ἔδινε τήν ἐγγύηση δτι ἐγώ πραγματικά θά παραμείνω· σεῖς δομως νά ἐγγυηθεῖτε δτι ἐγώ σίγουρα δέ θά μείνω ἐδῶ δταν πεθάνω, ἀλλά θά φύγω ἀμέσως. "Ετσι ὁ Κρίτων θά βαστάξει εὐκολότερα τόν πόνο του, και βλέποντας τό σῶμα μου νά τό κατίνη η νά τό θάβουν, δέ θά ἀγανακτεῖ μέ τήν ἰδέα δτι παθαίνω πράγματα φοβερά, ούτε θά λέει δτι ἔχει στό ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σπίτι νεκροστολισμένο τό Σωκράτη ή ότι τόν κηδεύει ή τόν θάβει. Γιατί πρέπει νά ξέρεις καλά, ἀγαθέ μου φίλε Κρίτων, ότι ἀν κανεῖς δὲν ἐκφράζεται μέν ἀκριβεία, αὐτό δὲν εἶναι μόνο σφάλμα στήν ἐκφραση, ἀλλά κάνει μεγάλο κακό καὶ στίς ψυχές.

Πρέπει λοιπόν νά ξέρεις θάρρος καὶ νά λέσ διτ θάβεις τό σῶμα μου καὶ νά τό θάψεις ἔτσι, διπος σου ὄρεσει καὶ προπάντων διπος νομίζεις διτ εἶναι σύμφωνο μέν τά έθιμά μας.»

65. Μόλις εἶπε αὐτά τά λόγια ὁ Σωκράτης, σηκώθηκε καὶ πῆγε σ' ἕνα ἄλλο διώματιο γιά νά λουστεῖ. Ο Κρίτων τόν ἀκολούθησε καὶ μᾶς παρακάλεσε νά περιμένουμε. Περιμέναμε λοιπόν συζητόντας μεταξύ μας γιά δσα εἴχαμε εἰπεῖ καὶ ξετάζοντας αὐτά ἀπό τήν ἀρχή. Τότε εἴπαμε πολλά καὶ γιά τή συμφορά, πόσο μεγάλη θά ήτανε γιά μᾶς· γιατί εἴχαμε ἀλήθεια τήν ἐντύπωση πώς θά περνούσαμε τήν ὑπόλοιπη ζωή μας ὅρφουν, διπος ἄν χάναμε τόν ίδιο τόν πατέρα μας.

Οταν λούστηκε ὁ Σωκράτης τοῦ ἔφεραν τά παιδιά του (εἰχε δύο γιούς μικρούς κι ἕνα μεγάλο), ἥρθαν ἀκόμη ή γυναίκα του κι ἄλλες γυναίκες συγγενεῖς. Άφου συνομίλησε μέν κείνες μπροστά στόν Κρίτουν καὶ τούς ἔδωσε τίς παραγγελίες πού θήθελε, παρακάλεσε τίς γυναίκες καὶ τά παιδιά νά φύγουν, κι αὐτός γύρισε πάλι κοντά μας.

Ο ἥλιος κόντευε πιά νά βασιλέψει· γιατί ὁ Σωκράτης ἀργήσε ἑκατέ μέσα πολλή ὥρα. Κι ὅταν ἥρθε κοντά μας, κάθισε λουσμένος καὶ ἀπό τότε πολὺ λίγο κουβέντιασε μαζί μας. Ἐπειτα ἥρθε ὁ ὑπηρέτης τῶν Ἐντεκα, στάθηκε κοντά του καὶ τοῦ εἶπε: «Σωκράτη, σένα δέ θά σέ κατηγορήσω γιά κεῖνο πού κατηγορῷ τούς ἄλλους, διτ δηλαδή ὄργιζονται μέν μένα καὶ μέν καταριώνται, ὅταν τούς φέρνω τήν παραγγελία νά πιοῦν τό δηλητήριο, γιατί σ' αὐτό μέν ἀναγκάζουνε οἱ ἀρχοντες. Ἀπεναντίας, ἐγώ καὶ σέ ἄλλες περιπτώσεις, σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα ἐχω γιά σένα σχηματίσαι τή γνώμη πώς εἶσαι ὁ περισσότερο γενναίος, ὁ περισσότερο πρᾶος, ὁ καλύτερος ἀνθρωπος ἀπό δλους ὅσοι ἔχουν ἔρθει δις τώρα ἔδω μέσα· μά καὶ τώρα είμαι βέβαιος, διτ δὲν ὄργιζεσαι μέ μένα, ἀλλά μέ κείνους πού εἶναι αἴτιοι, γιατί τούς γνωρίζεις. Και τώρα, ξέρεις βέβαια τί ἥρθα νά σου ἀναγγείλω· ἔχε γειά λοιπόν, Σωκράτη, καὶ προσπάθησε νά ὑπομείνεις δσο μπορεῖς πιό ἥρεμα αὐτό πού ἐπιβάλλει ή ἀνάγκη». Και μέ τά λόγια αὐτά γέμισαν τά μάτια του δάκρυα καὶ κάνοντας στροφή, ἔφυγε.

Ο Σωκράτης σήκωσε τότε τό βλέμμα του σ' αὐτόν και τοῦ εἶπε: «Καὶ σύ ἔχει γειά· ἐμεῖς θά κάνουμε αὐτά πού μᾶς ἔπειζ». Καί γυρίζονταις ἀμέσως τό βλέμμα του σέ μᾶς· «Τί εὐγενικός ἄνθρωπος», εἶπε· «ὅλο αὐτό τὸν καιρὸν ἐρχόταν νά μέ iδει καὶ συζητοῦσε κάποτε μαζί μου καὶ ἦταν πάρα πολὺ εὐχάριστος ἄνθρωπος. Καὶ τώρα μέ πόση εὐγένεια ψυχῆς μέ κλαιει. Λοιπόν, ἔλα τώρα, Κρίτων, ἂς ὑπακούσουμε σ' αὐτόν κι ἂς φέρει κάποιος τό δηλητήριο, ἢν εἶναι τριμμένο· εἰδεμή, ἂς τό ἐτοιμάσει ὁ ἄνθρωπος πού θά τό φέρει».

Εἶπε τότε ὁ Κρίτων: «Μά, Σωκράτη, ἐγώ θαρρῶ πώς εἶναι ἀκόμη ἥλιος ἀπάνω στὰ βουνά καὶ δέν ἔχει ἀκόμη βασιλέψει. Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό ἐγώ ξέρω ὅτι καὶ ἄλλοι πίνουν τό δηλητήριο πολὺ ἀργότερα ἀπό τή στιγμή πού θά τοὺς δώσουνε τήν ἐντολή, ἀφοῦ πρῶτα φάνε καλά καὶ πιοῦνται πολὺ. Μή βιάζεσαι, λοιπόν καθόλου, γιατί ἔχουμε καιρό ἀκόμη».

Καὶ ὁ Σωκράτης τοῦ εἶπε: «Βέβαια, ἔχουν δίκιο, Κρίτων, νά κάνουν αὐτά ἐκεῖνοι πού λές ἐσύ, γιατί νομίζουν πώς κάνοντας αὐτά θά κερδίσουν κάτι. Μά κι ἐγώ πάλι ἔχω δίκιο νά μήν κάνω τά iδια· γιατί πιστεύω πώς ἄμα πιδ λίγο ἀργότερα τό δηλητήριο, δέν ἔχω νά κερδίσω τίποτ' ἄλλο παρά νά γίνω γελοῖος στόν iδιο τόν ἑαυτό μου, ἐπιθυμόνταις μέ τόση λαχτάρα τή ζωή καὶ προσπαθώντας νά τήν παρατείνω λίγο, ἐνδιάτελη πάντα δέν ὑπάρχει ἀπ' αὐτή. Ἐλα λοιπόν, ἀκουσέ με καὶ μήν κάνεις διαφορετικά».

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΙΝΕΙ ΤΟ ΔΗΛΗΤΗΡΙΟ

66. "Υστερα ἀπ' αὐτά τά λόγια τοῦ Σωκράτη ὁ Κρίτων ἔκανε νόημα στόν ὑπηρέτη του, πού περίμενε δρθιος ἐκεῖ κοντά. Καὶ ὁ ὑπηρέτης βγῆκε τότε ἔξω καὶ ὑστερα ἀπό ἀρκετή ὥρα γύρισε μαζί μέ τόν ἄνθρωπο πού θά δίνει τό δηλητήριο· τό ἔφερνε αὐτός τριμμένο μέσα σ' ἔνα κύπελο. Μόλις τόν εἶδε ὁ Σωκράτης, εἶπε: «ἔλα καλέ μου ἄνθρωπε, σύ πού εἶσαι εἰδικός σ' αὐτά, πές μου τί πρέπει νά κάνω.

— Τίποτ' ἄλλο, ἀπάντησε ἐκεῖνος, παρά μόλις τό πιεῖς νά κάνεις βόλτες μέσα στό κελλί σου ώστουν νοιώσεις βάρος στά πόδια σου καὶ ὑστερα νά μείνεις ξαπλωμένος· κι ἔτσι αὐτό θά ἐνεργήσει μόνο του. Καὶ ἀμέσως πρότεινε τό κύπελο στό Σωκράτη.

Κι αὐτός τό πήρε ἐντελῶς γαλήνιος, Ἐχεκράτη· δέ δεῖλιασε καθό· ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λου και καθόλου δέν ἄλλαξαν οὔτε τό χρόμα οὔτε ή ἔκφραση τοῦ προσώπου του, ἀλλά, καθώς συνήθιζε, κοίταξε μὲ βλέμμα λοξό κι ἀτύραχο τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ρώτησε: «Τί λές γιὰ τοῦτο τὸ ποτό, νά κάνω ἀπ' αὐτό σπονδή σέ κανένα θεό, ἐπιτρέπεται η δχ;»

— Τόσο μόνον, Σωκράτη, τρίβουμε, ἀπάντησε ἑκεῖνος, ὅσο νομίζουμε ὅτι εἶναι τό κανονικό γιά νά πιεῖ κανείς.

— Καταλαβαίνω, εἶπε ὁ Σωκράτης. Ὁμως τούλάχιστον ἔχει κανεῖς νομίζω, τό δικαίωμα, ἀλλά καὶ τό καθῆκον νά εὐγηθεῖ στούς θεούς νά γίνει εύτυχισμένη ἡ μετοίκηση αὐτή ἀπό δῶ στὸν ἄλλο κόσμο: αὐτὴ λοιπόν τὴν εὐχή κάνω κι ἐγώ καὶ μακάρι νά γίνει ἔτσι, ὅπως εὐχομαι». Καὶ μόλις εἶπε αὐτά ἔφερε τό κύπελο στά χειλή του κι ἀφοῦ τό κράτησε γιά λίγο ἀκίνητο, ἥπιε τό δηλητήριο μέχρι τὴν τελευταία σταγόνα μὲ μεγάλη εὐκολία καὶ ἀταραξία.

“Ως τή στιγμή ἑκείνη οἱ πιό πολλοὶ ἀπό μᾶς ἡμαστε σέ θέση νά κρατᾶμε τά δάκρυά μας. Ὄταν δημοσίευμα δητεί πιεῖται τό δηλητήριο καὶ ὅτι τό είχε πιεῖ, ἦταν πιά ἀδύνατο νά τά κρατήσουμε. Ὅσο κι ἀν πιεζα τὸν ἑαυτό μου, καὶ μένα τοῦ ἴδιου τά δάκρυα ἀρχισαν νά τρέχουνε σάν βρύση, ὥστε σκέπασμα τό πρόσωπό μου μέ τό ίμάτιο καὶ ἔκλαιγα τή μοίρα μου· γιατί πραγματικά, δέν ἔκλαιγα ἑκείνον, ἀλλά τή δική μου τύχη, πού θά ἔχανα ἔναν τέτοιο φίλο.

Ο Κρίτων πάλι, ἐπειδή πρίν ἀπό μένα ἀκόμη δέν μποροῦσε νά κρατήσει τά δάκρυα του, σηκώθηκε καὶ πήγε πάρα πέρα. Ο Ἀπολλόδωρος καὶ πρωτύτερα δέ σταμάτησε καθόλου νά δακρύζει· τότε δημοσίευσε πιά σέ τέτοιους θρήνους, κλαίγοντας καὶ ἔκφράζοντας τὴν ἀγανάκτησή του, ὥστε ράγισε τὴν καρδιά ὀλων μας, ἐκτός βέβαια τοῦ Σωκράτη. Ἐκεῖνος τότε εἶπε: «Τί εἶναι αὐτά πού κάνετε, παράξενοι ἄνθρωποι. Ἔγώ ἵσα-ἵσα γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἔδιωξα τίς γυναῖκες, γιά νά μήν κάνουν τέτοιες παραφωνίες· καὶ πραγματικά, ἔχω ἀκούσει πώς ὅταν πεθαίνει κανείς πρέπει νά λένε καλά λόγια η νά μή μιλᾶν καθόλου. Ἡσυχάστε λοιπόν καὶ κάνετε ύπομονή». Καὶ μεῖς, ὅταν ἀκούσαμε αὐτά τά λόγια, ντραπήκαμε καὶ συγκρατήσαμε τά δάκρυα μας.

“Υστερα ὁ Σωκράτης ἔκανε βόλτες μέσα στό κελλί, ὅταν, καθώς μᾶς εἶπε, ἔνοιωσε τά σκέλη του νά γίνονται βαριά. Ξαπλώθηκε τότε ἀνάσκελα, γιατί ἔτσι τὸν είχε συμβουλέψει αὐτός πού τοῦ ἔδωσε τό δηλητήριο. Ἀμέσως τότε ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ἔγγιζοντας κάθε τόσο μὲ τά χέ-

ρια του, ἔξεταξε τά πόδια και τά σκέλη τοῦ Σωκράτη. Ὅστερα πίεσε δυνατά τό πόδι του και τὸν ρώτησε ἂν τό αἰσθάνεται. Ἐκεῖνος ὅμως ἀπάντησε, δχι. Ἐπειτα πάλι πίεζε τίς κνήμες και προχωρώντας ἔτσι πρός τὰ πάνω μὲ τό χέρι του, μᾶς ἔδειχνε ὅτι ὁ Σωκράτης κρύψει λίγο-λίγο και πάγωνε. Καὶ ἔξακολουθοῦσε αὐτός νά τὸν ἔξετάξει μὲ τὰ χέρια του και εἰπε πώς δταν τό πάγωμα φτάσει στό μέρος τῆς καρδιᾶς του, τότε θά ξεψυχήσει.

Λοιπόν, εἶχε πιά σχεδόν ἀρχίσει νά παγώνει τό κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς του. Τότε ὁ Σωκράτης ξεσκέπασε τό πρόσωπό του, γιατί ἦταν σκεπασμένος, καὶ εἰπε αὐτά τά λόγια, ποὺ ἦταν τά τελευταῖα του: «Κριτῶν, στόν Ἀσκληπιό δφείλουμε ἔναν πετεινό· μήν ἀμελεῖστε νά πληρώσετε αὐτό τό χρέος.

— Αὐτό θά γίνει, εἶπε ὁ Κρίτων· κοίταξε μήπως ἔχεις νά παραγγίλεις τίποτ’ ἄλλο.

Στήν ἐρώτηση αὐτή τοῦ Κρίτωνα, δέν ἔδωσε πιά καμιά ἀπάντηση. Ὅστερα ἀπό λίγο τόν ἔπιασαν σπασμοί και τότε τόν ξεσκέπασε ὁ ἀνθρωπος. Καὶ κεῖνος στύλωσε τά μάτια του. Μόλις εἶδε αὐτό ὁ Κρίτων, τοῦ ἔκλεισε τό στόμα και τά μάτια.

67. Αὐτό ἦταν, Ἐχεκράτη, τό τέλος τοῦ φίλου μας, ἐνός ἀνθρώπου πού, ὅπως μποροῦμε νά βεβαιώσουμε, ὑπῆρξε ὁ πιό σοφός, ὁ πιό δικαιος, ὁ κυλύτερος ἀπ’ ὅλους τούς συγχρόνους του, ὅσους ἐμεῖς γνωρίσαμε τότε.

**ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ –
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ**

ΚΕΦ. 1

ήπια τό δηλητήριο στή φυλακή: Ή έκτελεση της θανατικής ποινής γινόταν μὲ δηλητήριο στή φυλακή καὶ δχι σέ δημόσιο χόρο, μπροστά σέ θεατές.

κανένας δέν πηγαίνει στήν Αθήνα: Τό πιθανότερο συμπτωματικά, τυχαία.

επιχειρεῖ νά έχει στεφανωθεῖ ή πρέπει τοῦ προίοντος: Μὲ κλαδιά ἀπό δάφνη.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Διὸς ὁ *ἴδιος, Φαιδρον...*; ...οὐ *ἴδιος, Έσκρατη:* Στήν ἀρχή τοῦ διαλόγου βάζει δύο φορές τὴν *ἴδια λέξην*: Τί θέλει νά τονίσει μὲ τὴν ἐπανάληψη; Αὐτό πού θέλει νά τονίσει, ποιά σημασία έχει;
2. Ποιά ἀπό τὰ στοιχεῖα πού μᾶς εισάγουν σὲ ἕνα διάλογο μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό πρώτο κεφάλαιο; (κοίταξε τίς παρατηρήσεις στὰ σχόλια τοῦ κεφ. 1 τοῦ Κρίτωνα.)

ΚΕΦ. 2

οἱ ἀρχοντες: Οἱ Ἐντεκα ἀρχοντες, Κοίταξε τὰ σχόλια στό κεφ. 2 τοῦ Κρίτωνα. Ήταν καὶ προϊστάμενοι τῆς φυλακῆς.

Ἄπολλόδερος: Μαθητής τοῦ Σωκράτη ἀπό τό Φάληρο. Ήταν ὑπερβολικός στίς ἐκδηλώσεις χαρᾶς ή λύπης.

Κριτοβουλός: Γιός τοῦ γνωστοῦ μας Κρίτωνα, μαθητής τοῦ Σωκράτη.

Ἐρμογένης, Έπιγένης, Αἰσχίνης: Άνηκαν στόν κύκλο τῶν πιστῶν καὶ ἀγαπητῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτη.

Πατισθένης: Μαθητής τοῦ Σωκράτη καὶ κατόπιν ίδρυτής τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, πού λέγεται Κυνική. Τό ιδανικό τῶν ὄπαδῶν της ἦταν ἡ αὐτάρκεια καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὰ ἐγκόσμια.

Κείσιππος, Μεγίξιος: Νέοι ἀπό τὸν κύκλῳ τοῦ Σωκράτη.

Ο Ηζάτων, ρομήσω, ἥταν ἄρρενος; Ἡ πιθανότερη ἔκδοχη είναι ὅτι ὁ Ηζάτων σκόπιμα παρουσιάζει τὸν ἑαυτό του ἀπόντα, γιατὶ διαφορετικά θὰ ἐπρεπε νὰ πάρει καὶ ὁ ίδιος μέρος στὴ συζήτηση ὡς κύριο πρόσωπο. Αὐτό διμος δὲ γίνεται σὲ κανέναν ἀπό τοὺς διαλόγους του. Σὲ δὲλους κύριο πρόσωπο είναι ὁ Σωκράτης (ἐκτός ἀπό τοὺς Λόγους, διπού δὲν ὑπάρχει ὁ Σωκράτης μὲ τὸ σημαντικό του).

Σιμοίας, Κιβής: Κοίταξε τὰ σχόλια στὸ κεφ. 4 τοῦ Κριτῶνα. Ἐνορίτερα είχαν παρακολουθήσει στήν πατρίδα τους μαθήματα τοῦ Φιλολάου, πού ἦταν ὄπαδός τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα.

Φιλόθεος: Μαθητής τοῦ Σωκράτη ἀπό τὴ Βοιωτία.

Εὐκκλείδης: Ἀπό τὰ Μέγαρα. Πιστός μαθητής τοῦ Σωκράτη, ίδρυτής τῆς Μεγαρικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

Γερμίνος: Ἀπό τὰ Μέγαρα, ὄπαδός τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα.

Γηράσιππος: Ἀπό τὴν Κυρήνη τῆς Ἀφρικῆς. Ίδρυτής τῆς Κυρηναϊκῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, πού δεχόταν ὡς τὸ πιό μεγάλο ἀγαθό τὴν ἡδονὴν τῆς στιγμῆς.

Κεισαρίδης: Ἀπό τὴν Ἀμβρακία (διπού ἡ σημαρινὴ Ἀρτα).

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη:

1. Μὲ ποιὰ στοιχεῖα συμπληρώνει σ' αὐτό τὸ κεφάλαιο ὁ Ηζάτων τὴν εἰσαγωγὴν μας στὸ διάλογο;

ΚΕΦ. 3

ζήνων τὸ Σωκράτη ἀπό τὰ δεσμά του: "Ως τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ τὰ πόδια τοῦ Σωκράτη ἦταν δεμένα σὲ εἰδικό ξύλινο δρυγανό, πού τὸ ἔλαχαν ποδοκάκη.

ΞΦΙΗΣΤΟΙ ΕΠΙΤΟΥΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΤΟΥ ΚΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΤΑΧΙΔΟΥ ΤΟΥ ΔΥΣΤΡΟΠΟΥ

καὶ ἐριστικό χαρακτήρα της. Ἐδῶ δῆμος πῶς παρουσιάζεται;

τὸ μικρό παιδί του: Πρόκειται γάρ τὸ μικρότερο, τὸ Μενέξενο.

μερικοὶ ἀπό τούς ἀνθρώπους τοῦ Κρίτωνα: Ἡταν δοῦλοι. Ἀκολουθοῦσαν τὸν πλούσιο Κρίτωνα γάρ ἀσφάλεια καὶ ἔξυπηρέτησή του.

Αἰσωπος: Ὁ περιφήμος μυθοποιός. Ἐζησε τὸν 6. π.Χ. αἱ. Συγκέντρωσε μύθους τῆς Ἀνατολῆς, ἔπλασε καὶ δικούς του σὲ πεζό λόγο, πρωτότυπους καὶ πολύ ἔξυπνους.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Σὲ ποιό χρόνο καὶ σὲ ποιό χῶρο μᾶς μεταφέρει σ' αὐτό τὸ κεφ. ὁ Πλάτων;
2. Γιατί ὁ Σωκράτης παρακάλεσε νά ἀπομακρύνουν τὴν Ξανθίππη;
3. Πῶς μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τὰ πρόσωπα, πού κινοῦνται σ' αὐτό τὸ κεφάλαιο;
4. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Φαιδωνα (ὅπως κάθε καλὴ ἀφήγηση) εἶναι σαφής, ζωντανή, παραστατική. Ποιά σημεῖα τοῦ κεφαλαίου ἡ καὶ ἄλλα στοιχεῖα δικαιολογοῦν αὐτούς τοὺς χαρακτηρισμούς;

ΚΕΦ. 4

Εὕηρος: Σοφιστής καὶ ποιητής ἀπό τὴν Πάρο. Ἐζησε τὸν 5. π.Χ. αἱ. Γι' αὐτὸν ὁ Σωκράτης ἐκφράζεται πιό κάτω εἰρωνικά.

τί νόημα εἰχαρ κάποια ὄνειρα: Κοίταξε τὰ σχόλια στό κεφ. 2 τοῦ Κρίτωνα.

μ' αὐτό τό εἶδος τῆς μουσικῆς: (Γιά τή μουσική γενικά κοίταξε τὰ σχόλια στό κεφ. 12 τοῦ Κρίτωνα). Ἐδῶ «μ' αὐτό τό εἶδος τῆς μουσικῆς», ἐννοεῖ τὴν ποίηση.

τί' ἀσχολοῦμαι μέ τή μουσική: Ἐδῶ μουσική ἐννοεῖ τή φιλοσοφία. Ὅπως ἡ καλὴ μουσική, ἔτσι καὶ ἡ φιλοσοφία φέρνει στὴν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἀρμονία καὶ γαλήνη.

ἡ γιορτή τοῦ θεοῦ: Τὰ Δήλια· γιορτή στή Δῆλο γιά τὰ γενέθλια τοῦ Ἀπόλλωνα.

μουσική, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ πολύς ὁ κόσμος: Εἶναι ἡ ποίηση.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. a) Ποιές ήταν οι άσχολίες του Σωκράτη στή φυλακή, δταν ήταν μόνος του;
- β) Άπο τίς άσχολίες του αύτές, πού φανερώνουν τόν ψυχικό του κόσμο, πῶς μποροῦμε νά τόν χαρακτηρίσουμε;

ΚΕΦ. 5

νά μέ άκολουθήσει (ό Εὔηνος) ὅσο πιό γρήγορα μπορεῖ... Τότε εἶπε ο Σιμμίας... μέ κανένα τρόπο δέ θά πεισθεῖ σέ σένα μέ τή θέλησή του: Ό Σιμμίας νόμισε δτι ο Σωκράτης κάνει σύσταση στόν Εὔηνο νά αδικοτονήσει και έτσι νά τόν άκολουθήσει στό θάνατο. Ό Σωκράτης δμως δέν έννοοῦσε αύτό, άλλά κάτι άλλο, δπως θά φανεῖ πιό κάτω.

μαθήματα του Φιλολάου: Ό Φιλόλαος ήταν φιλόσοφος τῆς σχολῆς του Πυθαγόρα. Άπο τή Μεγάλη Έλλάδα, δπου γεννήθηκε (5. αι. π.Χ.), ήρθε και έμεινε στή Θήβα. Έκει ίδρυσε φιλοσοφικό κύκλο, στόν δποδο φοίτησαν ο Σιμμίας και ο Κέβης.

τίποτα τό ξεκάθαρο: Οι Πυθαγόρειοι δέ δίδασκαν καθαρά τίς θεωρίες τους, άλλά μέ τρόπο άσφαφή και αίνιγματικό. Έτσι μέ τή σιωπή και τό μυστήριο, άσκοῦσαν ύποβολή στήν ψυχή τῶν μαθητῶν.

νά άποδημήσω: Ό Σωκράτης θεωρεῖ τό θάνατο άποδημία τῆς ψυχῆς.

ώσπου νά βασιλέψει ο ήλιος: Πρίν νά βασιλέψει ο ήλιος δέν έπιτρεπόταν έκτελεση θανατικῆς ποινῆς, γιά νά μή μολυνθοῦν οι άκτινες του και μολύνουν τή γῆ.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ή συζήτηση θά τελείωνε, ἀν στήν άρχή αύτοῦ τοῦ κεφαλαίου δέν τήν τροφοδοτοῦσε ἔνα νέο, άπροσδόκητο στοιχεῖο. Ποιό είναι αύτό τό στοιχεῖο;
2. Ό Κέβης διαπιστώνει στά λόγια του Σωκράτη μιά άντιφαση. Ποιά είναι αύτή ή άντιφαση;
3. Μέ ποιό τρόπο διατυπώνουν τίς άντιρρήσεις τους στό Σωκράτη ο Σιμμίας και ο Κέβης και μέ ποιό τρόπο τίς άντιμετωπίζει ο Σωκράτης;

ΚΕΦ. 6

ἄν τοῦτο (δῆλο, τό γά φορεῖται κακεῖς τὸν ἀντό τον) μόνο ἀπό ὅμηρικά τά ἄλλα, εἶναι πάντοτε ἀνίερο καὶ οὐδέποτε παρουσιάζεται διωγμο-ρατικό (δῆλο, θεμιτό) στὸν ἀνθρωπο, ὅποις τά ἄλλα πράγματα εἰς μηρικούς περιπτώσεις: Ὄλα τά ἄλλα πράγματα, (λ.χ. δ. πλούτος), ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις καὶ μὲ τὰ πρόσωπα, μπορεῖ νά ἔχουν δύο όψεις, τὴν καλήν καὶ τὴν κακήν. Ἡ αὐτοκτονία ἔχει μία μόνον δύη, εἶναι δῆλο, πάντοτε ἀνίερη, καὶ ποτὲ δέν παρουσιάζεται στοὺς ἀνθρώπους διαφορετική (δῆλο, θεμιτή), ἀκόμη καὶ σὲ κείνους πού θεωροῦν τό θάνατο προτιμότερο ἀπό τή ζωή.

στὶς ἀπόκρυφες διδασκαλίες: Εἶναι οἱ μυστικές διδασκαλίες ἐκείνων πού ἀνήκαν στή φιλοσοφική σχολή τοῦ Πυθαγόρα (Πυθαγόρειο), σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες σ' αὐτή τή ζωή τό σῶμα εἶναι φυλακή τῆς μνήσης.

οἵ θεοί... φορτίζουν γιά μᾶς: Ὁ Σωκράτης πίστευε στή θεία Πρόνοια.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιά ποιούς θά μπορούσε νά εἶναι ὁ θάνατος προτιμότερος ἀπό τη ζωή;
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο τονίζεται ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι πράξη αὐθαιρετη καὶ ἀποτελεῖ ἀσέβεια ἀπέναντι στό θεό. Πῶς ὁ Σωκράτης δικαιολογεῖ αὐτή τή γνώμη;

ΚΕΦ. 7

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Κέβης νομίζει ὅτι ἀνακάλυψε μά ἄλλη ἀντίφαση τοῦ Σωκράτη. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίφαση;
2. Ποιά εἶναι αὐτά, γιά τά ὁποῖα πρέπει νά ἀπολογηθεῖ ὁ Σωκράτης;
3. Ὁ Κέβης καὶ ὁ Σιμμίας παρουσιάζονται ως νέοι μὲ πνευματικές ἀνησυχίες καὶ μαχητικοί στή συζήτηση. (Ο Κέβης μάλιστα ἀποκαλεῖ, χωρίς βέβαια νά τό καταλαβαίνει, τό Σωκράτη ἀνόητο: «ἔνας ἀνόητος ἀνθρωπος θά μπορούσε ίσως νά τό φανταστεῖ...»). Πῶς συμπεριφέρεται σ' αὐτούς ὁ Σωκράτης καὶ πῶς τοὺς ἀντιμετωπίζει;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦ. 8

σεί αἰλους θεούς καὶ σοφούς καὶ ἀγαθούς: Ο Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων κύρια γνωρίσματα τοῦ θείου θεωροῦν τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα.

κοντά σὲ ἀνθρώπους... πού εἶναι καλύτεροι: Τοὺς ἀναφέρει στὴν «Ἀπολογία» του. Εἶναι ὁ Μίνωας, ὁ Ραδάμανθης, ὁ Αἰακός, ὁ Όμηρος, ὁ Ησιόδος καὶ ἄλλοι. Όταν ζοῦσαν, ἦταν δίκαιοι καὶ ἀγαθοί. Τόρα εἶναι εὐτυχισμένοι στὸν Ἀδη.

ὑπάρχει κάποια ζωή γιὰ κείνους ποὺ πεθαίνουν... ὅπως λένε ἀπὸ τὰ ταῦτα τὰ χρόνια: Απὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁμῆρου ὑπῆρχε ἡ πίστη ὅτι οἱ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς ἀνθρώποι, δταν πέθαιναν, πήγαιναν στὸ «Ἡλύσιον πεδίον», ποὺ ἦταν ἔνας παραδεισένιος τόπος. Οἱ ἀδίκοι καὶ οἱ ἀσεβεῖς πήγαιναν στὸν Τάρταρο, ἔναν τόπο φρικτό. Δηλαδὴ πίστευαν πῶς ὑπάρχει θεία δικαιοσύνη καὶ ἀνταπόδοση.

Ηρῷα ὅμως ἃς μωτήσουμε... τὸν Κρίτωνα...: Μὲ τὴν ἀφελή παρέμβαση τοῦ Κρίτωνα, ἡ συζήτηση κόβεται σὲ κρίσιμο σημεῖο. Ή διακοπὴ αὐτῆς, ποὺ τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Όμηρος καὶ ἡ δραματικὴ ποίηση, ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος χαλαρώνει τὴν ἔνταση τῆς προσοχῆς καὶ ξεκουράζει, ἀπὸ τὸ ἄλλο δυοῖς μεγαλώνει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ διαλόγου.

αὐτός ποὺ πρόκειται νά σου δώσει τὸ διήλητόριο: Ο δῆμιος. Έργο του ἦταν νά παρασκευάζει τὸ δηλητήριο καὶ νά τὸ προσφέρει στοὺς καταδίκους γιὰ νά τὸ πιοῦν.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιατί δὲν ἀγανακτεῖ ὁ Σωκράτης γιά τὸ θάνατό του;
2. Ποιές εἶναι οἱ ἐλπίδες του καὶ ποιά ἡ πεποιθησή του;
3. Πότες μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τὸ Σιμμία καὶ τὸν Κέβη, διποὺς παρουσιάζονται ἀπὸ τὴν ἀρχή ὥς ἐδῶ;

ΚΕΦ. 64

ὅποιαδήποτε παραγγελία σου ἔμεις θά τηρ ἐκτελέσουμε γιά χάρη σου μὲ ποὺ μεγάλη εὐχαρίστηση: Ο Κρίτων ἐκδηλώνει τὸν ἡθικό δεσμὸ ἀγάπης καὶ φιλίας τῶν μαθητῶν καὶ φίλων μὲ τὸ μεγάλο τους δάσκαλο ποὺ φεύγει γιά πάντα.

ἄν σεῖς φοροτίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο: Νά φοροντίζουμε γιά τόν ἐσωτερικό μας κόσμο. (Και δπως λέει ἀλλοῦ:) Νά προσπαθοῦμε ἀδιάκοπα νά γίνουμε καλύτεροι. Νά στολίζουμε τήν ψυχή μας μέ αρετές. — Σ' αὐτά τά λίγα λόγια εἶναι συμπυκνωμένη δῆλη ἡ ἡθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη. Αὐτά ἀποτελοῦν τήν ἡθική διαθήκη του, ὅχι μόνο στόν κύκλο τῶν μαθητῶν του, ἀλλά σέ δλους τούς ἀνθρώπους.

μέ ποιό τρόπο θέλεις νά κάνουμε τήν ταφή σου: Τούς νεκρούς η τούς ἔκαιγαν ἡ τούς ἔθαβαν στή γῆ.

ο Σωκράτης εἶμαι ἐγώ, αὐτός πού συζητάει τώρα...: Τό ἀληθινό ἐγώ τοῦ ἀνθρώπου, η οὐσία του, δέν εἶναι τό σῶμα, ἀλλά ἡ ψυχή. Τό σῶμα ἀποτελεῖ τήν ὄλική ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι θνητό καὶ μπορεῖ κανείς νά τό πιάσει καὶ νά τό θάψει. Ἡ ψυχή εἶναι η πνευματική οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀθάνατη καὶ δέν μπορεῖ κανείς «νά τήν πιάσει καὶ νά τή θάψει». Γι' αὐτό λέει ὁ Σωκράτης «ἄν βέβαια μέ πιάσετε...».

τήν ἀντίθετη ἐγγύηση: Ύπενθυμίζουμε δτι στή δίκη τοῦ Σωκράτη ὁ Κρίτων καὶ ἄλλοι τόν παρακινοῦσαν νά δρίσει γιά ποινή του, δπως εἰχε δικαίωμα ἀπό τό νόμο, ἵνα χρηματικό ποσό, καὶ τοῦ ἐλεγαν δτι δίνουν αὐτοί ἐγγύηση γιά τήν πληρωμή αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ. Ὁ Κρίτων ἔδινε τήν ἐγγύηση μέ τήν ἰδέα δτι ὁ Σωκράτης θά παραμείνει στήν πόλη (καὶ σ' αὐτό τόν κόσμο), δσο ζεῖ, καὶ νεκρός στόν τάφο, δταν θά πεθάνει. Ἡ ἀντίθετη ἐγγύηση εἶναι δτι ὁ Σωκράτης, δταν πεθάνει, δέ θά παραμείνει σ' αὐτό τόν κόσμο, ἀλλά θά φύγει. Τό σῶμα του βέβαια θά μείνει, ἡ ψυχή του δμως, πού εἶναι ὁ πραγματικός Σωκράτης, θά φύγει.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά εἶναι η πιό μεγάλη ὑποχρέωση τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνα μέ δσα λέγονται σ' αὐτό τό κεφάλαιο;
2. Πῶς μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τόν Κρίτωνα ἀπό τίς ἐρωτήσεις του;
3. Ποιά εἶναι η ἡθική διαθήκη τοῦ Σωκράτη; Ποιά εἶναι η γνώμη σας γι' αὐτή; Ισχύει καὶ σήμερα;

ΚΕΦ. 65

Ο Σωκράτης... πῆγε... γιά νά λουστεῖ: Έδῶ βλέπουμε τήν ἐπιθυμία τοῦ Σωκράτη νά ἔχει τό σῶμα του καθαρό. Ἐξάλλου τό λουτρό φέρνει στόν ἄνθρωπο μιά εὐδιαθεσία. Ἔτσι ό Σωκράτης, λουσμένος σωματικά και ψυχικά, ηρεμος και ευδιάθετος, ἐτοιμάζεται νά φύγει γιά τήν αἰώνια ζωή.

οὐ πηγέτης τῶν Ἐντεκα: Ἄλλος ἦταν αὐτός και ἄλλος ὁ δῆμιος. Ἐνα ἀπό τά καθήκοντά του ἦταν νά ἀναγγέλλει στούς μελλοθάνατους, ὅτι πλησιάζει ἡ ὥρα νά πιοῦν τό δηλητήριο. —Γιά τούς Ἐντεκα κοιταξε τή λέξη οἱ ἄρχοντες, στά σχόλια τοῦ κεφ. 2.

μέ ἀναγκάζουντοι οἱ ἄρχοντες: Οἱ Ἐντεκα ἄρχοντες.

τό δηλητήριο: Ἀπό ἔνα φυτό, πού φυτρώνει στήν Ἑλλάδα και τό δνομά του εἶναι μαγκούτα ἡ βρωμόχορτο, ἔπαιρναν τούς σπόρους, τούς ξέραιναν, τούς ἔτριβαν, τούς διέλυαν μέσα σέ νερό και ἐτοιμάζαν ἔτσι ἔνα ποτό. Τό ποτό αὐτό τό ἔλεγαν κώνειο και ἦταν πάρα πολύ δραστικό δηλητήριο. Αὐτό ἔδιναν νά πιοῦν οἱ καταδικασμένοι σέ θάνατο.

μέ κείνους ποὺ εἶναι αἴτιοι: Ἐννοεῖ αὐτούς πού κατηγόρησαν τό Σωκράτη, ἵσως και ὅσους ἄλλους συντελέσανε στήν καταδίκη του.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Τί θά ἦταν — και γιατί — ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη γιά τούς μαθητές και τούς φίλους του;
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο κυριαρχεῖ ἡ μορφή τοῦ Σωκράτη, ὁ ὅποιος προβάλλεται: α) ως καλός οἰκογενειάρχης, β) ως καλός διδάσκαλος, γ) ως ἀνώτερος ἄνθρωπος, και δ) ως γνήσιος φιλόσοφος. Ποιά εἶναι τά μέρη αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πού δικαιολογοῦν αὐτούς τούς χαρακτηρισμούς.

ΚΕΦ. 66

μέ τόν ἄνθρωπο πού θά δίνε τό δηλητήριο: Μέ τή λέξη ὁ ἄνθρωπος ἔδω και πιό κάτω ἐννοεῖ τό δῆμο.

η μετοίκηση: Ό Σωκράτης θεωρεῖ τό θάνατο ώς μετοίκηση ή ἀποδημία τῆς ψυχῆς ἀπό τήν πρόσκαιρη αὐτή ζωή στήν αἰώνιότητα.

Όταν πεθαίνει κανείς πρέπει νά λέγε καλά λόγια η νά μή μιλάνε καθόλου: Ό θάνατος ἔφερνε τό νεκρό σέ ἐπαφή μὲ τό θεῖο, ἦταν κατά κάποιο τρόπο προσφορά στούς θεούς. Γι' αὐτό τή στιγμή τοῦ θανάτου ἔπρεπε η νά λένε καλά λόγια η νά τηρούνε ιερή σιγή.

Ο Σωκράτης κρύωνε λίγο - λίγο καί πάγωνε: Τό δηλητήριο πού η- πιε δύ Σωκράτης (τό κώνειο) εἶχε τήν ίδιότητα νά φέρνει ἀκινησία στό αἷμα. Ή ἀκινησία ἔφερνε τήν ψύξη καί αὐτή τήν πήξη. Έτσι ἄρχιζε τό σῶμα νά γίνεται κρύο ἀπό τά κάτω ἄκρα πρός τά ἄνω, νά παγώνει καί νά μένει ἄκαμπτο.

ἦταν σκεπασμένο: Τό πρόσωπο αὐτῶν πού ψυχορραγοῦσαν τό σκέπαζαν γιά νά μή φαίνεται η ἀγωνία τους.

στόρ 'Ασκληπιό ὁρεῖλουμε ἔναν πετενό: Όταν οι ἄρρωστοι θερα- πεύονταν, θυσίαζαν στόν 'Ασκληπιό, τό θεό τής ύγειας, ἔναν πετενό. Ό Σωκράτης, τώρα πού πεθαίνει, αἰσθάνεται διτί θεραπεύεται ἀπό μιά ἄρρώστια: Τήν ἔνωση τῆς ψυχῆς μὲ τό σῶμα. Γιά νά ἐκδηλώσει τήν εὐγνωμοσύνη του, δίνει παραγγελία στόν Κρίτωνα νά προσφέρει στόν 'Ασκληπιό γιά λογαριασμό του αὐτή τή θυσία.

Ο Κρίτων τοῦ κλεισε τό στόμα καί τά μάτια: Νεκρικό ἔθιμο, πού διατηρεῖται καί σήμερα. Ή πράξη αὐτή εἶναι θύλιβερό καθῆκον τῶν πιό στενῶν συγγενῶν. Τοῦ Σωκράτη δῆμος τό στόμα καί τά μάτια γιατί τά ἔκλεισε ό Κρίτων;

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Νά χαρακτηρίσετε τά πρόσωπα καί νά συγκρίνετε τή στάση τοῦ Σωκράτη μέ τή στάση τῶν μαθητῶν του.
2. Στό «Φαιδωνα» τά φιλοσοφικά προβλήματα δύ Σωκράτης τά συζήτησε μέ τόν Κέβη καί μέ τό Σιμπία. Ό Κρίτων ἦταν ἀκροατής καί φρόντιζε γιά ζητήματα ὅλικά (λ.χ. γιά νά πάει η Ξανθίππη στό σπίτι). Σ' αὐτό τό κεφάλαιο καί στά δύο προηγούμενα τί ἔγιναν ό Σιμπίας καί ό Κέβης καί γιατί προβάλλεται ό Κρίτων;

ΚΕΦ. 67

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

- Σ' αυτό το κεφάλαιο ό Σωκράτης χαρακτηρίζεται άπό τόν κύκλο τῶν μαθητῶν καὶ φίλων του, δηλ., δπως θά λέγαμε, άπό άνθρώπους δικούς του. Πιό πάνω έχουμε δμοιο χαρακτηρισμό του Σωκράτη, άπό τόν ύπηρέτη τῶν Ἐντεκα, δηλ. άπό ἔναν ἄνθρωπο του λαοῦ, ξέρο γιά τό Σωκράτη. Ποιά σημασία έχει αυτή ή δμοιότητα στό χαρακτηρισμό του Σωκράτη;
- Τό κεφάλαιο αυτό μοιάζει μέ ποιήματα πού είναι πολύ μικρά, άλλα έκφραζουν ένα συμπυκνωμένο σοβαρό νόημα. Πῶς λέγονται αυτά τά ποιήματα καὶ έπομένως μέ τι μοιάζει αυτό τό κεφάλαιο; Ποιό είναι τό νόημά του;

Θέματα γιά έργασίες (ὅταν τελειώσει ή διδασκαλία τῆς Ἀπολογίας, τοῦ Κρίτωνα καὶ τοῦ Φαιδωνα):

- Ο «Κρίτων» είναι διάλογος «ἄμεσος», «εὐθύς», ό «Φαιδων» είναι διάλογος «ἔμμεσος», άφηγηματικός. Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε ποιά είναι τά πλεονεκτήματα καὶ τά μειονεκτήματα του «άμεσου» διαλόγου καὶ ποιά του «ἔμμεσου».
- Στήν «Ἀπολογία» μάθαμε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα πού συνθέτουν τήν προσωπικότητα του Σωκράτη. Ποιά στοιχεῖα άπό τόν «Κρίτωνα» καὶ τό «Φαιδωνα» έπιβεβαιώνουν μερικά άπό αυτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα;
- Και τά τρία έργα του Πλάτωνα, δηλ. ή Ἀπολογία του Σωκράτη, ό Κρίτων καὶ ό Φαιδων, μολονότι είναι έργα αύτοτελή, συνδέονται μεταξύ τους: Προσπαθεῖστε:
  - νά καθορίσετε πῶς συνδέονται.
  - νά δικαιολογήσετε γιατί καὶ τά τρία αύτά έργα του Πλάτωνα λέγονται Σωκρατικά. (Η δικαιολόγηση νά γίνει χωριστά γιά κάθε έργο ή καὶ τά τρία μαζί, άλλα άναλυτικά καὶ μέ άναφορές στό καθένα).
- Άπο τά τρία έργα του Πλάτωνα, τήν Ἀπολογία του Σωκράτη, τόν Κρίτωνα καὶ τό Φαιδωνα, ποιό σᾶς ἀρεσε περισσότερο καὶ γιατί;

B'

ΕΥΑΓΓ. Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Η μετάφραση του E. N. Ρούσσου άποδιδει τό αριστοτελικό κείμενο όπως είναι στήν έκδοση του Bywater, στή σειρά της Οξφόρδης. Ο E. N. Ρούσσος έχει μεταφράσει άκομα και δόλα τά τμήματα άπό άρχια κείμενα, που έχουν παραθέσει στίς σημειώσεις του.

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

1. Ἡ ζωή τοῦ Ἀριστοτέλη

Ο Ἀριστοτέλης γεννήθηκε στά Στάγιρα τῆς Χαλκιδικῆς τό 384 π.Χ., 15 χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Σωκράτη και 3 μετά τήν ίδρυση τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα. Οι γονεῖς του, ο Νικόμαχος και ή Φαιστίδα, ἀνήκαν σέ μεγάλες ιατρικές οἰκογένειες, γι' αὐτό ό Ἀριστοτέλης ἀπό νωρίς ἔνιωσε σταθερή κλίση στήν ἐπιστημονική γνώση. Ο πατέρας του ἦταν γιατρός τοῦ Ἀμύντα τοῦ Β', παπποῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, και ή γνωριμία αὐτή βοήθησε, ὥστε ό Φίλιππος ἀργότερα νά ζητήσει τόν Ἀριστοτέλη γιά δάσκαλο τοῦ γιοῦ του. Ο Ἀριστοτέλης ἔχασε πολύ νωρίς τούς γονεῖς του και μεγάλωσε μέ τή φροντίδα ἐνός φίλου τοῦ πατέρα του μακριά ἀπό τήν ιδιαίτερη πατριδα του, στόν Ἀταρνέα, κοντά στήν Τροία.

Στήν Ἀθήνα πῆγε 17 χρόνων και μπήκε στήν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα, δημεινε συνέχεια 20 ὀλόκληρα χρόνια ώς μαθητής και συνεργάτης τοῦ πιό μεγάλου φιλοσόφου, και δέν ἀπομακρύνθηκε παρά μόνο ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ δασκάλου του. Ὁπως ό Σωκράτης στάθηκε τυχερός μέ τό νά βρει ἔνα τόσο σπουδαῖο μαθητή δσο ό Πλά-

των, ἔτσι καὶ ὁ Πλάτων μέ τῇ σειρά του στάθηκε τυχερός γιατί βρῆκε στό πρόσωπο τοῦ Ἀριστοτέλη τὸν πιὸ ἀντάξιο μαθητή του. Ἀπ' ὅσους ἄκουσαν τὸν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης, μολονότι διαφορετικός χαρακτήρας, εἶναι ὁ μόνος ποὺ κατόρθωσε νά κατανοήσει στὸν πιὸ ὑψηλό βαθμό τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δασκάλου του καὶ νά τὴν ἀναπτύξει, συνδυάζοντας πρωτοβουλία καὶ δημιουργικότητα. Στὸ πρόσωπο τοῦ Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης πρόσφερε τὴν πιὸ εὐλαβική λατρεία, καὶ εἶναι αὐτός πού ἔγραψε γιά τὸ δάσκαλό του πώς «οἱ κακοὶ δὲν ἔχουν δικαιώμα οὐτε νά τὸν ἐπαινοῦν».

Φεύγοντας ἀπό τὴν Ἀθήνα, ξαναπήγε στὸν Ἀταρνέα, ὅπου δίδαξε γιά τρία χρόνια σ' ἕναν κύκλῳ ἀπό φίλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Ἐκεῖ γνώρισε καὶ τὸν πιὸ σπουδαῖο ἀπό τοὺς μαθητές του, τὸ Θεόφραστο. Αὐτός ἔπεισε τὸν Ἀριστοτέλη νά μεταφέρει τὴ σχολὴ στὴ Μυτιλήνη, ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Θεοφράστου. Ἡ παραμονή καὶ ἡ διδακτική δράση τοῦ Ἀριστοτέλη στὴ Μυτιλήνη ἦταν πολὺ σύντομη, γιατὶ στὸν ἴδιο χρόνο (343 π.Χ.) ὁ Φίλιππος κάλεσε τὸν Ἀριστοτέλη στὴν Πέλλα, γιά νά ἀναλάβει τὴ μόρφωση τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού τότε ἦταν 13 χρόνων. Ἀπό τὸ 342 ὥς τὸ 340 ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν παιδαγώγος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλα καὶ ἔπειτα, ὥς τὸ 335, δέν ἀπομακρύνθηκε ἀπό τὴν Πέλλα. Ἡ ἐπίδρασή του πάνω στὸ μαθητή του ἦταν θετική. Ὁ φιλόσοφος καλλιέργησε στὴν ψυχὴ τοῦ νεαροῦ ἄρχοντα τὴ λατρεία γιά τὴν Ἑλληνική ἡρωϊκή παράδοση, χρησιμοποιώντας γι' αὐτό τὸ σκοπό τὰ ὄμηρικά ἔπη καὶ τὰ ἄλλα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ὄταν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε καὶ τοῦ ἀφιέρωσε τὸ «Περὶ βασιλείας» μέ προτροπές γιά σωστή ἀσκηση τῆς ἑξουσίας. Καὶ ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε καταπιαστεῖ μὲ τὶς ἐκστρατείες, ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὸ ὑπόμνημά του «Ἀλέξανδρος ἢ Υπέρ ἀποίκων» τὸν συμβούλεψε νά μή μεταχειρίζεται, δημοσίευσε τὸν συνδικαλισμό του, σάν ίσους τούς Ἕλληνες καὶ τούς βαρβάρους.

Τό 335 ὁ Ἀριστοτέλης κατεβαίνει πιά στὴν Ἀθήνα καὶ ίδρυει δική του σχολή, στὸ γυμναστήριο «Λύκειον», ἀνάμεσα στὸ Λυκαβηττό καὶ στὸν Ἰλισό. Ἡ σχολὴ αὐτὴ ὀνομάστηκε καὶ «Περίπατος», ἀπό ἓνα οἰκοδόμημα τριγυρισμένο μὲ στοές, δημοσίευσε τὸν Ἀριστοτέλη περπατοῦσαν πάνω κάτω, συζητώντας τὰ προβλήματά τους. Τό Λύκειο, δημοσίευσε τὸν συνδικαλισμό του, σάν ίσους τούς Ἕλληνες καὶ τούς βαρβάρους.

νικού ἕδρυμα, μέ μεγάλη βιβλιοθήκη, ἐποπτικά ὅργανα καὶ συλλογές ἐπιστημονικοῦ ὑλικοῦ, καὶ ἔδωσε στὸν Ἀριστοτέλη τὴ δυνατότητα νά γράψει τὰ διδακτικά συγγράμματά του. Γιά 13 ὀλόκληρα χρόνια, τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του, ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν διευθυντής αὐτῆς τῆς σχολῆς, πού ἡ ἀκτινοβολία τῆς ξεπέρασε δῆλες τίς ἄλλες. Τά χρόνια αὐτά ἦταν γιά τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὡς στοχαστή καὶ ὡς ἐρευνητή ἡ πιό μεγάλη καὶ ἡ πιό γόνιμη περίοδος τῆς ζωῆς του. "Οταν μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξανδρου (323 π.Χ.) κέρδισε δύναμη ἡ ἀντιμακεδονική παράταξη, ὁ Ἀριστοτέλης, γνωστός φίλος τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, ἔζησε γιά μιά στιγμή τὴν ἔχθρική διάθεση τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι του, διατερα οὐδεὶς στή Χαλκίδα καὶ σέ λίγους μῆνες πέθανε.

2. Τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη

Τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, πού εἶναι πλῆθος, χωρίζονται σέ «ἔξωτερικά» καὶ «ἔσωτερικά». Τά πρῶτα εἶχαν προορισμό τό πλατύ ἀναγνωστικό κοινό, ἔξω ἀπό τή σχολή, καὶ γι' αὐτό εἶναι γραμμένα σέ πιό φροντισμένη μορφή. Τά ἄλλα ἦταν γιά τοὺς μαθητές τῆς σχολῆς, γιά τή διδασκαλία, καὶ γι' αὐτό εἶναι γραμμένα πρόχειρα, δύπος περίπου οἱ σημειώσεις ἀπό πανεπιστημιακά μαθήματα. Ἀντίθετα ἀπ' δ.τι θά περίμενε κανείς, τά ἔξωτερικά συγγράμματα χάθηκαν δῆλα, ἐνῶ σώθηκαν τά ἔσωτερικά, πού δὲ Ἀριστοτέλης δέ σκόπευε ποτέ νά τά διαδώσει ἔξω ἀπό τή σχολή του. Ἀνάμεσα στά ἔργα πού χάθηκαν ἦταν καὶ διάλογοι δημοιο μέ τούς πλατωνικούς.

Τά συγγράμματα πού σώθηκαν τά χωρίζομε σέ ὄμάδες, πού παιρνούν τὴν δονομασία τους ἀπό τὴν ἐπιστημονική περιοχή δημο μάθηματος της, ἡ κάθε μιά. Ἔτσι τά χωρίζομε σέ λογικά, μεταφυσικά, φυσικά, ψυχολογικά, ἥθικά, πολιτικά καὶ αἰσθητικά.

1. Λογικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Λογικῆς, τῆς ἐπιστήμης πού μελετᾶ τή σκέψη καὶ τό μηχανισμό της. Τέτοια ἔργα εἶναι οἱ «Κατηγορίες», μέ θέμα τίς μορφές τῆς πραγματικότητας, τό «Περὶ ἐρμηνείας», μέ θέμα τὴν πρόταση καὶ τὴν κρίση, τά «Ἀναλυτικά», τά «Τοπικά» καὶ οἱ «Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι», μέ θέμα τούς συλλογισμούς καὶ τίς ἀποδείξεις. Ὁλα αὐτά μαζί τά δονόμασαν «Ὀργανον», δηλαδή ἔργαλεο τῆς Φιλοσοφίας.

2. Μεταφυσικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς ἡ Ὀντολογίας, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Τέτοιο ἔργο εἶναι «Τὰ Μετά τὰ Φυσικά», καὶ τὸ εἶπαν ἔτσι, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης τό ἔγραψε μετά τὰ «Φυσικά» του.

3. Φυσικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Φυσικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μὲ τὴ γενικὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Τέτοια ἔργα εἶναι, ἐκτός ἀπό τὰ «Φυσικά», τὸ «Περὶ οὐρανοῦ», μὲ θέμα τὸ σχῆμα καὶ τὴν κίνηση τῶν οὐρανιών σωμάτων καὶ τὴν ἀφθαρσία τοῦ σύμπαντος, τὰ «Μετεωρολογικά» καὶ τὸ «Περὶ γενίσεως καὶ φθορᾶς», γάρ νά περιοριστοῦμε στά κυριότερα.

4. Ψυχολογικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Ψυχολογίας, τῆς ἐπιστήμης πού ἔχει ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῆς ψυχῆς. Τέτοια ἔργα εἶναι τὸ «Περὶ ψυχῆς» καὶ ὁρισμένες μικρότερες πραγματείες γιά τὴν αἰσθηση καὶ τὴ μνήμη, τὸν ὄπνο καὶ τὰ ὄνειρα, γνωστές μὲ τό γενικό τίτλο «Μικρά Φυσικά».

5. Ἡθικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Ἡθικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μὲ τοὺς κανόνες τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τέτοια ἔργα εἶναι τὰ «Ἡθικά Νικομάχεια», πού ὀνομάστηκαν ἔτσι γιά τὸ γιό τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸ Νικόμαχο, τὰ «Ἡθικά Εὐδόμεια», πού ὀνομάστηκαν ἔτσι γιά τὸν Εὐδόμη, μαθητὴ καὶ φιλο τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τὰ «Μεγάλα Ἡθικά», πού, παρά τὸν τίτλο του, εἶναι τό μικρότερο καὶ περιέχει περιλήψεις τῶν προηγουμένων.

6. Πολιτικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Πολιτικῆς φιλοσοφίας, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μὲ τὴ θεωρία τῶν πολιτευμάτων, τῆς νομοθεσίας καὶ τῶν ἄλλων θεσμῶν καὶ φαινομένων τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τέτοια ἔργα εἶναι τὰ «Πολιτικά» καὶ ἡ «Ἀθηναϊόν πολιτεία», μιά ἀπό τις 158 εἰδικές πραγματείες τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν μαθητῶν του γιά τὰ πολιτεύματα τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πόλεων.

7. Αἰσθητικά λέμε τά συγγράμματα πού ἔξετάζουν προβλήματα τῆς Αἰσθητικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μὲ τὴ θεωρία τῆς δομῆς τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Τέτοια ἔργα εἶναι ἡ «Ρητορική τέχνη», μὲ θέμα τὴ δομὴ τοῦ λόγου, καὶ τό «Περὶ ποιητικῆς», μὲ θέμα τὸν ἀρχαῖο ποιητικό λόγο καὶ τὰ εἰδή του.

3. Ἡ ἀριστοτελική φιλοσοφία.

“Οταν ὁ Ἀριστοτέλης ἄρχισε τό συγγραφικό ἔργο του, ἡ ἐλληνική φιλοσοφία εἶχε πίσω της πάνω ἀπό 200 χρόνια ζωῆς. Στό διάστημα αὐτό οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι προσπάθησαν νά ἐξηγήσουν τή σύσταση τοῦ κόσμου, ἀναζητώντας μέσα στή φύση τό πρῶτο ύλικό, ἀπό τό ὅποιο ἔγιναν ὅλα τά ἄλλα. Ἐτσι ἄλλοι εἶπαν πώς αὐτό τό ύλικό εἶναι τό νερό, ἄλλοι ή φωτιά, ἄλλοι τό χόμια, ἄλλοι ὁ ἀέρας, ὡσπου ο Δημόκριτος ἀνακάλυψε τό ἄτομο. Υστερα οἱ Σοφιστές ἐριξαν τό βάρος στή μελέτη τοῦ ἀνθρώπου και τῶν πνευματικῶν ἐπιδόσεών του. Αὐτή ή κίνηση ἔφερε τό Σωκράτη, πού ἔστρεψε τό ἐνδιαφέρον τῆς μελέτης στούς νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος και ζήτησε ἐπίμονα νά ὅρισει μέ εννοιες ὅλα τά πράγματα. Ἐτσι ὁ μαθητής του, ὁ Πλάτων, ἔφτασε στίς ίδεες και ἔξηγησε ὅλα τά πράγματα ως ἀπομιμήσεις τῶν ίδεῶν. Άφοι μοιώνοντας μέσα στό πνεῦμα του ὅλα αὐτά τά ἐπιτεύγματα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἀριστοτέλης μπόρεσε νά διαμορφώσει τή φιλοσοφία του σέ ἐπιστήμη τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ Λογική εἶναι προσωπικό δημιούργημα τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Ἀριστοτέλης τή βλέπει ὅχι ώς κλάδο τῆς φιλοσοφίας ἀλλά ώς προπαιδευτική γνώση τῶν νόμων και τῶν μορφῶν τῆς σκέψης, δηλαδή ώς ὅργανο τῆς φιλοσοφίας.

Στή Μεταφυσική ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει δτι τά ὄντα ἔχουν δυό συστατικά, τήν ὅλη και τήν ἐνέργεια. Αὐτά τά δυό, λέει, δέν ὑπάρχουν πουθενά χωρισμένα, δπως δέν ὑπάρχει πουθενά ψυχή χωρίς σῶμα και σῶμα χωρίς ψυχή. Τόσο ή ὅλη δσο και ή ἐνέργεια εἶναι ἀφθαρτα. Ἐκεῖνο πού γεννιέται και πεθαίνει δέν εἶναι οὔτε η ὅλη οὔτε η ἐνέργεια, ἀλλά ὁ συγκεκριμένος κάθε φορά σύνδεσμος ὅλης και ἐνέργειας.

Στή Φυσική ὁ Ἀριστοτέλης χωρίζει τόν κόσμο σέ δυό περιοχές: Ἡ μιά κάτω ἀπό τή σελήνη, ή ἄλλη πάνω ἀπό αὐτή. Ἐπάνω ή ἀμετάβλητη κατασκευή, ή ἀπαράλλακτη κίνηση και ή αἰώνια τάξη. Κάτω ή ἀδιάκοπη μεταβολή, ή γένεση και ή φθορά. Ἐπάνω μοναδικό συστατικό δλων τῶν σωμάτων δ αἰθέρας. Κάτω τά τέσσερα στοιχεῖα, γῆ, νερό, ἀέρας, φωτιά, πού ὀλοένα ἀλλάζουν σχέση, και συνθέτουν και διαλύουν τά φυσικά σώματα.

Στήν Ψυχολογία ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει δτι η ψυχή εἶναι η αἰτία

πού μορφοποιεῖ καί κινεῖ τό σῶμα. Έτσι δρίζει τήν ψυχή: «Ψυχή εἶναι ὁ πρωταρχικός αὐτοσκοπός ἐνός φυσικοῦ σώματος, πού ἔχει ἀπό μέσα του δική του ζωή». Τό σῶμα τό θεωρεῖ δργανο τῆς ψυχῆς.

Στήν Πολιτική φιλοσοφία ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση του «πολιτικόν ζῶον» καί διτι, ἂν τό Κράτος ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἔξασφαλιστοῦν στόν καθένα οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν εὐτυχία, αὐτό δέν μπορεῖ νά πραγματωθεῖ παρά μόνο πάνω σέ βασική ἡθική.

Τό πολίτευμα πού προτιμᾶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ή Δημοκρατία, γιατί σ' αὐτήν ή μεσαία τάξη ἔξασφαλίζει τήν ισορροπία ἀνάμεσα στούς φτωχούς και στούς πλουσίους, ἐπομένως περιορίζει τόσο τό κοινωνικό μίσος ἀνάμεσα στά ἄκρα δσο και τούς κινδύνους ἀπό ἀναστατώσεις.

Στήν Αἰσθητική ὁ Ἀριστοτέλης βλέπει τήν κατασκευαστική ίκανότητα τοῦ ἄνθρωπου νά ἀπλώνεται σέ δυο περιοχές: Στήν πρώτη ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει πράγματα πού ἀπομιμοῦνται η συμπληρώνουν τή φύση και ἔξυπηρετοῦν τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς του. Αὐτά εἶναι τά ἀντικείμενα πού παράγουν οι ποικίλες τέχνες. Στή δεύτερη περιοχή ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει πράγματα πού δέν ύπάρχουν στή φύση, και αὐτά εἶναι τά καλλιτεχνήματα.

4. Ὁ Ἀριστοτέλης στή νεώτερη σκέψη.

Ύστερα ἀπό τό Σωκράτη και τόν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ τελευταῖος μεγάλος σταθμός στήν κλασσική σκέψη τῶν ἀρχαίων. Τό σύστημά του εἶναι μιά σύνθεση πρωτότυπη και δημιουργική, μέσα της δλόκληρη τήν ἐπιστημονική περιουσία τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Σέ κανένα ἄλλο φιλοσοφικό σύστημα δέ φαίνεται πιό κυθαρά ή δργανική ἐνότητα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἀπ' δσο στό ἀριστοτελικό.

΄Αλλά δέν εἶναι μόνο αὐτός ὁ λόγος πού κάνει μεγάλη τή σημασία τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τόν πολιτισμό μας. Εἶναι και τό γεγονός διτι ὁ Ἀριστοτέλης είχε ἀπλώσει τήν ἔρευνά του σχεδόν σέ δλους τούς τομεῖς τῆς Ἐπιστήμης. Άκόμα και ἐπιστῆμες ἀγνωστες στήν ἐποχή του και ἐπιστῆμες πού κυριαρχοῦν στή σύγχρονη ζωή ἔχουν τίς βάσεις τους στή δική του ἔρευνα. Και δέν εἶναι μόνο ή Λογική, ή Μεταφυσι-

κή, ή Φυσική, ή Ἡθική καὶ ή Πολιτική φιλοσοφία, πού βρίσκουν στό πρόσωπο τοῦ Ἀριστοτέλη τόν πρῶτο συστηματικό μελετητή τους· εἰλ-ναι καὶ ή Ζωολογία, ή Ψυχολογία, ή Φιλολογία καὶ ή Αἰσθητική, ἀκό-μα καὶ οἱ πιό νεώτερες ἐπιστῆμες, δπως ή Λαογραφία, ή Ἐθνολογία καὶ ή Βιολογία, πού σ' αὐτόν χρωστοῦν τά πρῶτα βήματά τους.

Ἡ ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη δέν περιορίστηκε στούς κύκλους τῶν ὀπαδῶν τῆς σχολῆς του, ἀλλά ἀπό πολὺ νωρίς πέ-ρασε τό κατώφλι καὶ ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν, καὶ ἔτσι φιλόσοφοι ἀπό ἄλλα συστήματα μελετοῦσαν καὶ ἐρμήνευαν τό ἀριστοτελικό σύ-στημα. Στά ρωμαϊκά χρόνια τά χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοτέλη, πού μαζί μέ δλόκληρο τό προσωπικό ἀρχεῖο του ἀνακαλύφτηκαν στήν Τρωάδα, δπου τά είχαν φυλάξει οἱ φύλοι τοῦ φιλοσόφου, μεταφέρθηκαν στήν Ρώ-μη καὶ ἐκεὶ ἀντιγράφτηκαν καὶ διαδόθηκαν.

Ὑστερα ἥρθε η χριστιανική διανόηση, πού στήν ἀρχή χρειάστηκε τήν ἀριστοτελική σκέψη, γιά νά διατυπώσει λογικά ἐπιχειρήματα γιά τήν πίστη, καὶ ἀμέσως κατόπιν η χριστιανική Ἔκκλησία, στήν Ἀνατο-λή καὶ στή Δύση, γιά νά θεμελιώσει τά δόγματά της. Σ' δλόκληρη τή χριστιανική Θεολογία ἀπό τήν ἀρχή της ὡς τίς μέρες μας, τόσο στήν ἀνυτολική δσο καὶ στή δυτική, ή ἀριστοτελική σκέψη, μέ τίς ἐπιστημο-νικές ὑπηρεσίες πού προσέφερε, μπόρεσε νά ἐπιβιώσει, ἀν δχι σέ μεγα-λύτερο βαθμό, τουλάχιστο τόσο δσο καὶ ή πλατωνική σκέψη, πού οι χριστιανοί τήν ἔβλεπαν συγγενική μέ τό δικό τους μήνυμα ἀγάπης.

Ἀπό τόν 80 αιώνα η ἀριστοτελική σκέψη ἀρχίζει νά ἀπασχολεῖ τήν ἀραβική καὶ τήν ιουδαϊκή πνευματική ζωή, πού γίνονται οἱ γέφυρες γιά τή διάδοσή της στούς λαούς τῆς Εύρωπης, δστε ἥδη στό Μεσαίωνα δ' Ἀριστοτέλης νά θεωρεῖται μέτρο γιά δλα τά προβλήματα καὶ δ Δάντης νά τόν τραγουδᾶ : «δάσκαλο τῶν σοφῶν». Καὶ στό 12ο καὶ 13ο αιώ-να, μέ τήν ἀκμή της Σχολαστικῆς φιλοσοφίας, στά πρόσωπα τοῦ Ἀλ-βέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, ἔχομε τήν πιό δλο-κληρωμένη σύνθεση ἀριστοτελικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας.

Τη Ἀναγέννηση καταπιάνεται ἐπίσης μέ τόν Ἀριστοτέλη μέ ἀνανεω-μένο τό ἐνδιαφέρον γιά τή μελέτη του. Ο Μελάγχθων προωθεῖ τή με-λέτη του στά προτεσταντικά πανεπιστήμια, ἐνῶ οἱ Ἰησουίτες θεμελιώ-νουν τή Μεταφυσική τους μέ μέθοδο ἀριστοτελική. Ἀλλά καὶ ἐκεῖνοι πού στρέφουν τή σκέψη σέ ἄλλες κατευθύνσεις, ἀπό τή μελέτη τοῦ

’Αριστοτέλη ξεκινοῦν. Μέ κριτική ματιά, ἀλλά καὶ μὲ πολλή προσοχὴ μελετοῦν τὸν ’Αριστοτέλη καὶ δ Γαλιλαῖος καὶ δ Καρτέσιος. Τό ἵδιο ἐπίσης, ἀργότερα, δ Κάντιος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἑντονή φιλοσοφική κίνηση τῆς Εὐρώπης ἀπό τις ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἐπειτα δέν ἡταν μόνο κίνηση πρός τῇ σκέψη τοῦ ’Αριστοτέλη ἀλλά καὶ προσπάθεια νά συνδεθεῖ τό ἀριστοτελικό σύστημα μέ τῇ νεώτερῃ καὶ τῇ σύγχρονῃ σκέψη.

5. Τά «’Ηθικά» τοῦ ’Αριστοτέλη

’Από τά τρία ἀριστοτελικά συγγράμματα ’Ηθικῆς στά «Νικομάχεια» βρίσκομε τίς πιό ωριμες καὶ τίς πιό κατασταλαγμένες ίδεες τοῦ φιλοσόφου. Σ’ αὐτά δ ’Αριστοτέλης ἔχει ἐγκαταλείψει τήν προσπάθεια νά θεμελιώσει τήν ἀνθρώπινη ἥθικότητα πάνω στίς πλατωνικές ίδεες καὶ ἔχει προχωρήσει σέ πιό πρακτικό ἀντίκρυσμά της.

Τά θέματα πού πραγματεύεται δ ’Αριστοτέλης στά «’Ηθικά Νικομάχεια» είναι ή εὐτυχία ώς σκοπός τῆς ζωῆς μας καὶ ή ἀρετή ώς μέσο γιά τήν ἐπιδίωξη τῆς εὐτυχίας. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου πιάνει ή ἔξεταση τῆς ἀρετῆς στόν πρακτικό καὶ στόν πνευματικό τομέα. Ως πρακτικές ἀρετές, δηλαδή ἀρετές πού ἐκδηλώνονται μέ τήν πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἔξετάζονται ή ἀνδρεία, ή φρονιμάδα, ή γενναιοδωρία, ή μεγαλοπρέπεια, ή μεγαλοψυχία, ή πραότητα, ή ντροπή, ή δικαιοσύνη. Ως πνευματικές ἀρετές ἔξετάζονται ή φρόνηση, ή σοφία, ή εὐστοχία στή σκέψη καὶ στήν ἀπόφαση καὶ ή φιλία.

Ο ’Αριστοτέλης συμμερίζεται τήν ἀποψη δτι είναι στό χέρι τοῦ ἀνθρώπου νά είναι εὐτυχισμένος, γιατί είναι στό χέρι του νά είναι καλός, δηλαδή νά κατακήσει τήν ἀρετή, καὶ τονίζει δτι τελικός σκοπός τῆς ’Ηθικῆς δέν είναι νά γνωρίσομε τήν ἀρετή, ἀλλά νά είμαστε ἥθικοι, γιατί ή ἀρετή δέν είναι μόνο γνώση ἀλλά καὶ πράξη, καὶ ἀπό τήν πράξη, δχι ἀπό τή γνώση, ἔξαρταται ή εὐτυχία.

Γιά τόν ’Αριστοτέλη δλες οἱ πράξεις ἔχουν σκοπό τήν εὐτυχία. Ἡ εὐτυχία βρίσκεται στή δραστηριότητα τῆς ψυχῆς σύμφωνα μέ τήν ἀρετή. Καὶ ή ἀρετή ἔχει τή βάση τῆς στή φρόνηση. Ἐτσι ἀρετή χωρίς φρόνηση δέν υπάρχει. Ἡ φρόνηση δδηγεῖ μέ τήν ἀρετή στή δράση. Ἡ δράση είναι γνώρισμα τῆς ζωῆς, δηλαδή ή ζωή ἐκδηλώνεται μέ δράση.

΄Η ζωή μέ τή δράση είναι γεμάτη ήδονή, γιατί οι πράξεις τῆς ἀρετῆς ἔχουν μέσα τους ήδονή.

΄Αφοῦ ή εὐτυχία μας ἔξαρτάται ἀπό πράξεις ἀρετῆς, γιά νά πετυχαίνομε πράξεις ἀρετῆς, πρέπει νά ξέρομε τί είναι ἀρετή. Γιά τόν Ἀριστοτέλη ή ἀρετή δέν είναι οὔτε πάθος οὔτε δύναμη, ἀλλά μόνιμη δεξιότητα τῆς ψυχῆς, κατακτημένη μέ ἀσκηση. Μέ αὐτή τή δεξιότητα ή ψυχή διαλέγει τό μέσο ἀνάμεσα στά ἄκρα, πού δνομάζονται ἔλλειψη και ὑπερβολή. Πράξεις ἀρετῆς είναι μόνο οι συνειδητές πράξεις, πού προσδιορίζονται ἀπό ὀρισμένες ἀρχές.

΄Οταν γνωρίσομε τί είναι ἀρετή, γεννιέται τό ἐρώτημα πῶς μποροῦμε νά τήν κατακτήσομε; Γιά τόν Ἀριστοτέλη είναι ἀπαραίτητα: φύση κανονική, μάθηση σωστή και ἀσκηση ἐπίμονη και μακροχρόνια. Μόνο μέ ἀδιάκοπη ἀσκηση ή ἀρετή γίνεται κατάκτηση μόνιμη. Στήν ἡθική σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη γίνεται φανερή ή σημασία τοῦ ἔθισμοῦ γιά τή διαμόρφωση ἡθικοῦ χαρακτήρα. Τελικά, δπως δ ἰδιος πιστεύει, δλα ἔξαρτῶνται ἀπό τόν ἔθισμό, δλα ἔξαρτῶνται ἀπό τό πᾶς θά συνηθίσομε στά πρώτα μας χρόνια· και αὐτό γιατί ἀπό τή φύση δέν είμαστε οὔτε καλοί οὔτε κακοί. Ό ρόλος τῆς σωστῆς ἀγωγῆς είναι αὐτονόητος στόν Ἀριστοτέλη.

΄Αφοῦ ἀπάντησε στά ἐρωτήματα τί είναι ἀρετή και πῶς τήν κατακτοῦμε, δ Ἀριστοτέλης ἔρχεται ν' ἀπαντήσει στό ἐρώτημα πῶς μποροῦμε νά φτάσομε στήν εὐτυχία. Ό Ἀριστοτέλης δέν παραγνωρίζει τό γεγονός δτι ή ζωή μας ἔξαρτάται και ἀπό τήν τύχη, δηλαδή ἀπό ὀρισμένα ἔξωτερικά ἀγαθά, πιστεύει δμως δτι τίποτα δέν ἔχει τόση σιγουριά και διάρκεια. Δση ή πράξη τοῦ ἀνθρώπου ή σύμφωνη μέ τήν ἀρετή. Ήτσι, εὐτυχισμένος είναι δ ἀνθρωπος πού πάντα ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρετή, ἐνῷ παράλληλα κατέχει ὀρισμένα ἔξωτερικά ἀγαθά και ἔχει φτάσει σέ πνευματική ὥριμότητα.

Εὐτυχία χωρίς ήδονή δέν είναι νοητή οὔτε και γιά τόν Ἀριστοτέλη, πού περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον γνωρίζει δτι ή ήδονή είναι φυσική ἀνάγκη γιά δλους τούς ζωντανούς δργανισμούς. Ό Ἀριστοτέλης βλέπει δυό μορφές ήδονής στήν ἀνθρώπινη ζωή, τήν αἰσθησιακή ήδονή και τήν πνευματική. Ή πρώτη είναι ἐκείνη πού τή γεύονται δλα τά ζῶα, ή δεύτερη είναι μιά ήδονή πού τή γεύεται μόνο δ ἀνθρωπος μέ

τήν πνευματική δραστηριότητά του. Ἡ πνευματική ύπεροχή κατά τόν Ἀριστοτέλη δίνει τήν εύχερεια στόν ἀνθρωπο νά μή σταματᾶ στήν αἰσθησιακή ἡδονή, ἀλλά νά προχωρεῖ στήν πνευματική, πού είναι ἀβλαβή, σταθερή καί πιό ἔντονη ἀπό τήν αἰσθησιακή.

6. Ἡ Φιλία στόν Ἀριστοτέλη

Δύο δλόκληρα βιβλία, τό δγδοο καί τό ἔνατο, ἀπό τά δέκα τῶν «Ἡθικῶν Νικομαχίων», ἀφιερώνει ὁ Ἀριστοτέλης στήν ἐξέταση τῆς Φιλίας. Τό γεγονός δτι γά κανένα ἄλλο φαινόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ Ἀριστοτέλης δέ διαθέτει στά ἡθικά συγγράμματά του περισσότερο χώρο ἀπό αὐτόν δείχνει τή σπουδαιότητα πού ἔχει γιά τήν ἡθική φιλοσοφία του ἡ Φιλία.

Τή Φιλία τή μελετᾶ ὁ Ἀριστοτέλης σέ δλες τίς μορφές της καί τήν παρακολουθεῖ δπου ἐκδηλώνεται στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ἀπό τίς πιό τυχαίες μορφές ἐπικοινωνίας ὡς τίς πιό μόνιμες μέσα στούς κοινωνικούς καί τούς πολιτικούς θεσμούς. Ἐτσι τή βλέπει νά γεννιέται δχι μόδνο μέσα στήν προσωπική ζωή τοῦ καθενός ἄλλα καί μέσα στήν οἰκογένεια καί μέσα στήν κοινωνία, καί νά συνδέει γονεῖς μέ παιδιά, ἀδέλφια μέ ἀδέλφια ἡ ἔξαδέλφια, ἀντρα μέ γυναικα, συμμαθητές, συμπολεμιστές, συναδέλφους, συμπατριώτες καί συμπολίτες· ἀκόμα νά συμφιλιώνει τόν ἀνθρωπο μέ τόν ἴδιο τόν ἔαυτό του, δταν δ ἀνθρωπος ἀγαπᾶ τόν ἔαυτό του μέ τή σωστή ἀγάπη, δηλαδή ἐπιδιώκει νά πραγματώσει γά τόν ἔαυτό του τίς πιό δμορφες πράξεις καί τίς καλύτερες μορφές ζωῆς.

Ο Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τή Φιλία πάντα σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τής εύτυχιας, γιατί πιστεύει δτι κανείς δέν μπορεῖ νά είναι εύτυχισμένος μόνος του, δηλαδή χωρίς τήν παρουσία τῶν φίλων. Ἐτσι βλέπει τή Φιλία ώς βασικό στοιχεῖο τής εύτυχιας.

Ἡ διαπραγμάτευση τῆς Φιλίας ἀπό τόν Ἀριστοτέλη παίρνει πρόσθετη σημασία, ἀν ἔχομε στό νοῦ μας τό γεγονός δτι στήν ἐποχή πού γράφονται τά «Ἡθικά Νικομάχεια», στό κατώφλι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἡ Φιλία ἔχει ἀρχίσει νά ἀπασχολεῖ τόσο ἔντονα τούς ἀνθρώπους, ὥστε νά λατρεύεται καί ώς θεά.

Μέ τή Φιλία ἔχει ἀσχοληθεῖ δ Ἀριστοτέλης καί σέ ἄλλα ἔργα του

έκτος ἀπό τά «'Ηθικά Νικομάχεια». Ὡστόσο αὐτός δέν εἶναι ὁ πρῶτος πού τή μελέτησε. Μικρές πραγματεῖς μέθιμα τή Φιλία βρίσκομε και σέ ἀρχαιότερους συγγραφεῖς, δπως ὁ Ἡσίοδος, «Ἐργα καὶ Ἡμέραι» 707-714, ὁ Πλάτων, «Νόμοι» 836-837, και ὁ Ξενοφῶν, «Ἀπομνημονεύματα», 1,2-3. Γιά τόν τελευταῖο πρέπει νά σημειώσομε δτι σέ κανένα ἀπό τά ἔργα του δέν παραλείπει σέ κάθε εὐκαιρία νά μιλήσει και γιά τή Φιλία.

Στήν ἔξέταση τῆς Φιλίας δ 'Αριστοτέλης ἀκολουθεῖ αὐτή τή σειρά: Πρώτα δείχνει δτι ή Φιλία εἶναι φυσική ἀνάγκη γεμάτη δμορφιά και ὑστερα συζητεῖ ποικίλες ἀρχαιότερες ἀπόψεις γιά τή φύση τῆς Φιλίας. Ὁρίζει τή Φιλία ώς εύνοϊκή διάθεση μέ ἀνταπόκριση και βρίσκει ώς αιτίες της τή χρησιμότητα, τήν εὐχαρίστηση και τό καλό καθαυτό, πού διαμορφώνουν ἀντίστοιχα τρία είδη Φιλίας. Τέλος διαπιστώνει δτι ή τέλεια Φιλία εἶναι αὐτή πού ἔχει ώς αιτία τήν ἐπιδιώξη τοῦ καλοῦ γιά τό ἴδιο τό καλό. Ἀφοῦ δείξει τίς ἀπομιμήσεις τῆς τέλειας Φιλίας και ἔξετάσει τήν ισότητα και τίς ἀνισότητες πού συναντοῦμε στίς φιλίες, δ 'Αριστοτέλης θά τονίσει δτι ή Φιλία εἶναι κυρίως ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, πού ἐκδηλώνεται ώς ζωντανή παρουσία στή ζωή τοῦ ἄλλου, και δτι ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἔχει πιό πολύ μεγάλη σημασία τό νά ἀγαπᾶς ἀπό τό νά δέχεσαι παθητικά τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης τῶν ἄλλων.

Ὄς ἐδῶ, κεφάλαια 1-8, δ 'Αριστοτέλης ἔχει μελετήσει τή Φιλία στά γενικά γνωρίσματά της και στίς ἐκδηλώσεις της στή ζωή τοῦ ἀτόμου. Ἀπό τό ἔνατο κεφάλαιο ώς τό τέλος τοῦ ἐπόμενου βιβλίου τή Φιλία τήν ἔξετάζει πιά μέσα στά εὐρύτερα πλαίσια τῆς κοινωνικῆς και τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἐτσι βρίσκει σέ κάθε μορφή Φιλίας τίς ἀντίστοιχες μορφές πολιτευμάτων και δικαιου, ξεχωρίζει τίς κοινωνικές και τίς συντροφικές ἀπό τίς οἰκογενειακές φιλίες, τίς προσφορές και τίς ἀντιπροσφορές τῶν φίλων γιά τήν ἔξασφάλιση ἰσορροπίας στή σχέση· διαπιστώνει δτι ή συμπεριφορά μας ἀπέναντι στό φίλο μας εἶναι ἀνάλογη μέ τή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, δτι προϋπόθεση τῆς Φιλίας εἶναι ή εύνοϊκή διάθεση, δτι ή δμόνοια ἀνάμεσα στούς πολίτες εἶναι μιά μορφή Φιλίας, δτι ὁ φίλος κάνει πάντα γιά τό φίλο του τό καλύτερο πού μπορεῖ, χωρίς νά περιμένει ἀνταπόδοση, δτι χαίρεται τό καλό δπως δ τεχνίτης τό ἔργο του· δτι ἀκόμα και μέ τόν ἑαυτό του μπορεῖ κανείς νά εἶναι φίλος, ἀρκεῖ νά ξέρει νά τόν ἀγα-

πᾶ σωστά, δι τι εἶναι δύσκολο νά δένεται κανείς μέ πολλούς φίλους και δι τι, εἴτε εύτυχισμένοι εἴτε δυστυχισμένοι, ἀποζητοῦμε πάντα τήν παρουσία τῶν φίλων μας, γιατί ή φιλία εἶναι ἐπικοινωνία.

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΡΕΤΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

[Η Ἀρετὴ εἶναι μεσότητα]

[Στά προηγούμενα ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει διεῖξει ὅτι σκοπός τῆς ζωῆς μας εἶναι ἡ εὐτυχία καὶ ὅτι τὸ μέσο, γιά νά τῇ φτάσομε, εἶναι ἡ ἀρετή. Ἄφου ὅμως ἡ ἀρετή ἔχει τόσο μεγάλη σημασία, ὁ Ἀριστοτέλης νιώθει τώρα τὴν ἀνάγκη νά ἐξετάσει τί εἶναι ἡ ἀρετὴ].

9. Ή ἀρετή, δπως βέβαια καὶ ἡ φύση, εἶναι ἀκριβέστερη καὶ ἀνώτερη ἀπό κάθε τέχνη, καὶ ἔχει στόχο τὴ μεσότητα.

10. Λέγοντας δμως ἀρετή, ἐννοῶ τὴν πρακτικὴ ἀρετὴ· γιατί αὐτὴ ἔχει σχέση μέ τίς πράξεις καὶ τὰ παθήματά μας, καὶ στά πράγματα αὐτὰ βέβαια ὑπάρχει καὶ ὑπερβολή καὶ ἔλλειψη καὶ μέση κατάσταση.
Παράδειγμα: Καὶ στό φόβο καὶ στό θάρρος καὶ στὴν ἐπιθυμία καὶ στὴν δργή καὶ στὴ συμπόνια, καὶ γενικά στὴ χαρά καὶ στὴ λύπη, ὑπάρχει καὶ τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο, δμως καὶ τὰ δυό αὐτά, δηλαδή τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο, δέν εἶναι καλά.

11. Λοιπόν, τὸ πότε πρέπει καὶ τὸ γιά ποιά πρέπει καὶ τὸ γιά ποιούς καὶ τὸ γιά ποιό λόγο καὶ τὸ δπως πρέπει, αὐτό εἶναι ἡ μεσότητα καὶ τὸ ἀριστο, αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς ἀρετῆς.

12. Ἀλλά μέ δμοιο τρόπο καὶ στίς πράξεις μας ὑπάρχει ὑπερβολή καὶ ἔλλειψη καὶ μεσότητα. Καὶ ἡ ἀρετή ἔχει σχέση μέ τίς πράξεις μας καὶ τὰ παθήματά μας, καὶ σ' αὐτά τὴν ὑπερβολή καὶ τὴν ἔλλειψη τὴ

λέμε λάθος, ἐνῷ τῇ μεσότητα τήν ἐπαινοῦμε καὶ τῇ θεωροῦμε κατόρθωμα· καὶ τά δυό αὐτά ἀνήκουν στήν Ἀρετή.

13. Ἐπομένως ἡ ἀρετή, μιά καὶ ἔχει στόχο τή μεσότητα, εἶναι κάποια μεσότητα.

14. Ἐπίσης τό νά κάνομε λάθος εἶναι κάτι πού μπορεῖ νά συμβεῖ μέ πολλούς τρόπους (γιατί, δπως ύπέθεταν οἱ Πυθαγόρειοι, τό κακό ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τοῦ ἀδιαμόρφωτου καὶ τοῦ χωρὶς δρια, ἐνῷ τό καλό ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τοῦ καθορισμένου μέσα σὲ δρισμένα δρια), ἀντίθετα αὐτό πού κατορθώνομε, γίνεται μέ ἔνα μόνο τρόπο (γι' αὐτό τό ἔνα εἶναι εὔκολο καὶ τό ἄλλο δύσκολο, δηλαδή εὔκολο εἶναι νά ἀποτύχομε στό σκοπό μας καὶ δύσκολο νά ἐπιτύχομε)· γι' αὐτούς λοιπόν τούς λόγους γνωρίσματα τῆς κακίας εἶναι ἡ ὑπερβολή καὶ ἡ ἔλλειψη, ἐνῷ τῆς Ἀρετῆς εἶναι ἡ μεσότητα·

καλοί μονάχα μ' ἔνανε, κακοί μέ κάθε τρόπο.

15. Ἐπομένως ἡ ἀρετή εἶναι ἴκανότητα, πού ἀποκτοῦμε μέ δρισμένη προσπάθεια καὶ προτίμηση, καὶ σέ σχέση μ' ἔμας βρίσκεται στή μεσότητα, πού καθορίζεται μέ μέτρο τόν ἀνθρωπο τό μυαλωμένο.

16. Καὶ εἶναι ἡ ἀρετή μεσότητα ἀνάμεσα σέ δυό κακίες, πού ἡ μιά βρίσκεται στήν ὑπερβολή καὶ ἡ ἄλλη στήν ἔλλειψη· καὶ ἀκόμα πρέπει νά προστεθεῖ τό γεγονός δτι οἱ κακίες παρουσιάζουν ἔλλειψεις ἡ ὑπερβολές σέ σχέση μέ τό σωστό στίς πράξεις μας καὶ στά παθήματά μας, ἐνῷ ἡ ἀρετή τή μεσότητα καὶ τή βρίσκει καὶ τή διαλέγει.

17. Γι' αὐτό ἡ ἀρετή, δταν τήν κρίνομε ἀπό τήν ούσια τῆς καὶ ἀπό τό μέτρο τῆς, εἶναι μεσότητα, ἐνῷ δταν τήν κρίνομε ἀπό τό δτι αὐτή εἶναι τό πιό καλό καὶ τό πιό ἐπιτυχημένο, εἶναι ἀκρότητα.

18. Ὁμως τή μεσότητα δέν τή δέχεται κάθε πράξη καὶ κάθε πάθημα· μερικά δηλαδή εἶναι ἀπό τήν ἀρχή δεμένα μέ τήν κακία, δπως ἡ χαιρεκακία, ἡ ἀδιαντροπία, ὁ φθόνος, καὶ ἀπό τίς πράξεις (...), ἡ κλοπή, ἡ ἀνθρωποκτονία· γιατί δλα αὐτά τά πράγματα τά λέμε κακά γι' αὐτά τά ἴδια, δχι γιά τίς ύπερβολές τους καὶ τίς ἔλλειψεις τους. Καὶ δέν εἶναι δυνατό ποτέ σ' αὐτά νά ἐνεργοῦμε σωστά, ἄλλα πάντα κάνομε παράπτωμα (...).

19. Λοιπόν δμοιο πράγμα εἶναι καὶ τό νά ἀξιώνει κανείς καὶ στήν

ἀδικία καὶ στή δειλία καὶ στήν ἀκολασία νά ὑπάρχει μεσότητα καὶ ὑπερβολή καὶ ἐλλειψη· γιατί ἔτσι βέβαια θά ἔχουμε μεσότητα ὑπερβολῆς καὶ μεσότητα ἐλλειψης, δπως καὶ ὑπερβολή ὑπερβολῆς καὶ ἐλλειψη ἐλλειψης.

20. Ἀλλά δπως ἀκριβῶς στή φρονιμάδα καὶ στήν ἀνδρεία δέν ὑπάρχει ὑπερβολή καὶ ἐλλειψη, ἐπειδή σ' αὐτές ή μεσότητα εἶναι κατά κάποιον τρόπο ἀκρότητα, ἔτσι καὶ σ' ἐκεῖνες τίς κακίες δέν ὑπάρχει οὔτε μεσότητα οὔτε ὑπερβολή καὶ ἐλλειψη, ἀλλά, δπως καὶ νά τίς κάνομε, εἶναι παράπτωμα· δηλαδή γενικά δέν ὑπάρχει οὔτε τής ὑπερβολῆς καὶ τής ἐλλειψης μεσότητα ούτε τής μεσότητας ὑπερβολή καὶ ἐλλειψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

[Ἡ μεσότητα καὶ οἱ ἀκρότητες]

1. Αὐτό δμως δέν ἄρκει νά τό διατυπώνομε γενικά· πρέπει νά τό ἐπαληθεύομε καὶ στίς λεπτομέρειες. Γιατί στίς συζητήσεις μέ θέμα τίς πράξεις μας οι γενικές ρήσεις εἶναι μᾶλλον χωρίς περιεχόμενο, ἐνδέ ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις εἶναι ἀληθινότερες· καὶ ἀφού οι πράξεις μας ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις, ἀνάγκη τά λόγια μας νά συμφωνοῦν μέ αὐτές. Αύτές τώρα τίς συγκεκριμένες περιπτώσεις μποροῦμε νά τίς πάρομε ἀπό τό σχεδιάγραμμά μας.

2. Λοιπόν, σχετικά μέ τό φόβο καὶ τό θάρρος μεσότητα εἶναι ή ἀνδρεία· καὶ ἀπό τούς ὑπερβολικούς ἐκεῖνος πού ὑπερβάλλει στήν ἀφοβία δέν ἔχει βέβαια δνομα (πολλές καταστάσεις εἶναι χωρίς δνομα), ἐνδέ ἐκεῖνος πού ὑπερβάλλει στό θάρρος εἶναι θρασύς· ἀντίθετα ἐκεῖνος πού ὑπερβάλλει στό φόβο καὶ ὑστερεῖ στό θάρρος, εἶναι δειλός.

3. Σχετικά μέ τίς χαρές καὶ τίς λύπες – δχι δλες, καὶ λιγότερο βέβαια σχετικά μέ τίς λύπες – μεσότητα εἶναι ή φρονιμάδα καὶ ὑπερβολή ή ἀκολασία. Καὶ σχετικά βέβαια μέ τίς χαρές δέν εἶναι πολλοί πού νά ὑστεροῦν· γι' αὐτό ἀκριβῶς καὶ τέτοιοι λειψοί δέν ἔχουν ούτε δνομα, πού νά τούς χαρακτηρίζει, ἐμεῖς δμως ἃς τούς ποδμε ἀναισθητούνς.

4. Σχετικά μέ τό νά δίνομε καὶ τό νά παίρνομε χρήματα μεσότητα εἶναι ή γενναιοδωρία, ὑπερβολή καὶ ἐλλειψη ή σπατάλη καὶ ή τσιγκου-

νιά. Καὶ σ' αὐτές ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη ἐκδηλώνεται μὲν ἀντίθετο τρόπῳ· δηλαδὴ ὁ σπάταλος ὑπερβάλλει στόν νάριν χρήματα καὶ ὑστερεῖ στόν νάριν παίρνει, ἐνῷ δὲ τσιγκούνης ὑπερβάλλει στόν νάριν παίρνει καὶ ὑστερεῖ στόν νάριν δίνει.

5. Λοιπόν γιὰ τὴν ὅρα μυλοῦμε σχηματικά καὶ περιληπτικά καὶ ἀρκούμαστε σ' αὐτό· ἀργότερα δμως θά τὰ προσδιορίσομε μὲν μεγαλύτερη ἀκρίβεια.

6. Σχετικά μὲν τὰ χρήματα ὑπάρχουν καὶ ἄλλες καταστάσεις· σ' αὐτές μεσότητα εἶναι ἡ μεγαλοπρέπεια (γιατὶ δὲ μεγαλοπρεπῆς διαφέρει ἀπὸ τὸν ἀνοιχτοχέρη· δὲ ἐνας ἔχει σχέση μὲν τὰ μεγάλα, δὲ ἄλλος μὲν τὰ μικρά), ὑπερβολὴ ἡ κακογουστιά καὶ ἡ χοντροκοπιά καὶ ἔλλειψη ἡ μικροπρέπεια.

[Στὴ συνέχεια ὁ Ἀριστοτέλης ὀλοκληρώνει τὴ γενικὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀρετῆς καὶ ἔξετάζει χωριστά τὴν κάθε μιά ἀπὸ τὶς πρακτικές καὶ τὶς πνευματικές ἀρετές ὡς τὸ τέλος τοῦ ἑβδομού βιβλίου. Μέτο δὲ διδοο ἀρχίζει ἡ ἔξεταση τῆς φιλίας].

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΟΟ

Η ΦΙΛΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

[Η Φιλία φυσική ἀνάγκη γεμάτη δμορφιά]

1. Μετά ἀπό αὐτά ἐπόμενο θά ἔταν νά μιλήσομε γιά τή Φιλία· γιατί και αὐτή εἶναι κάποια ἀρετή ἡ κάτι πού ἔχει μέσα του ἀρετή, και ἀκόμα εἶναι ἀναγκαιότατο στή ζωή. Γιατί βέβαια χωρίς φίλους κανείς δέ θά ηθελε νά ζει, και ἂν ἀκόμα θά εἶχε δῆλα τά ἄλλα καλά· ἀφοῦ και οι πλούσιοι και ὅσοι ἔχουν κατακτήσει ἀρχές και ἔξουσίες φαίνεται πώς ἔχουν πάρα πολύ μεγάλη ἀνάγκη ἀπό φίλους· γιατί ποιό τό διφελος ἀπό μιά τέτοια εὐημερία, ἂν τῆς ἀφαιρέσουμε τό καλό πού προέρχεται ἀπό τούς φίλους και πού εἶναι πάρα πολύ μεγάλο και πάρα πολύ ἐπαινετό; Ή πώς θά μποροῦσε αὐτή ἡ εὐημερία νά διατηρηθεῖ και νά σωθεῖ χωρίς φίλους; Γιατί ὅσο πιό μεγάλη, τόσο πιό ἀβέβαιη εἶναι.

2. Και στή φτωχεια και σέ κάθε ἄλλη δυστυχία μοναδική καταφυγή θεωροῦν τούς φίλους. Και γιά τούς νέους, γιά ν' ἀποφεύγουν σφάλματα, και γιά τούς ἥλικιωμένους, γιά νά τούς φροντίζουν και νά τούς βοηθοῦν σέ πράγματα πού δέν τούς φτάνει πιά ἡ δύναμη τους, και γιά τούς δυνατούς, γιά νά κάνουν δημορφα ἔργα. «Οταν πηγαίνουν δυό μαζί». Γιατί βέβαια ἔτσι εἶναι πιό δυνατοί και στή γνώση και στήν πράξη.

3. Και φαίνεται πώς ἡ Φιλία ὑπάρχει ἔμφυτη και ἀπό τούς γονεῖς πρός τά παιδιά και ἀπό τά παιδιά πρός τούς γονεῖς, ὅχι μόνο στούς ἀνθρώπους ἄλλά και στά ποντιά και στά πιό πολλά ζῶα, και σ' ἐκεῖνα πού ἀνήκουν στό ἴδιο εἶδος και κυριώς στούς ἀνθρώπους, γι' αὐτό και ἐπαινοῦμε ἐκείνους πού ἀγαποῦν τούς ἀνθρώπους. Και κατά τίς περιπλανήσεις θά μποροῦσε κανείς νά δεῖ πόσο γνώριμο και φιλικό πράγμα εἶναι γιά τόν ἀνθρωπο ὁ κάθε ἀνθρωπος.

4. Ἀλλά και τίς πολιτεῖες φαίνεται πώς τίς κρατᾶ ἐνωμένες ἡ Φιλία

καὶ πώς οἱ νομοθέτες γι' αὐτήν φροντίζουν περισσότερο παρά γιὰ τὴ δικαιοσύνη· γιατὶ ἡ ὁμόνοια φαίνεται πώς εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τῇ Φιλίᾳ, καὶ αὐτήν ἐπιθυμοῦν σέ πάρα πολὺ μεγάλο βαθμό, ἐνδὸν τῆν ἀναστάτωση, πού εἶναι ἔχθρα, τὴν ἀποδιώχνουν δοῦ γίνεται πιὸ πολὺ· καὶ διταν οἱ πολίτες εἶναι φίλοι, δὲ χρειάζονται καθόλου τὴ δικαιοσύνη, ἐνδὸν διταν εἶναι δίκαιοι, χρειάζονται πρόσθετα καὶ τῇ Φιλίᾳ, καὶ τὸ πιὸ δικαιο πράγμα μᾶς φαίνεται πώς εἶναι κάτι φιλικό.

5. Καὶ δέν εἶναι μόνο ἀναγκαῖο πράγμα ἀλλά καὶ δμορφο· γι' αὐτὸ καὶ ἐπαινοῦμε δσους ἀγαποῦν τοὺς φίλους, καὶ τὸ νά ἔχει κανεὶς πολλοὺς φίλους θεωρεῖται δμορφο πράγμα· καὶ ἀκόμα τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους θεωροῦν καὶ καλούς καὶ φίλους.

/ Απόψεις γιὰ τὴ φύση τῆς Φιλίας /

6. Γι' αὐτήν ὑπάρχουν ἀμφισβητήσεις δχι καὶ λίγες. Ἄλλοι δηλαδὴ τῇ λογαριάζουν σάν κάποια ὁμοιότητα καὶ θεωροῦν φίλους τοὺς δμοίους, γι' αὐτὸ καὶ λένε «Ομοιος στὸν δμοιο» καὶ «ἡ κάργια μὲ τὴν κάργια καὶ τὰ παρόμοια· ἐνδὸν ἀντίθετα ἄλλοι λένε πώς οἱ δμοίοι εἶναι μεταξὺ τοὺς σάν τοὺς μαστόρους [πού δὲ χωνεύει ὁ ἔνας τὸν ἄλλο]. Καὶ γι' αὐτά τὰ ἴδια γίνονται συζητήσεις καὶ σὲ ἀνότερο ἐπίπεδο, καὶ στὴ θεωρία τῆς φύσης, καὶ ἔτσι λέει ὁ Εὐριπίδης πώς ἡ ξερή ἡ γῆ ποθεῖ τὴ βροχὴ καὶ πώς δὲ μέγας οὐρανός, σά θά φουσκώσει ἀπό νερό, πάνω στὴ γῆ νά πέσει θέλει, καὶ ὁ Ἡράκλειτος πώς τὰ ἀντίθετα πᾶνε μαζὶ καὶ πώς τὰ διαφορετικά κάνουν τὸ πιὸ καλό ζευγάρωμα καὶ πώς δῆλα γίνονται μὲ ἀντιθέσεις· ἐνδὸν ἀντίθετοι σ' αὐτούς εἶναι καὶ ἄλλοι καὶ δὲ Ἐμπεδοκλῆς· γιατὶ τὸ δμοιο ἀγαπᾶ τὸ δμοιο [ἔτσι λέει αὐτός].

7. Ἄλλά ἂς ἀφήσομε τώρα δσες ἀπορίες ἀναφέρονται στὴ φύση (γιατὶ δέν ἀνήκουν στὴν παροῦσα μελέτη) καὶ ἂς ἔξετάσομε δσες ἀναφέρονται στὸν ἀνθρωπὸ καὶ ἀνήκουν στοὺς χαρακτῆρες καὶ στὰ πάθη, δπως, γιὰ παράδειγμα, ποιό ἀπό τὰ δυό, σὲ δλους τοὺς ἀνθρώπους γίνεται Φιλίᾳ ἡ μήπως οἱ κακοὶ δέν εἶναι δυνατό νά εἶναι φίλοι· Καὶ ποιό ἀπό τὰ δυό, ὑπάρχει ἔνα εἰδός Φιλίας ἡ περισσότερα· Καὶ βέβαια ἔκεινοι πού νομίζουν δτι ὑπάρχει ἔνα μόνο εἰδός, ἐπειδὴ εἶναι δυνατό ἡ Φιλίᾳ νά εἶναι καὶ περισσότερη καὶ λιγότερη, ἔχουν δώσει πιστὴ σὲ κάποιο γνώρισμα πού δέν ἀρκεῖ [γιά νά ἔξηγήσει τὸ πράγμα]· γιατὶ τὸ πε-

ρισπότερο καὶ τὸ λιγότερο μποροῦμε νά τά παρατηρήσομε καὶ στά διαφορετικά εἰδῃ. Γι' αὐτά δμως ἔχει γίνει λόγος στά προηγούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

/Tá aίτια τῆς Φιλίας/

1. "Ο,τι ἔχει σχέση μέ αὐτά τά πράγματα Ἰσως θά μποροῦσε νά γίνει φανερό, ἄν γνωρίσομε τί εἶναι αὐτό πού μᾶς κάνει νά ἀγαποῦμε. Γιατί φαίνεται δτι δέν ἀγαποῦμε ὅτιδήποτε, ἀλλά μόνο ἐκεῖνο πού ἀξίζει τήν ἀγάπη μας, καὶ αὐτό εἶναι ἡ κάτι καλό ἡ κάτι εὐχάριστο ἡ κάτι χρήσιμο· καὶ θά ἔλεγε κανείς δτι χρήσιμο εἶναι αὐτό πού γίνεται μέσο γιά κάποιο καλό ἡ γιά κάποια χαρά, ὅστε ἔξι τῆς ἀγάπης μας μπορεῖ νά εἶναι τό καλό καὶ τό εὐχάριστο ώς σκοποί.

2. Ποιό λοιπόν ἀπό τά δυό, ἀγαποῦμε τό καλό γενικά ἡ τό καλό γιά μᾶς τούς ἴδιους; Γιατί βέβαια αὐτά τά δυό δέ συμφωνοῦν πάντα μεταξύ τους. Τό ἴδιο ἐπίσης καὶ σχετικά μέ τό εὐχάριστο. Φαίνεται δ- μως δτι ὁ καθένας μας ἀγαπᾷ δτι εἶναι καλό γιά τόν ἴδιο, καὶ δτι αὐτό πού ἀξίζει τήν ἀγάπη μας εἶναι καὶ τό καλό γενικά καὶ τό καλό γιά τόν καθένα χωριστά· καὶ ὁ καθένας μας πάλι ἀγαπᾷ δχι αὐτό πού πραγματικά μπορεῖ νά εἶναι καλό γιά τόν ἴδιο ἀλλά αὐτό πού τοῦ φαίνεται δτι εἶναι ἔτσι. Αὐτό δμως δέν ἔχει καμιά διαφορά, γιατί αὐτό πού μᾶς κάνει νά ἀγαποῦμε εἶναι αὐτό πού ἔτσι φαίνεται σ' ἐμᾶς.

3. 'Ἐνῶ λοιπόν εἶναι τρία ἐκεῖνα τά πράγματα, πού γιά χάρη τους οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν φιλίες, ἡ ἀγάπη γιά τά ἀψυχα δέ λέγεται Φιλία· γιατί δέν ὑπάρχει ἀνταπόκριση, οὔτε καὶ θέλομε τό καλό ἐκείνου (θά ἡ- ταν βέβαια ἀστεῖο νά θέλαμε τό καλό τοῦ κρασιοῦ, ἀλλ' ἄν αὐτό συμ- βαίνει, θέλομε νά τό διατηροῦμε σέ καλή κατάσταση, γιά νά τό ἔχομε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι)· ἐνῶ γιά τό φίλο μας λένε πώς πρέπει νά ἐπιζητοῦμε τό καλό του γιά χάρη ἐκείνου τοῦ ἴδιου. 'Αλλά ἀκόμα καὶ ἐκείνους πού θέλουν τό καλό μέ αὐτό τόν τρόπο, ἄν δέ γίνεται τό ἴδιο καὶ ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀλλού, τούς λένε ἄνθρωπους μέ εὐνοϊκή διάθεση [οχι φίλους]· γιατί βέβαια ἡ Φιλία εἶναι εὐνοϊκή διάθεση μέ ἀνταπόκριση.

4. "Η μήπως πρέπει νά προσθέσομε: καὶ πού δέ μᾶς εἶναι ἀγνωστη; Γιατί πολλοί ἔχουν διάθεση εὐνοϊκή γιά πρόσωπα πού δέν τά ἔχουν δεῖ

ποτέ τους καὶ πιστεύουν διτὶ εἰναι καθώς πρέπει καὶ χρήσιμοι ἄνθρωποι· καὶ ἐκεῖνοι πάλι ἀπό τὴν πλευρά τους τὸ ἴδιο γι' αὐτούς. Αὐτοὶ λοιπόν φαίνεται νά̄ ἔχουν εὐνοϊκή διάθεση μεταξύ τους· ἀλλά πῶς θά̄ μποροῦσε κανείς νά̄ τοὺς πεῖ φίλους, ἀφοῦ δέν ἔρουν τί διάθεση ἔχουν ἀπέναντι τους; Ἐπομένως, γιά νά̄ τὸ ποῦμε δλο μαζί, πρέπει νά̄ ἔχουν εὐνοϊκή διάθεση δ ἔνας γιά τὸν ἄλλο καὶ νά̄ θέλουν τὸ καλό του, χωρίς δμως καὶ νά̄ εἰναι ἄγνωστοι μεταξύ τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

/Tά̄ τρία εἰδη τῆς Φιλίας/

1. Ὁμως αὐτά [τά̄ τρία αἴτια πού γεννοῦν μέσα μας τή̄ Φιλία] εἰναι διαφορετικά τό ἔνα ἀπό τό ἄλλο· ἐπομένως διαφορετικές εἰναι καὶ οἱ προτιμήσεις μας καὶ οἱ φιλίες. Λοιπόν τά̄ εἰδη τῆς Φιλίας εἰναι τρία, δσα καὶ τά̄ αἴτιά της· γιατί στό καθένα ὑπάρχει ἀνταπόκριση, πού δέν παραμένει ἄγνωστη, καὶ ἐκεῖνοι πού αἰσθάνονται τή̄ Φιλία θέλουν δ καθένας τό καλό τοῦ ἄλλου μέ τὸν τρόπο πού αἰσθάνονται τή̄ Φιλία. Δηλαδή̄ δσοι αἰσθάνονται τή̄ Φιλία γιά τή̄ χρησιμότητα, ἀγαποῦν δχι τά̄ πρόσωπα καθαυτά, ἀλλά τόν τρόπο πού τούς ἔξασφαλιζει ἀμοιβαῖα κάτι καλό. Ἐπίσης καὶ δσοι αἰσθάνονται τή̄ Φιλία γιά τὴν εὐχαρίστηση· γιατί, γιά παράδειγμα, ἀγαποῦν τούς ἀστείους δχι γι' αὐτό πού εἰναι, ἀλλά γιατί εἰναι εὐχάριστοι σ' αὐτούς τούς ἴδιους.

2. Λοιπόν καὶ δσοι αἰσθάνονται Φιλία γιά τή̄ χρησιμότητα, ἀγαποῦν γιά χάρη ἐκείνου τοῦ πράγματος πού εἰναι καλό γι' αὐτούς τούς ἴδιους, καὶ δσοι αἰσθάνονται Φιλία γιά τὴν εὐχαρίστηση, ἀγαποῦν ἐπίσης γιά χάρη ἐκείνου τοῦ πράγματος πού εἰναι εὐχάριστο στούς ἴδιους, καὶ δχι γι' αὐτό πού εἰναι δπως εἰναι καθαυτό τό πρόσωπο πού ἀγαποῦν, ἀλλά γι' αὐτό πού κάνει τό πρόσωπο χρήσιμο ἡ εὐχάριστο. Συμπτωματικές λοιπόν εἰναι οἱ φιλίες αὐτές· γιατί σ' αὐτές τό αἰσθημα τῆς φιλίας ἔχει τὴν αἴτια του δχι σ' αὐτό πού εἰναι δπως εἰναι καθαυτό τό πρόσωπο τοῦ φίλου, ἀλλά σ' αὐτό πού ἔξασφαλιζει ἡ κάποια ὠφέλεια ἡ κάποια εὐχαρίστηση.

3. Εὔκολα διαλύονται μάλιστα τέτοιες φιλίες, ἐφ' δσον οἱ φίλοι δέν παραμένουν ἀπαράλλαχτοι· δηλαδή̄ ἀν πάψουν πιά νά̄ εἰναι εὐχάριστοι

η χρήσιμοι, παύουν και νά τούς ἀγαποῦν. Και τό χρήσιμο δέν εἶναι μόνιμο, ἀλλά γίνεται διαφορετικό κάθε φορά. Ὅταν λοιπόν διαλυθεῖ αὐτό πού τούς κάνει φίλους, διαλύεται και ἡ Φιλία, γιατί ἡ Φιλία εἶχε συνδεθεῖ μέ εἴκενα.

4. Πιό πολύ τέτοια Φιλία φαίνεται νά γίνεται ἀνάμεσα στούς ἡλικιωμένους (γιατί αὐτοί ἐπιδιώκουν δχι τό εὐχάριστο ἀλλά τό ὠφέλιμο), ἐπίσης σέ δσους ἀπό τούς δριμους και τούς νέους ἐπιδιώκουν τό συμφέρον. Τέτοιοι φίλοι δέν ἀγαποῦν πολύ οὔτε ζοῦν δ ἔνας κοντά στόν ἄλλο· καμιά φορά μάλιστα δέν εἶναι οὔτε εὐχάριστοι· οὔτε και χρεάζονται μιά τέτοια συντροφιά, ἀν οι φίλοι δέν εἶναι χρήσιμοι· και εἶναι τόσο μόνο εὐχάριστοι, δσο ἔχουν ἐλπίδα γιά κάποια ὠφέλεια. Σ' αὐτές τις φιλίες τοποθετοῦν και τή φιλοξενία.

5. Ὅμως ἡ Φιλία τῶν νέων φαίνεται πώς εἶναι γιά τήν εὐχαρίστηση· γιατί αὐτοί ζοῦν μέ πάθος, και πάρα πολύ ἐπιδιώκουν αὐτό πού τούς εἶναι εὐχάριστο και παρόν· καθώς δμως ἀλλάζει ἡ ἡλικία, ἀλλάζουν και τά εὐχάριστα. Γι' αὐτό και οι νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι και γρήγορα παύουν νά εἶναι φίλοι· γιατί μαζί μέ τό εὐχάριστο ἀλλάζει και ἡ Φιλία, και ἡ ἀλλαγή αὐτῆς τῆς εὐχαρίστησης εἶναι γρήγορη.

[Η τέλεια Φιλία]

6. Τέλεια δμως εἶναι ἡ Φιλία δσων εἶναι καλοί και δμοιοι στήν ἀρετή· γιατί αὐτοί θέλουν τό καλό δ ἔνας τοῦ ἄλλου μέ τρόπο δμοιο μέ εἴκενον πού εἶναι καλοί, και εἶναι καλοί καθαυτό. Και εἴκενοι πού θέλουν τό καλό τῶν φίλων γιά χάρη εἴκεινων τῶν ἴδιων, εἶναι φίλοι στό πιό μεγάλο βαθμό· γιατί αισθάνονται ἔτσι γι' αὐτούς τούς ἴδιους, και δχι συμπτωματικά· παραμένει λοιπόν σταθερή ἡ Φιλία αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' δσον εἶναι καλοί, και ἡ ἀρετή εἶναι πράγμα μόνιμο. Και εἶναι δ καθένας χωριστά καλός, και γενικά και ἀπέναντι στό φίλο· γιατί βέβαια οι καλοί εἶναι και γενικά καλοί και ὠφέλιμοι δ ἔνας στόν ἄλλο. Ἀλλά ἐπίσης και εὐχάριστοι· γιατί οι καλοί εἶναι και εὐχάριστοι, και γενικά και δ ἔνας γιά τόν ἄλλο· μέ ἄλλα λόγια, στόν κάθε ἀνθρωπο οι δικές του πράξεις και δσες εἶναι τέτοιες δπως οι δικές του, εἶναι μόνο εὐχάριστες, ἐνώ οι πράξεις τῶν καλῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ ἴδιες ἡ δμοιες.

7. Τέτοια φιλία είναι εύλογο νά είναι μόνιμη, γιατί συνδυάζει μέσα της δύλα δσα πρέπει νά έχουν οι φίλοι. Γιατί βέβαια κάθε Φιλία ύπάρχει ή γιά κάποιο καλό η γιά κάποια εύχαριστηση, η γενικά η γιά κείνον πού αισθάνεται τή Φιλία, και άκομα μέ αιτία κάποια δμοιότητα· άλλα σ' αυτή τή Φιλία ύπάρχουν γ' αυτούς δύλα δσα έχομε πεῖ· γιατί σ' αυτήν είναι δμοια και τά ύπόλοιπα, και τό γενικά καλό είναι και γενικά εύχαριστο, και αυτά είναι σέ πάρα πολύ μεγάλο βαθμό ἄξια τῆς ἀγάπης, και ή ἀγάπη λοιπόν και ή Φιλία ἀνάμεσα σ' αυτούς είναι πάρα πολύ μεγάλη και πάρα πολύ καλή.

8. Σπάνιες δμως είναι φυσικό νά είναι τέτοιες φιλίες· γιατί λιγοι βρίσκονται τέτοιοι ἀνθρωποι. Και άκομα χρειάζεται χρόνος και συνανταροφή· και δπως λέει ή παροιμία, δέν πρόκειται νά μάθει ό ἔνας τόν ἄλλο, ἀν δέ φάνε ψωμί κι ἀλάτι μαζί· ούτε και νά ἀναγνωρίσουν ό ἔνας τόν ἄλλο ούτε και νά είναι φίλοι, προτοῦ ό καθένας χωριστά φανεῖ στόν ἄλλο ἄξιος τῆς Φιλίας και πιστευτός.

9. Ὄμως ἐκεῖνοι πού βιάζονται στή Φιλία, θέλουν βέβαια νά είναι φίλοι, άλλα δέν είναι, παρά μόνο ύποψήφιοι, και αυτό τό ξέρουν· γιατί βέβαια έχουν γρήγορη θέληση γιά Φιλία, δχι δμως Φιλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

/Οἱ ἀπομιμήσεις τῆς τέλειας Φιλίας/

1. Αυτή λοιπόν είναι τέλεια και κατά τό χρόνο και κατά τά λοιπά, και σέ δύλα γίνονται τά ίδια κι' ἀπαράλλαχτα ἀπό τόν καθένα χωριστά στόν καθένα χωριστά, πράγμα πού βέβαια πρέπει νά συμβαίνει ἀνάμεσα σέ φίλους. Ἀντίθετα ή Φιλία πού γίνεται γιά τήν εύχαριστηση είναι ἀπομιμηση αυτῆς ἐδῶ τῆς Φιλίας· ἀφοῦ και οι καλοί είναι εύχαριστοι ό ἔνας στόν ἄλλο. Ἐπίσης και ή Φιλία πού γίνεται γιά τή χρησιμότητα· ἀφοῦ και οι καλοί είναι χρήσιμοι ό ἔνας στόν ἄλλο. Και παραμένουν πάρα πολύ οι φιλίες και σ' αυτές τίς περιπτώσεις, δταν και ἀπό τά δυό μέρη ύπάρχει τό ίδιο πράγμα, δπως, γιά παράδειγμα, ή εύχαριστηση, και δχι μόνο ἔτσι, άλλα και ἀπό τήν ίδια αιτία, δπως μέ τούς ἀστείους [πού είναι εύχαριστοι σέ δλους πάντα γιά τόν ίδιο λόγο].

2. Ἐκεῖνοι δικαίως πού ἀνταποδίδουν δχι τό εὐχάριστο ἀλλά τό χρήσιμο, εἶναι καὶ μένουν λιγότερο φίλοι. Ἐκεῖνοι πάλι πού εἶναι φίλοι γιά τή χρησιμότητα, συνήθως παύουν νά εἶναι φίλοι, δταν πάψει νά ύπάρχει καὶ τό συμφέρον· γιατί ἡταν φίλοι δχι ό ἔνας τοῦ ἄλλου ἀλλά τοῦ συμφέροντος. Λοιπόν, γιά τήν εὐχαρίστηση καὶ γιά τή χρησιμότητα μπορεῖ νά εἶναι φίλοι καὶ οι κακοί μεταξύ τους, ἐπίσης καλοί μέ κακούς η οὔτε καλοί οὔτε κακοί νά εἶναι φίλοι μέ τόν όποιονδήποτε, δικαίως γιά αὐτό πού εἶναι οι ἴδιοι εἶναι φανερό δτι μόνο οι καλοί μπορεῖ νά εἶναι φίλοι· γιατί οι κακοί δέ χαίρονται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, παρά μόνο ἄν ἔχουν κάπουα ώφελεια.

3. Ἀλλά καὶ ἀδιάβλητη εἶναι μόνο ή Φιλία τῶν καλῶν· γιατί δέν εἶναι εὐκόλο νά πιστέψει κανείς στά λόγια κανενός γιά φίλο πού ό ἴδιος ἔχει δοκιμάσει γιά πολὺν καιρό· ἀνάμεσα σ' αὐτούς ύπάρχει καὶ ἐμπιστοσύνη καὶ βεβαιότητα δτι ποτέ δέ θά τούς ἀδικήσει ό ἄλλος καὶ δσα ἄλλα ἀξιώνεται ή ἀληθινή Φιλία. Ἔνδ στίς ἄλλες φιλίες τίποτα δέν ἐμποδίζει νά συμβαίνουν τέτοια δυσάρεστα.

4. Ἐπειδή λοιπόν οι ἄνθρωποι λένε φίλους καὶ ἐκείνους πού ἀποβλέπουν στή χρησιμότητα, δπως ἀκριβῶς καὶ οι πόλεις (γιατί οι συμμαχίες ἀνάμεσα στίς πόλεις φαίνεται δτι γίνονται γιά χάρη τοῦ συμφέροντος), καὶ ἐκείνους πού ἀγαποῦν ό ἔνας τόν ἄλλο γιά τήν εὐχαρίστηση, δπως ἀκριβῶς τά παιδιά, ἵσως βέβαια πρέπει κι ἐμεῖς τέτοιους φίλους νά τούς λέμε φίλους, ἀλλά θά πρέπει νά τονίσομε δτι ύπάρχουν περισσότερα εἰδη Φιλίας, καὶ δτι πρώτη καὶ κυριότερη εἶναι ή Φιλία τῶν καλῶν, ἐπειδή εἶναι καλοί, ἐνῷ οι λοιπές εἶναι ἀπομιμήσεις της· δηλαδή φίλοι γίνονται στό βαθμό πού ύπάρχει κάτι καλό καὶ διμοιο· γιατί βέβαια, γιά παράδειγμα, τό εὐχάριστο εἶναι καλό γιά τούς φιλήδονους.

5. Ἀλλά οι φιλίες αὐτές πολὺ συχνά δέ δένονται, οὔτε καὶ γίνονται οι ἴδιοι ἄνθρωποι φίλοι γιά τή χρησιμότητα καὶ γιά τήν εὐχαρίστηση· γιατί δέ συνδυάζονται πολὺ συχνά τά συμπτωματικά πράγματα.

6. Ἀφοῦ λοιπόν ή Φιλία ἔχει χωριστεῖ σ' αὐτά τά εἰδη, οι κακοί βέβαια θά εἶναι φίλοι γιά τήν εὐχαρίστηση η γιά τή χρησιμότητα, ἐπειδή εἶναι δικοιοι μέ αὐτό τόν τρόπο, ἐνῷ οι καλοί θά εἶναι φίλοι γιά αὐτό πού εἶναι οι ἴδιοι· δηλαδή ἐπειδή εἶναι καλοί. Αύτοι λοιπόν θά εἶναι φίλοι.

λοι γενικά, ἐνῷ ἐκεῖνοι θά εἶναι συμπτωματικά καὶ ὡς τό σημεῖο πού ἔχουν μοιάσει μ' αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

[Ἡ Φιλία ὡς ἐνέργεια]

1. Ὁπως ἀκριβῶς στήν περίπτωση τῶν ἀρετῶν ἄλλους τούς λέμε «καλούς ἀπό συνήθεια» καὶ ἄλλους «ἐνεργητικά καλούς», ἔτσι καὶ μέ τῇ Φιλίᾳ· δηλαδὴ ἐκεῖνοι πού ζοῦν μαζί, χαίρονται ὁ ἔνας μέ τὸν ἄλλο καὶ ἔξασφαλίζουν τό καλό ὁ ἔνας στὸν ἄλλο, ἐνῷ ἐκεῖνοι πού κοιμοῦνται ἡ πού βρίσκονται σέ διαφορετικούς τόπους χωρισμένοι, δέν ἐνεργοῦν βέβαια φιλικά, δμως ἔχουν τή διάθεση νά ἐνεργοῦν φιλικά· γιατί φυσικά οἱ τόποι δέ διαλύουν γενικά τή Φιλία, ἀλλά μόνο τήν ἐνέργεια. Καὶ ἂν ἡ ἀπουσία γίνει μακροχρόνια, πιστεύουν πώς κάνει νά ξεχαστεῖ καὶ ἡ Φιλία· γι' αὐτό καὶ ἔχουν πεῖ: «πολλές φιλίες διέλυσε ἡ ἀπόσταση».

2. Καὶ φαίνεται πώς οὗτε οἱ γέροι οὗτε οἱ στρυφοί εἶναι κατάλληλοι γιά φίλοι· γιατί σ' αὐτούς εἶναι μικρή ἡ εὐχαρίστηση, καὶ κανείς δέν μπορεῖ νά περνᾶ τή μέρα του μέ ένα θλιμμένο ἡ μέ κάποιον πού δέν εἶναι εὐχάριστος· γιατί ἡ φύση φαίνεται δτι πάρα πολύ ἀποφεύγει τό λυπηρό καὶ ἐπιθυμεῖ τό εὐχάριστο.

3. Καὶ ἐκεῖνοι πού ἀνέχονται δ ἔνας τόν ἄλλο, χωρίς δμως νά ζοῦν μαζί, μοιάζουν πιό πολύ νά ἔχουν εύνοϊκή διάθεση παρά νά εἶναι φίλοι. Γιατί κανένα ἄλλο πράγμα δέν εἶναι τόσο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν φίλων δσο τό νά ζοῦν μαζί (τήν ώφελεια βέβαια τήν ἐπιθυμοῦν ἐκεῖνοι πού τήν ἔχουν ἀνάγκη, καὶ νά περνοῦν τή μέρα τους μαζί θέλουν καὶ οἱ εύτυχισμένοι· γιατί νά εἶναι μοναχοί σ' αὐτούς καθόλου δέν ταιριάζει)· καὶ δέν εἶναι δυνατό νά περνοῦν μαζί τόν καιρό τους, ἀν δέν εἶναι εὐχάριστοι καὶ ἀν δέ χαίρονται μέ τά ἴδια πράγματα, δπως πιστεύουν δτι συμβαίνει μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ συντρόφους.

4. Ἡ κυρίως Φιλία λοιπόν, δπως ἔχομε πεῖ πολλές φορές, εἶναι ἡ Φιλία τῶν καλῶν· γιατί φαίνεται δτι ἀξιο τῆς ἀγάπης μας καὶ τῆς προτίμησής μας εἶναι τό γενικά καλό ἡ εὐχάριστο καὶ στόν καθένα πού είναι τέτοιο γιά τόν ἴδιο· καὶ δ καλός εἶναι φίλος μέ τόν καλό γι' αὐτά τά δυό μαζί.

5. Και φαίνεται νά μοιάζει ή προτίμηση μέ πάθος καὶ ἡ Φιλία μέ
ἐθισμό· γιατί ἡ προτίμηση στρέφεται καὶ πρός τά ἄψυχα, ἐνῶ στή Φι-
λία ἀνταποκρίνονται μέ προαιρεση, καὶ ἡ προαιρεση ἔξαρτᾶται ἀπό τὸν
ἐθισμό· καὶ θέλουν τό καλό γιά κείνους πού ἀγαποῦν γιά χάρη ἐκείνων
τῶν ἴδιων, ὅχι ἀπό πάθος ἀλλά ἀπό ἐθισμό. Καὶ μέ τόν ἀγαποῦν τό
φίλο, ἀγαποῦν τό καλό πού εἶναι μέσα στούς ἴδιους· δηλαδή ὁ καλός,
καθώς γίνεται φίλος, γίνεται καλό γιά κείνον πού εἶναι φίλος. Λοιπόν
καθένας ἀπό μέρους του καὶ ἀγαπᾶ τό καλό γιά αὐτόν τόν ἴδιο καὶ ἀν-
ταποδίδει τό ἴδιο στήν καλή θέληση καὶ στήν εὐχαρίστηση τοῦ ἀλλού·
γιά αὐτό λένε πώς ἡ Φιλία εἶναι ισότητα, καὶ αὐτά βέβαια ὑπάρχουν σέ
πολύ μεγάλο βαθμό στή Φιλία τῶν καλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

[Η ισότητα στή φιλία]

1. Ἀλλά στούς στρυφονύς καὶ στούς γέρους λιγότερο συχνά γεννιέ-
ται ἡ Φιλία, καὶ τόσο λιγότερο ὅσο πιό δύστροποι εἶναι καὶ ὅσο πιό λι-
γο χαίρονται μέ τίς συντροφίες· γιατί αὐτά τά πράγματα εἶναι σέ μεγά-
λο βαθμό γνωρίσματα τῆς Φιλίας καὶ συντελεστικά τῆς Φιλίας. Γιά αὐ-
τό οι νέοι βέβαια γίνονται φίλοι γρήγορα, οἱ γέροι δῆμως ὅχι, γιατί δέ
γίνονται φίλοι μέ δουσας δέν μποροῦν νά χαίρονται· ἐπίσης οὔτε οἱ
στρυφοί. Ἀλλά τέτοιοι ἀνθρωποι ἔχουν βέβαια εὐνοϊκή διάθεση ὁ ἔ-
νας γιά τόν ἄλλο· θέλουν δηλαδή τό καλό καὶ παραστέκονται στίς
ἀνάγκες· δῆμως δέν εἶναι πολύ φίλοι, γιατί δέν περνοῦν τή μέρα τους
μαζί καὶ δέ χαίρονται ὁ ἔνας μέ τόν ἄλλο, πράγματα πού θεωροῦνται
σέ πολύ μεγάλο βαθμό γνωρίσματα τῆς Φιλίας.

2. Καὶ νά εἶναι κανείς φίλος μέ πολλούς κατά τήν τέλεια Φιλία δέν
εἶναι πιθανό· ἀλλά καὶ νά ἀρέσουν στό ἴδιο πρόσωπο πολύ ἔντονα πολ-
λοί ἀνθρωποι μαζί δέν εἶναι εὔκολο, ισως μάλιστα δέν εἶναι καὶ πιθανό
νά εἶναι δλοι καλοί.

3. Καὶ πρέπει κανείς ἀκόμη νά ἀποκτήσει πείρα καὶ νά συνηθίσει,
πράγμα πού εἶναι πάρα πολύ δύσκολο. Βέβαια γιά τή χρησιμότητα καὶ
γιά τήν εὐχαρίστηση εἶναι πιθανό νά ἀρέσει κανείς σέ πολλούς· γιατί

τέτοιοι ἀνθρωποι εἶναι πολλοί, καὶ οἱ ὑπηρεσίες προσφέρονται σὲ μικρό χρονικό διάστημα.

4. Ἀπό αὐτά τὰ δυό εἶδη Φιλίας μοιάζει περισσότερο μὲ τὴν τέλεια Φιλία ἐκείνη πού γίνεται γιά τό εὐχάριστο, δταν γίνονται τά ἴδια καὶ γιά τοὺς δυό καὶ χαίρονται δ ἔνας μὲ τὸν ἄλλο ἥ μὲ τοὺς ἴδιους, δπως εἶναι οἱ φιλίες τῶν νέων· γιατὶ σ' αὐτές ὑπάρχει πιό πολὺ τὸ γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας. Ἐνῷ ἡ Φιλία πού γίνεται γιά τή χρησιμότητα, εἶναι τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀγορᾶς. Ἀλλά καὶ οἱ εὐτυχισμένοι δέ χρειάζονται καθόλου τά χρήσιμα, ἄλλά τά εὐχάριστα· γιατὶ φυσικά θέλουν νά ζουν μαζί μὲ ἄλλους, καὶ ὑποφέρουν βέβαια τά λυπηρά πράγματα γιά λιγον καιρό, δμως συνεχῶς δέ θά μποροῦσε κανείς νά τά ὑπομείνει, καὶ δέ θά μποροῦσε κανείς νά ὑποφέρει οὔτε τό ἴδιο τό καλό. ἂν ἦταν γι' αὐτόν θλιβερό· γι' αὐτό καὶ ἐπιζητοῦν νά εἶναι οἱ φίλοι εὐχάριστοι. Ὁμως πρέπει τέτοιοι φίλοι νά εἶναι ἔξισου καὶ καλοί, καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἴδιο τόν ἑαυτό τους· γιατὶ μόνο ἔτσι αὐτοὶ θά ἀξιωθοῦν δσα πρέπει νά ἔχουν οἱ φίλοι.

5. Ἐκεῖνοι πάλι πού βρίσκονται στήν ἔξουσία, φαίνεται νά ἔχουν χωριστούς φίλους γιά τό κάθε πράγμα· δηλαδή σ' αὐτούς ἄλλοι εἶναι χρήσιμοι καὶ ἄλλοι εὐχάριστοι· καὶ τά δυό νά εἶναι οἱ ἴδιοι, δέν εἶναι πολὺ συχνό φαινόμενο· γιατὶ οὔτε εὐχάριστους μέ ἀρετή ζητοῦν οὔτε χρήσιμους γιά τά δμορφα ἔργα· ἐπιθυμώντας δμως τοὺς ἀστείους γιά τήν εὐχαρίστηση καὶ τοὺς ἱκανούς γιά νά ἐκτελέσουν τή διαταγή τους. βέβαια αὐτά τά πράγματα δέν τά βρίσκουν συχνά στό ἴδιο πρόσωπο.

6. Ὁμως εὐχάριστος καὶ χρήσιμος μαζί ἔχομε πεῖ δτι εἶναι δ φίλος τῆς τέλειας Φιλίας, πού μᾶς ἀπασχολεῖ· ἄλλά μὲ τὸν ἀνώτερο τέτοιος ἀνθρωπος δέ γίνεται φίλος, ἀν δ ἀνώτερος δέν εἶναι ἀνώτερος καὶ στήν ἀρετή· διαφορετικά δέν ὑπάρχει ίσότητα, ἐφ' δσον δέν ὑπάρχει ἀνάλογη ὑπεροχή καὶ στίς δυό πλευρές. Ἀλλά δέν εἶναι πολὺ συνηθισμένο νά φτάνουν ποτέ σέ τέτοια ίσότητα.

7. Λοιπόν, οἱ φιλίες πού εἶπαμε, ἔχουν γνώρισμά τους τήν ίσότητα· δηλαδή ὑπάρχουν τά ἴδια πράγματα καὶ γιά τά δυό μέρη καὶ θέλουν τά ἴδια δ ἔνας γιά τόν ἄλλο, ἥ τουλάχιστο γιά κάτι πού τοὺς προσφέρουν, ἀντιπροσφέρουν κάτι ἄλλο, δπως, γιά παράδειγμα, εὐχαρίστηση γιά τήν ὁφέλεια· δτι δμως αὐτές οἱ φιλίες εἶναι καὶ παραμένουν κατώτερες, τό

έχομε πεῖ. Καὶ φαίνεται δτι αὐτές οἱ φιλίες καὶ εἶναι καὶ δέν εἶναι φιλίες, δταν τις κοιτάζομε μέτρο τήν δμοιότητα μέ τό ̄διο πράγμα [δηλαδή τήν τέλεια Φιλία]: φιλίες φαίνονται ἀπό τήν δμοιότητά τους μέ τή Φιλία τή σύμφωνη μέ τήν ἀρετή (γιατί ή μιά ἔχει τό εύχαριστο, ή ἄλλη τό χρήσιμο, καὶ αὐτά ὑπάρχουν καὶ σ' ἐκείνη), ἄλλα ἀπό τό γεγονός δτι ἐκείνη εἶναι ἀδιάβλητη καὶ μόνιμη, ἐνῶ αὐτές ἄλλαζουν γρήγορα καὶ ἔχουν ἀκόμα πολλές ἄλλες διαφορές, δέ φαίνονται ώς φιλίες, ἀπό τήν ἀνομοιότητά τους μέ ἐκείνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

[Η Φιλία καὶ οἱ ἀνισότητες]

1. Ἀλλο εἶδος Φιλίας εἶναι ἐκεῖνο, δπου παρατηρεῖται ὑπεροχή [τοῦ ἐνός ἀπό τους δυό]: παραδείγματα: ἀπό τόν πατέρα στό γιό καὶ γενικά ἀπό τό μεγαλύτερο στό μικρότερο: ἀπό τόν ἄντρα στή γυναίκα καὶ ἀπό κάθε ἀξιωματοῦχο ἀπέναντι στόν πολίτη. Αὐτές οἱ φιλίες ἔχουν διαφορές ἀκόμα καὶ μεταξύ τους: δηλαδή δέν εἶναι ἴδια ή φιλία ἀπό τους γονεῖς πρός τά παιδιά καὶ ἀπό τους ἀρχοντες πρός τους ἀρχομένους, ἄλλα οὔτε καὶ ἀπό τόν πατέρα πρός τό γιό, καὶ ἀπό τό γιό πρός τόν πατέρα, οὔτε ἀπό τόν ἄντρα πρός τή γυναίκα καὶ ἀπό τή γυναίκα πρός τόν ἄντρα. Γιατί ἄλλη εἶναι ή ἀρετή καὶ τό ἔργο τοῦ καθενός ἀπό αὐτούς, ἄλλοι καὶ οἱ λόγοι πού τους κάνουν ν' ἀγαποῦν: ἄλλες λοιπόν εἶναι καὶ οἱ προτιμήσεις καὶ οἱ φιλίες.

2. Ἔτσι ό καθένας δέ βρίσκει στόν ἄλλο τά ̄δια πράγματα καὶ δέν πρέπει νά τά ζητᾶ: ἄλλα δταν στούς γονεῖς τά παιδιά προσφέρουν ἐκεῖνα πού πρέπει νά προσφέρουν σ' αὐτούς πού τους ἔχουν γεννήσει καὶ δταν οἱ γονεῖς προσφέρουν ἐκεῖνα πού πρέπει νά προσφέρουν στά παιδιά, ή Φιλία τέτοιων φίλων εἶναι μόνιμη καὶ ταιριαστή. Ἅλλα σέ δλες τις φιλίες πού βασίζονται στήν ὑπεροχή [τοῦ ἐνός ἀπό τους δυό], ἀνάλογη πρέπει νά εἶναι καὶ ή ἐκδήλωση τῆς ἀγάπης, δπως, γιά παράδειγμα, νά ἀγαποῦν τόν ἀνώτερο καὶ τόν πιό χρήσιμο περισσότερο ἀπ' δσο αὐτός ἀγαπᾶ, καὶ γιά τόν καθένα ἀπό τους ἄλλους μέ παρόμοιο τρόπο. γιατί δταν ή ἀγάπη προσφέρεται μέ μέτρο τήν ἀξία, τότε κατά κάποιον

τρόπο ύπάρχει ισότητα, πράγμα πού βέβαια θεωρεῖται γνώρισμα τῆς Φιλίας.

3. Ἀλλά φαίνεται δτι τό ἴσο δέν εἶναι δμοιο στή δικαιοσύνη και στή Φιλία· δηλαδή στή δικαιοσύνη εἶναι ἴσο πρῶτα τό ἀνάλογο μέ τήν ἀξία και ဉστερα τό ἀνάλογο μέ τήν ποσότητα, ἐνῷ στή Φιλία εἶναι πρῶτα τό ἀνάλογο μέ τήν ποσότητα και ဉστερα τό ἀνάλογο μέ τήν ἀξία.

4. Και αὐτό γίνεται φανερό, ἀν ύπάρχει μεγάλη ἀπόσταση στήν ἀρετή ἡ στήν κακία ἡ σέ κάποια εὐχέρεια ἡ σέ κάτι ἄλλο· δηλαδή τότε πιά δέν εἶναι φίλοι οὔτε και τό ἐπιζητοῦν. Ἀλλά αὐτό εἶναι ὀλοφάνερο μέ τούς θεούς· γιατί αὐτοὶ ύπερέχουν πάρα πολύ σέ δλα τά καλά. Ἀκόμα γίνεται φανερό και μέ τούς βασιλιάδες· γιατί οὔτε μέ αὐτοὺς κρίνουν ἀξιό τόν ἑαυτό τους γιά φίλο οί πολύ κατώτεροι, οὔτε μέ τούς ἀριστους ἡ τούς σοφούς δσοι δέν ἀξίζουν.

5. Λοιπόν σέ τέτοιες περιπτώσεις δέν ύπάρχει ἀκριβής προσδιορισμός ὃς ποιό σημεῖο παραμένουν φίλοι· γιατί μπορεῖ νά ἀφαιρέσουμε ἀπό τή Φιλία πολλά πράγματα, και δμως αὐτή νά παραμένει· ἀλλά δταν ἡ ἀπόσταση εἶναι πολύ μεγάλη, δπως μέ τό θεό, δέν ύπάρχει πιά.

6. Ἀπό αὐτό τό γεγονός γεννιέται και ἡ ἀπορία, μήπως οί φίλοι δέ θέλουν τό πιό μεγάλο καλό γιά τούς φίλους, δπως, γιά παράδειγμα, τό νά γίνουν θεοί· γιατί δέ θά εἶναι πιά φίλοι τους και δέ θά χαιρόνται τά καλά τους· μιά και τά καλά εἶναι οί φίλοι. Ἀν λοιπόν καλά ἔχομε πεῖ δτι δ φίλος θέλει τό καλό τοῦ φίλου γιά χάρη ἐκείνου τοῦ ἴδιου, θά πρέπει ἐκείνος νά παραμένει δπως εἶναι· γιατί βέβαια θέλει τό καλό του ὃς ἀνθρωπος πού εἶναι. Και ἴσως δχι τά πάντα· γιατί ὁ καθένας εὐχεταί τά πάντα πιό πολύ γιά τόν ἑαυτό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

[Ν' ἀγαπᾶς και νά σ' ἀγαποῦν]

1. Οι πιό πολλοί φαίνεται πώς ἀπό φιλοδοξία θέλουν περισσότερο νά τούς ἀγαποῦν παρά νά ἀγαποῦν· γ' αὐτό οί πιό πολλοί εἶναι φίλοι

τῆς κολακείας· ἔτσι δὲ κόλακας εἶναι φίλος πού ἡ αἰσθάνεται τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἄλλου ἡ κάνει πώς τήν αἰσθάνεται καὶ πώς θέλει νά ἀγαπᾶ πιὸ πολὺ ἀπ’ δοσοῦ τὸν ἀγαποῦν· καὶ τό νά σέ ἀγαποῦν φαίνεται πώς εἶναι κοντά στό νά σέ τιμοῦν, πράγμα πού φυσικά ἐπιθυμοῦν οἱ πιὸ πολλοί.

2. Ὁμως φαίνεται νά προτιμοῦν τὴν τιμήν δχι γι’ αὐτή τήν ἴδια, ἀλλά συμπτωματικά· δηλαδή οἱ πιὸ πολλοί χαίρονται, δταν τούς τιμοῦν ἐκεῖνοι πού βρίσκονται στήν ἔξουσία, ἀπὸ ἐλπίδα (γιατί νομίζουν δτι μέ αὐτούς θά πετύχουν, ἀν χρειαστοῦν κάτι· ἐπομένως χαίρονται γιά τὴν τιμήν σάν σημάδι εὐεργεσίας)· ἐκεῖνοι πάλι πού τούς ἀρέσει νά τούς τιμοῦν οἱ ήθικά καὶ πνευματικά ἀνώτεροι, ἐπιθυμοῦν νά βεβαιώσουν τή γνώμη πού ἔχουν γιά τόν ἑαυτό τους· χαίρονται λοιπόν, πού εἶναι καλοί, πιστεύοντας στήν κρίσην ἐκείνων πού τούς τό λένε. Ἀλλά στήν περίπτωση πού τούς ἀγαποῦν, χαίρονται γι’ αὐτό τό ἴδιο· γι’ αὐτό θά μποροῦσε κανείς νά δεχτεῖ δτι τό νά μᾶς ἀγαποῦν εἶναι ἀνώτερο ἀπό τό νά μᾶς τιμοῦν, καὶ δτι τή Φιλία ἀξίζει νά τήν προτιμοῦμε γι’ αὐτή τήν ἴδια.

3. Καὶ φαίνεται πώς ή φιλία βρίσκεται πιὸ πολὺ στό ν’ ἀγαπᾶς παρά στό νά σ’ ἀγαποῦν. Παράδειγμα: οἱ μητέρες, πού χαίρονται μέ τό νά ἀγαποῦν· μερικές μάλιστα δίνουν τά παιδιά τους σέ ἄλλους νά τά ἀναθρέψουν, καὶ τά ἀγαποῦν μέ ἐπίγνωση, καὶ δέ ζητοῦν νά τίς ἀγαποῦν ἀνάλογα, ἀν δέν μποροῦν νά γίνουν καὶ τά δυό, ἀλλά φαίνεται σά νά τούς εἶναι ἀρκετό νά τά βλέπουν εὐτυχισμένα, καὶ αὐτές τά ἀγαποῦν, καὶ ἀν ἀκόμα ἐκεῖνα, ἀπό ἀγνοια, δέν προσφέρουν τίποτα ἀπ’ δσα ταιριάζει νά προσφέρουν στή μητέρα.

4. Ἀλλά μιά καὶ ή Φιλία βρίσκεται πιὸ πολὺ στό νά ἀγαποῦμε, καὶ ἀφοῦ ἐπαινοῦμε αὐτούς πού ἀγαποῦν τούς φίλους τους, φαίνεται δτι ή ἀρετή τῶν φίλων εἶναι τό νά ἀγαποῦν, δτε δπου αὐτό γίνεται δπως ἀξίζει, καὶ οἱ φίλοι εἶναι μόνιμοι καὶ ή Φιλία τους.

5. Ἀλλά μ’ αὐτό τόν τρόπο ἀκόμα καὶ οἱ ἀνισοί θά μποροῦσαν νά εἶναι φίλοι στόν πιὸ ύψηλό βαθμό· γιατί ἔτσι θά μποροῦσαν νά φτάσουν σέ κάποια Ισότητα. Καὶ ή Ισότητα, δπως καὶ ή δμοιότητα, εἶναι Φιλία, καὶ πιὸ πολὺ βέβαια ή δμοιότητα στήν ἀρετή· γιατί καθώς εἶναι σταθεροί μέ τόν ἑαυτό τους, μένουν σταθεροί καὶ στή σχέση τους δέ-

νας μέ τόν ἄλλο, καὶ οὕτε χρειάζονται τά κακά οὕτε ύπηρετοῦν τέτοια πράγματα, ἄλλα, μποροῦμε νά ποῦμε δτι, καὶ τά ἐμποδίζουν· δηλαδή μποροῦμε νά ποῦμε δτι φροντίζουν ώστε, μήτε οἱ ἴδιοι νά ἀποτύχουν στό καλό μήτε ν' ἀφήσουν νά ἀποτύχουν οἱ φίλοι. Ἀντίθετα οἱ κακοί δέν ἔχουν τή βεβαιότητα· γιατί οὕτε μέ τόν ἑαυτό τους δέ μένουν σταθεροί, δταν εἶναι δμοιοι· καὶ γίνονται φίλοι γιά λίγον καιρό, καὶ χαιρούνται μέ τήν κακία δ ἔνας τοῦ ἄλλου.

6. Ὁμως οἱ χρήσιμοι παραμένουν καὶ εὐχάριστοι γιά πολύ· τουλάχιστο δσο ἔξασφαλίζουν δ ἔνας στόν ἄλλο εὐχαρίστηση ἡ ώφελεια. Καὶ φαίνεται πώς ἡ Φιλία πού βασίζεται στή χρησιμότητα γίνεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό ἀντίθετους, δπως δ φτωχός μέ τόν πλούσιο καὶ δ ἀμόρφωτος μέ τό μορφωμένο· δηλαδή καθένας, γιά δ.τι τυχαίνει νά τοῦ λείπει, ἐπειδή ἐπιθυμεῖ αύτό τό πράγμα [πού τοῦ λείπει], προσφέρει γι' αύτό κάτι ἄλλο.

7. Τσως μάλιστα τό ἀντίθετο δέν ἐπιθυμεῖ τό ἀντίθετό του καθαυτό, ἄλλα συμπτωματικά, καὶ ἡ ἐπιθυμία εἶναι γιά τό μέσο [τοῦ διαστήματος πού χωρίζει τό ἔνα ἀπό τό ἄλλο]. αύτό δηλαδή εἶναι τό καλό, δπως γιά τό ξηρό δέν εἶναι καλό τό νά γίνει ύγρο ἄλλα τό νά φτάσει στή μέ ση τοῦ διαστήματος [ἀνάμεσα στό ξηρό καὶ στό ύγρο] καὶ γιά τό θερμό καὶ γιά τά ἄλλα μέ δμοιο τρόπο. Ἄς τ' ἀφήσομε δμως αύτά· γιατί εἶναι θέματα ἄλλης ἐπιστήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

(Ἡ πολιτικὴ πλευρά τῆς Φιλίας)

1. Φαίνεται δμως, δπως εἴπαμε στήν ἀρχή, δτι καὶ ἡ Φιλία καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀναφέρονται στά ἴδια πράγματα καὶ κινοῦνται μέσα στά ἴδια πλαίσια. Γιατί γενικά σέ κάθε ἐπικοινωνία εἶναι δεκτό δτι ύπάρχει κάποια μορφή δικαίου καὶ κάποια μορφή Φιλίας· προσφωνοῦν λοιπόν ώς φίλους τούς συνταξιδιώτες καὶ τούς συμπολεμιστές, ἄλλα ἐπίσης καὶ δσους γνωρίζουν στίς ἄλλες μορφές ἐπικοινωνίας. Καὶ δσο ἐπικοινωνοῦν, τόσο ύπάρχει καὶ Φιλία· καὶ ἔτσι εἶναι δίκαιο. Καὶ ἡ παροιμία

«Κοινά τά τῶν φίλων» σωστά τό λέει· γιατί ή Φιλία βρίσκεται στήν ἐπικοινωνία.

2. Καὶ εἶναι βέβαια τά πάντα κοινά ἀνάμεσα σὲ ἀδέλφια καὶ ἀνάμεσα σὲ συντρόφους, ἐνῶ στούς ἄλλους εἶναι χωρισμένα, σ' ἄλλους βέβαια περισσότερο καὶ σ' ἄλλους λιγότερο· μιά καὶ οἱ φιλίες εἶναι ἄλλες περισσότερο καὶ ἄλλες λιγότερο δυνατές. Ἀλλά καὶ τά δίκαια εἶναι διαφορετικά· γιατί δέν εἶναι τά ἴδια ἀπό τούς γονεῖς στά παιδιά καὶ ἀπό τ' ἀδέλφια μεταξύ τους, οὕτε ἀπό τούς συντρόφους καὶ τούς συμπολίτες, ἐπίσης καὶ στίς ἄλλες μορφές τῆς Φιλίας.

3. Ὅλλα λοιπόν εἶναι καὶ τά ἀδίκα γιά τόν καθένα ἀπό αὐτούς, καὶ γίνονται τόσο πιό μεγάλα δσο πιό πολύ εἶναι σὲ βάρος φίλων, δπως τό νά στερήσεις χρήματα τό σύντροφο εἶναι πιό βαρύ ἀπό τό νά στερήσεις ἔνα συμπολίτη, καὶ τό νά μή βοηθήσεις τόν ἀδελφό σου εἶναι πιό βαρύ ἀπό τό νά μή βοηθήσεις τόν ξένο, καὶ τό νά χτυπήσεις τόν πατέρα σου εἶναι πιό βαρύ ἀπό τό νά χτυπήσεις δποιον ἄλλο. Καὶ φαίνεται δτι ἀπό τή φύση του μεγαλώνει μαζί μέ τή Φιλία καὶ τό δίκαιο, καθώς κινοῦνται μέσα στά ἴδια πλαίσια καὶ φτάνουν σέ ἵσα δρια.

4. Ὄλες δμως οἱ μορφές ἐπικοινωνίας μοιάζουν μέ μόρια τῆς πολιτικῆς· γιατί σ' δλες οἱ ἀνθρωποι πορεύονται μαζί μέ στόχο κάτι πού τούς συμφέρει καὶ γιατί δλες ἔξασφαλίζουν κάτι ἀπό αὐτά πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή διαβίωση· ἄλλα καὶ ή πολιτική φαίνεται πώς εἶναι ἐπικοινωνία μέ στόχο τό συμφέρον καὶ πώς πραγματοποιήθηκε μέ τή συγκέντρωση ἀνθρώπων καὶ ἔγινε μόνιμη· αὐτό βέβαια ἔχουν στόχο καὶ οἱ νομοθέτες, καὶ δνομάζουν δίκαιο αὐτό πού συμφέρει στό σύνολο.

5. Ὄλες λοιπόν οἱ ἄλλες μορφές ἐπικοινωνίας ἐπιθυμοῦν τό συμφέρον κατά τομεῖς, δπως οἱ συνταξιδιώτες τό σχετικό μέ τό ταξίδι, γιά νά βγάλουν χρήματα ἡ κάτι τέτοιο, οἱ συμπολεμιστές τό σχετικό μέ τόν πόλεμο, είτε γιά χρήματα είτε γιά τή νίκη είτε γιατί ἐπιθυμοῦν νά καταλάβουν μιά πόλη, ἐπίσης καὶ οἱ ἀνθρωποι ἀπό τήν ἴδια φυλή καὶ ἀπό τόν ἴδιο δῆμο. Καὶ μόνο μερικές ἀπό τίς μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς γίνονται γιά τήν εὐχαριστηση, δπως εἶναι ή ἐπικοινωνία δσων παιρίνουν μέρος σέ κάποια γιορτή ἡ σέ κάποια συντροφιά· δηλαδή αὐτές γίνονται γιά τήν τέλεση θυσίας καὶ γιά τή συναναστροφή. Ὁμως δ-

λες αὐτές οἱ μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς ἔχουν τήθεση τους μέσα στά εύρυτερα δρια τῆς πολιτικῆς· γιατί ἡ πολιτική ἐπιδόγκει δχι τό συμφέρον τῆς στιγμῆς, ἀλλά αὐτό πού συμφέρει γενικά στή διαβίωση, γι' αὐτό και κάνουν θυσίες και ἐορταστικές συγκεντρώσεις γύρω ἀπό αὐτές, και τιμοῦν τούς θεούς και προσφέρουν στόν ἑαυτό τους ἀργίες και ἀπολαύσεις. Οἱ ἀρχαῖες δηλαδή θυσίες και ἐορταστικές συγκεντρώσεις φαίνεται πώς γίνονταν μετά τή συγκομιδή τῶν καρπῶν σάν ἀπαρχές· τότε δηλαδή τό πιό πολύ ζεκουράζονταν.

6. Ὄλες λοιπόν οἱ μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς εἶναι μόρια τῆς πολιτικῆς· και τώρα θ' ἀκολουθήσουν οἱ ποικίλες μορφές Φιλίας στήν ἀντιστοιχία τους μέ τίς ποικίλες κοινωνικές μορφές.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΔΕΚΑΤΟ ΚΑΙ ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΣΕ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

10, 1-6. Ὑπάρχουν τρία πολιτεύματα και τρεῖς ἐκτροπές ἀπό αὐτά. Τά πολιτεύματα: Βασιλεία, Ἀριστοκρατία, Δημοκρατία. Οἱ ἐκτροπές: Τῆς Βασιλείας ἡ Τυραννίδα, τῆς Ἀριστοκρατίας ἡ Ὀλιγαρχία, τῆς Δημοκρατίας ἡ Λαοκρατία.

11, 1-8. Στή Βασιλεία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἄρχοντες και ἀρχομένους, σέ γονεῖς και παιδιά, σέ προγόνους και ἀπογόνους. Στήν ἐκτροπή τῆς Βασιλείας σέ Τυραννίδα ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες, δταν δ ἀνώτερος βλέπει τό φίλο σά δοῦλο ἡ σάν δργανο. Στήν Ἀριστοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα στόν ἄντρα και στή γυναίκα, δπου δ ἄντρας ἔχει τά περισσότερα δικαιώματα, ἐπειδή θεωρεῖται ἀνώτερος. Στήν ἐκτροπή τῆς Ἀριστοκρατίας σέ Ὀλιγαρχία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία στήν ἵδια σχέση, δταν δ ἄντρας δέν ἀναγνωρίζει στή γυναίκα κανένα δικαιώμα. Στή Δημοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια και ἀνάμεσα σέ συντρόφους, δπου δλοι ἔχουν ἵσα δικαιώματα. Στήν ἐκτροπή τῆς Δημοκρατίας σέ Λαοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία στίς παραπάνω κατηγορίες σέ σχέσεις ἀναρχούμενες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

[Η Φιλία ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς]

1. Λοιπόν, δπως ἀκριβῶς ἔχομε πεῖ, κάθε μορφή Φιλίας ἀνήκει στήν κοινωνία. Βέβαια θά μπορούσε ἵσως κανείς νά βάλει χωριστά τή συγγενική και τή συντροφική Φιλία. Ὅμως οἱ πολιτικές και οἱ φιλετικές και οἱ ταξιδιωτικές και δισες ἄλλες τέτοιες ὑπάρχουν φαίνεται πώς εἶναι πιό πολύ κοινωνικές· γιατί φαίνεται πώς γίνονται μέ βάση κάποια συμφωνία. Σ' αὐτές θά μπορούσε κανείς νά κατατάξει και τή φιλοξενία.

2. Ἀλλά και ἡ συγγενική Φιλία φαίνεται νά εἶναι πολύμορφη και ἔξαρτάται σέ κάθε μορφή της ἀπό τήν πατρική· οἱ γονεῖς δηλαδή ἀγαποῦν τά παιδιά τους, ἐπειδή αὐτά εἶναι κάτι ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, και τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς τους, ἐπειδή αὐτά εἶναι κάτι πού ἔχει τή ρίζα του σ' ἐκείνους. Ὅμως οἱ γονεῖς γνωρίζουν δτι τά παιδιά τους ἔχουν βγεῖ ἀπό μέσα τους πιό πολύ ἀπ' δσο τά παιδιά γνωρίζουν δτι ἔχουν βγεῖ ἀπό τούς γονεῖς, και τά νιώθουν πιό δικά τους ἀπ' δσο νιώθουν αὐτά τούς γονεῖς τους· γιατί ἡ ρίζα κάθε πράγματος νιώθει δικό της αὐτό πού τῆς ἀνήκει, δπως τό δόντι, τήν τρίχα και δποιο ἄλλο μέρος τού σώματος τό νιώθει δικό του ἐκείνος πού τό ἔχει· ἐνῷ γιά τό μέρος ἐκείνο ἡ προέλευσή του δέν ἔχει καμιά σημασία ἡ, τουλάχιστο, ἔχει λιγότερη. Και ἔχουν ἀκόμα διαφορά στήν ἀγάπη γονεῖς και παιδιά σέ σχέση μέ τό μήκος τοῦ χρόνου· γιατί οἱ γονεῖς ἀγαποῦν τά παιδιά τους ἀμέσως μέ τή γέννησή τους, ἐνῷ τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀφοῦ καταλάβουν ἡ αἰσθανθοῦν. Ἀπό αὐτές τις διαφορές γίνεται φανερό και γιά πιό λόγο οἱ μητέρες ἀγαποῦν πιό πολύ.

3. Λοιπόν οἱ γονεῖς ἀγαποῦν τά παιδιά τους σάν τόν ἑαυτό τους (γιατί αὐτά πού βγῆκαν ἀπό μέσα τους εἶναι μέ τό χωρισμό τους ἀπό τήν ἴδια τή σάρκα τους σάν ἄλλος ἑαυτός τους), τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς, ἐπειδή ἔχουν τή ρίζα τους σ' ἐκείνους, και τ' ἀδέλφια ἀγαποῦνται μεταξύ τους, ἐπειδή ἔχουν βγεῖ ἀπό τήν ἴδια ρίζα· δηλαδή ἡ ταυτότητα τῶν γονέων σέ σχέση μέ ἐκείνα δημιουργεῖ τό ἴδιο πράγμα και μεταξύ τους· γι' αὐτό λένε ἴδιο αἷμα, ἴδια ρίζα και τά παρόμοια. Εἶναι λοιπόν κατά κάποιο τρόπο τό ἴδιο πράγμα, μόλο πού εἶναι χωρισμένα.

4. Άλλα μεγάλος συντελεστής στή δημιουργία Φιλίας είναι και ή συντροφικότητα και ή ίδια ήλικια· γιατί καθένας έπιδιώκει νά συναναστρέφεται μέ κάποιον συνομήλικό του, και έκεινοι πού κάνουν συχνά συντροφιά γίνονται φίλοι· γι' αύτό και ή άδελφική Φιλία μοιάζει μέ τή συντροφική. Και τά έξαδέλφια και οι λοιποί συγγενεῖς γιά τόν ίδιο λόγο νιώθουν δικό τους ό ένας τόν ἄλλο· γιατί κρατοῦν άπό την ίδια ρίζα. Και νιώθουν δικό τους ό ένας τόν ἄλλο ἄλλοι περισσότερο και ἄλλοι λιγότερο, άνάλογα μέ τήν άπόσταση πού τούς χωρίζει άπό τόν άρχηγό τής οίκογένειας.

5. Και είναι ή Φιλία τῶν παιδιῶν μέ τούς γονεῖς, δπως και ή Φιλία τῶν ἀνθρώπων μέ τούς θεούς, σάν τή σχέση μέ κάποιο ιδανικό και μέ κάτι ἀνώτερο· γιατί αύτοι τούς έχουν κάνει τίς μεγαλύτερες εὐεργεσίες· δηλαδή αύτοί είναι αἴτιοι και γιά τή ζωή τους και γιά τήν ἀνάπτυξή τους και, ἀφοῦ γεννήθηκαν, και γιά τήν ἀγωγή τους.

6. Τέτοια Φιλία έχει και τό εὐχάριστο και τό χρήσιμο σέ πιό μεγάλο βαθμό ἀπό τίς φιλίες τῶν ξένων, μιά και οι συγγενεῖς ζοῦν πιό κοντά ό ένας στόν ἄλλο. Και ή άδελφική Φιλία έχει ἀκριβῶς δσα καλά έχει και ή συντροφική, και περισσότερα. στίς περιπτώσεις πού τ' ἀδέλφια είναι κατάλληλα γιά τέτοια Φιλία, και γενικά δμοια, μιά και ό καθένας νιώθει τόν ἄλλο πιό πολύ δικό του και ἀγαπᾶ ό ένας τόν ἄλλο ἀπό γεννησιμού του, και ἀκόμη ἀφοῦ είναι πιό δμοιοι στό χαρακτήρα οι σύντροφοι πού έχουν τούς ίδιους γονεῖς και έχουν ἀνατραφεῖ μέ δμοιο τρόπο· τέλος ἀφοῦ ή δοκιμασία τής σχέσης ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια είναι πάρα πολύ μεγάλη και πάρα πολύ βέβαιη.

[ΤΟ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΙΑ ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΑ]

13, 1-11. Και στά τρία κύρια είδη τής Φιλίας, δηλαδή στίς φιλίες μέ στόχο τήν ώφελεια, στίς φιλίες μέ στόχο τήν εύχαριστηση και στίς φιλίες μέ στόχο τήν ἀρετή, πρέπει πάντα σέ κάθε προσφορά νά κάνει κανείς ίση ή ἀνάλογη ἀντιπροσφορά, γιά νά ύπάρχει ίσορροπία στή σχέση.

14, 1-4. Οι φιλίες μέ ἀνώτερο τόν ένα ἀπό τούς δυό δέν ἀντέχουν, δταν ό καθένας ἀπό τήν πλευρά του ἐπιδιώκει δλο και περισσότερα.

Τέτοιες φιλίες μοιάζουν μέ κοινές δοσοληψίες, ἐκτός ἂν οἱ προσφορές καὶ οἱ ἀντιπροσφορές γίνονται δπως ἀξιζει στόν καθένα. Τό σύμφωνο μέ τήν ὄξια τοῦ καθενός ἔξισορροπεῖ καὶ σώζει τή Φιλία· ώστόσο δέν πρέπει νά ἔχονοῦμε δτι ἡ Φιλία ἐπιδιώκει αὐτό πού είναι δυνατό νά γίνει, ὅχι τό σύμφωνο μέ τήν ἀξια.

Bιβλίο ἔνατο

1, 1-9. Στίς ἐμπορικές συναλλαγές ὑπάρχει βέβαια τό νόμισμα ώς κοινό μέτρο γιά τήν ἔξισορρόπηση προσφορᾶς καὶ ἀντιπροσφορᾶς, ἀλλά στίς προσφορές καὶ ἀντιπροσφορές πού γίνονται στή Φιλία τέτοιο μέτρο δέν ὑπάρχει.

2, 1-10. Σέ μερικές περιπτώσεις, καὶ νά θέλει κανείς, δέν μπορεῖ νά κάνει ἵση ἀντιπροσφορά, δπως ἂν ὁ φίλος σέ σώσει ἀπό ληστές ἢ σοῦ δανείσει χρήματα καὶ ὁ ἴδιος δέ χρειαστεῖ ποτέ νά δανειστεῖ ἀπό σένα. Τό κριτήριο λοιπόν θά πρέπει νά είναι τί ταιριάζει νά ἀντιπροσφέρομε στόν καθένα, ἀνάλογα μέ τήν ήλικια, τή θέση, τήν κατάσταση καὶ τίς ἄλλες ἰδιότητές του.

3, 1-5. Ὄταν κανείς γίνεται φίλος μέ κάποιον γιά ἔνα λόγο διαφορετικό ἀπό ἐκείνον πού λέει καὶ πού θέλει νά τόν πιστέψουν. ἡ Φιλία θά τόν διαψεύσει· τότε δέν ἔχει δίκιο ν' ἀπογοητεύεται, γιατί ὁ ἴδιος δέν ἔκανε καμιά προσπάθεια πρός τήν κατεύθυνση πού ὑποστήριξε πώς είναι ὁ λόγος τῆς Φιλίας του.

4, 1-10. Ἡ συμπεριφορά ἀπέναντι στό φίλο ἀντιστοιχεῖ στή σχέση καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἔαυτό του. Ἐκείνος πού βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τόν ἔαυτό του, ἀνάλογα ἀρμονική συμπεριφορά θά ἔχει καὶ ἀπέναντι στό φίλο, καὶ ἀνάλογα μέ τήν ἀρετή του ὁ καθένας δ.τι κάνει γιά τόν ἴδιο τόν ἔαυτό του, τό κάνει καὶ γιά τό φίλο του, πού τόν θεωρεῖ δεύτερο ἔαυτό του. Οἱ κακοί δέν ἔχουν ἀρμονική σχέση μέ τόν ἔαυτό τους, ἡ ψυχή τους είναι ἀναστατωμένη, δέν αἰσθάνονται φιλικά μέ τόν ἔαυτό τους, γι' αὐτό καὶ δέν μποροῦν νά ἔχουν ἀντίστοιχα αἰσθήματα γιά τό φίλο τους καὶ ἀνάλογη, ἐνιαία συμπεριφορά.

5, 1-4. Ἡ εύνοϊκή διάθεση δέν είναι Φιλία, οὕτε κάν προτίμηση. Ὡστόσο, γιά νά γίνουν δυό ἄνθρωποι φίλοι, πρέπει νά ἔχουν τουλάχι-

στο εύνοϊκή διάθεση δένας γιά τόν ἄλλο. Ἐτσι μποροῦμε νά ποῦμε δτι ή εύνοϊκή διάθεση είναι Φιλία σέ «λανθάνουσα κατάσταση», πού φυσικά μπορεῖ νά ἔξελιχτει σέ ἐνεργό φιλία.

6, 1-4. Συγγενική μέ τή Φιλία είναι και ή δμόνοια· μάλιστα θά μποροῦσε κανείς νά δνομάσει τήν δμόνοια πολιτική φιλία, γιατί σ' αὐτήν οί πολίτες πετυχαίνουν δ,τι και οι φίλοι μέ τή Φιλία.

7, 1-7. Ο φίλος κάνει πάντα γιά τό φίλο του τό καλύτερο πού μπορεῖ, χωρίς νά ὑπολογίζει ἀν δ ἄλλος θά τό ἀναγνωρίσει ή και θά τό ἀνταπόδωσει. Ἀγαπᾶ τό καλό πού κάνει, δπως δ τεχνίτης ἀγαπᾶ τό ἔργο του, χωρίς νά περιμένει ἀπό ἐκεῖνο νά τοῦ τό ἀνταπόδωσει. Τό νά προσφέρεις τό καλό, μολονότι πιό δύσκολο ἀπό τό νά τό δέχεσαι, είναι πιό εύχαριστο και πιό σταθερό, γιατί είναι δημιουργική ἐκδήλωση τῆς Φιλίας.

8, 1-11. Μπορεῖ κανείς νά είναι φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του; Πιό ψηλά ἀπό τό γνωστό ἐγωισμό ὑπάρχει ή ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας, δταν φροντίζομε νά τοῦ ἔξασφαλίσομε τό καλύτερο, νά πετύχομε γι' αὐτόν τίς καλύτερες ἐπιδόσεις, νά είμαστε μονοιασμένοι μαζί του και νά χαροῦμε τή ζωή στήν καλύτερη μορφή της. Τέτοια ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας δχι μόνο δέν τήν καταδικάζει κανείς, ἀλλά και τήν εύχεται. Ἄλλωστε, χωρίς αὐτή τήν ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ μας, δέ θά είχαν κανένα νόημα οί ἐπικρατοῦσες γνώμες δτι δ φίλος είναι δένας δεύτερος ἑαυτός μας και δτι ή Φιλία είναι μιά ψυχή σέ δυό σώματα. Τό ν' ἀγαποῦμε τό φίλο μας δπως τόν ἑαυτό μας σημαίνει πρίν ἀπό δλα δτι ἀγαποῦμε σωστά τόν ίδιο τόν ἑαυτό μας.

9, 1-10. Χρειάζεται φίλους δ εύτυχισμένος; Ἀφοῦ δεχόμαστε δτι ή Φιλία είναι καλό και δτι δ εύτυχισμένος ἔχει δλα τά καλά, γιά νά είναι κανείς εύτυχισμένος, θά πρέπει νά ἔχει και φίλους.

10, 1-6. Νά ἔχει κανείς πολλούς ή λίγους φίλους; Τό νά μοιράζεται κανείς τόν ἑαυτό του μέ πολλούς, νά χαίρεται και νά λυπᾶται μέ πολλούς, είναι πέρα ἀπό τήν ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνοι πού παρουσιάζονται νά ἔχουν πολλούς φίλους, δίνουν τήν ἐντύπωση δτι τελικά δέν ὑγαποῦ: -τραγματικά κανένα. Ἄλλωστε δέν είναι και εὔκολο νά βρεῖς πολλούς φίλους. Νά είσαι εύχαριστημένος, ἀν βρεῖς ἔστω και λιγους.

11, 1-6. Στήν εύτυχία ἡ στή δυστυχία χρειαζόμαστε πιό πολύ τούς φίλους; Και στίς δυό καταστάσεις τούς ζητοῦμε. Στή δυστυχία χρειαζόμαστε τή βοήθειά τους, στήν εύτυχία θέλομε νά μοιραστοῦμε τά καλά μας μαζί τους. Στήν πρώτη ἐπικρατεῖ ἡ ἀνάγκη, στή δεύτερη ἡ δμορφιά. Και εύτυχισμένοι και δυστυχισμένοι, μᾶς είναι εὐχάριστο νά βλέπομε κοντά μας τούς φίλους.

12, 1-4. Ἀρέσει πολύ στούς φίλους νά ζοῦν ὁ ἔνας κοντά στόν ἄλλο και νά περνοῦν τίς μέρες τους μαζί και νά ἀσχολοῦνται μέ τά ἴδια πράγματα μαζί. Αύτό συμβαίνει, γιατί ἡ Φιλία είναι ἐπικοινωνία, και ὁ φίλος θέλει νά ζήσει μέ τό φίλο ὅπως ζεῖ μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του.

Σ ΗΜ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κ ε φ á λ α i o ἔ κ τ o

9. «*Μεσότητα*». Ή έννοια τῆς μεσότητας είναι ἀπό ἑκεῖνες πού διχι μόνο μελετήθηκαν ἐντατικά ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ χαρακτηρίζουν διλόκληρο τὸ φιλοσοφικό σύστημά του. Ή θεωρία τῆς ἀριστοτελικῆς μεσότητας δὲν είναι βέβαια ἐπινόημα ἐνός φιλοσόφου, ἀλλὰ ἀπότοκο διλόκληρης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ζωῆς, πού παντοῦ ἐπιζητοῦσε τὸ μέτρο καὶ ἀποστρεφόταν τίς ἀκρότητες. Ἀπό τὴν περιοχῇ τῆς φιλοσοφίας ἑκεῖνοι πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν πρόδρομοι τοῦ Ἀριστοτέλη στή θεωρία τῆς μεσότητας είναι ο δάσκαλός του, ο Πλάτων, καὶ πρίν ἀπό αὐτὸν ο Δημόκριτος (περίπου 460-370 π.Χ.). Στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 102, διαβάζομε: «Σέ κάθε πράγμα είναι καλό τὸ ἵσιο· ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη δέ μοδ ἀρέσει».

14. «*Oī Πυθαγόρειοι*». Ἀντίθετα ἀπό ἀλλα ἀρχαῖα φιλοσοφικά συστήματα καὶ ἀντίθετα ἀκόμα καὶ ἀπό τίς δικές μας, τίς σημερινές ἀντιλήψεις, οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν διτά καλά πράγματα καὶ οἱ καλές πράξεις δὲν είναι ἀπεριόριστα, ἀλλὰ ἔχουν καθορισμένα δρια, ἐνῷ τὰ κακά πράγματα καὶ οἱ κακές πράξεις είναι αὐτά πού φτάνουν ώς τὸ ἀπειρο. Μέ αὐτή τὴν ἀντιληψη ἀκόμα καὶ ο δος γιά τοὺς Πυθαγορείους δὲν είναι ἀπειρος, γιατί αὐτό θά σήμαινε διτί είναι ἀδιαμόρφωτος, χωρὶς καθορισμένη μορφή καὶ ἐπομένως ἀσχημος, ἐνῷ ο θεός είναι ἡ πού τέλεια μορφή τοῦ καλοῦ, καὶ αὐτό δὲν μπορεῖ νά συμβαίνει χωρίς νά ἔχει καθορισμένα δρια. Αὐτή ἡ κάπως παράδοξη ἀντιληψη τῶν Πυθαγορείων ἔχει τὴν ἐξήγησή της στό γεγονός διτί αὐτοὶ ἐκριναν δια τὰ πράγματα ἀπό τὴ σκοπιά τῆς γεωμετρίας. Ἔτσι, ὅπως κάθε τέλειο φυσικό σῶμα ἔχει τίς γραμμές πού τὸ προσδιορίζουν καὶ τὸ ἔχει φυσικό σῶμα ἔχει τὴν ἀμορφία καὶ τὴν ἀσκήμια, μέ τὸν ἴδιο τρόπο γιά τοὺς Πυθαγο-

ρείους καὶ οἱ τέλειες σκέψεις καὶ οἱ τέλειες πράξεις ἔχουν τὶς νοητές γραμμές τους, πού καὶ αὐτές προσδιορίζουν τὶς τέλειες σκέψεις καὶ πράξεις καὶ τὶς ξεχωρίζουν ἀπό τὶς ἄλλες.

«Μέ ἔνα μόνο τρόπο». Αὐτή τῇ γνώμῃ πρέπει νά τῇ συνδέσομε μέ τὴν ἐπόμενη παράγραφο, δπου δ λόγος γιά τὸ μέτρο τῆς ἀρετῆς. Πραγματικά, τὸ κατόρθωμα τῆς ἀρετῆς εἶναι δπως καὶ ὁ στόχος, πού σημαδεύομε: ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἔνα μόνο σημεῖο τοῦ στόχου, ἐνῶ δλα τὰ ἄλλα σημεῖα εἶναι μακρύτερα ἢ κοντύτερα ἀπό τὴν ἐπιτυχία, ἀλλά δὲν εἶναι ἐπιτυχία.

«Καλοί μονάχα μ' ἔνανε, κακοί μέ κάθε τρόπο». Ὁ στίχος ἀνήκει σε ἀρχαῖο ἐλεγειακό ποιητή, πού τὸ δνομά του δέν εἶναι γνωστό.

15. «Ἐπομένως». Αὐτός δ ἀριστοτελικός δρισμός τῆς ἀρετῆς, μόλιο πού περιέχει πολλά πλατωνικά στοιχεῖα, δέ θά ἔταν δεκτός ἀπό τὸ δάσκαλο τοῦ Ἀριστοτέλη, γιατὶ δ Ἀριστοτέλης βάζει ὡς μέτρο τῆς ἀρετῆς, κυρίως τῆς μεσότητας, τὸ μυαλωμένο ἄνθρωπο, δχι τὴν ἰδέα τῆς Ἀρετῆς, δπως εἰχε διδάξει δ Πλάτων. Ὅμως δ Ἀριστοτέλης ξέρει δτι ἡ ἰδέα, ὡς μέτρο γιά τὴν ἀρετή, μπορεῖ νά μήν εἶναι γνωστή καὶ παραδεκτή ἀπό τὸν καθένα, ἐνῶ δ μυαλωμένος ἄνθρωπος εἶναι ἔνα χειροπιαστό παράδειγμα πραγματωμένης ἀρετῆς. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ μέτρου μέ παραδείγματα εἶναι μιά τάση, πού χαρακτηρίζει τὸ λαό μας ἀπό τὰ πολύ παλιά χρόνια. Ἔτσι ἀπό τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα γιά τοὺς Ἑλληνες τὸ μέτρο τῆς ἀνδρείας εἶναι δ Ἀχιλλέας, τὸ μέτρο τῆς δικαιοσύνης δ Ἀριστείδης, τὸ μέτρο τῆς φρονιμάδας δ Σωκράτης. Τέτοια πρόσωπα πραγματοποίησαν μέσα στὴν ιστορία τοῦ λαοῦ μας τὴν Ἀρετή μέ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ στὸν πιὸ ὑψηλὸ βαθμό, καὶ γι' αὐτό στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ μποροῦν νά θεωροῦνται ὡς τὸ μέτρο τῆς κάθε ἀρετῆς. Ἔτσι δ Ἀριστοτέλης σ' αὐτό τὸν δρισμό ἀπομακρύνεται ἀπό τὸν Πλάτωνα, πλησιάζει δμως περισσότερο τῇ συνείδηση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Κ ε φ á λ a i o   ε β δ o μ o

1. «Τὸ σχεδιάγραμμα». Ἡ λέξη μᾶς μεταφέρει στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη μέσα στὸν «Περίπατο». Ἡ ἀνάγκη νά ἔχουν οἱ μαθητές ξεκάθαρη καὶ σταθερή εἰκόνα ἀπό τὶς ἔννοιες πού συζητοῦσαν, ἀπό τὶς

σχέσεις τῆς κάθε μιᾶς μέ τις ἄλλες, ἔκανε ώστε ἀπό νωρίς καὶ στήν πλατωνικὴ Ἀκαδημία καὶ στὸν ἀριστοτελικό Περίπατο νά γράφονται στὸν πίνακα οἱ κύριες γραμμές του θέματος, πού ἀπασχολοῦσε καὶ τὸ δάσκαλο καὶ τοὺς μαθητές. Μέ βάση αὐτὸ τὸ γενικό σχῆμα γινόταν ἡ ἀνάπτυξη του θέματος στὶς λεπτομέρειές του. Τὸ σχεδούγραμμα πού ὑπῆρχε στὸν πίνακα, τὴν ὥρα πού ὁ Ἀριστοτέλης μέ τοὺς μαθητές του συζητοῦσε τὸ θέμα τῆς Ἀρετῆς, δπως τὸ πραγματεύεται ἐδῶ, δέ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ. Μποροῦμε δμως νά τὸ ἀναπαραστήσομε, παίρνοντας τὰ στοιχεῖα ἀπό τὸ περιεχόμενο τῶν «Ἡθικῶν Νικομαχείων»:

Σὲ σχέση μέ τό φόβο:	Ἄνδρεία
Σὲ σχέση μέ τό λογικό:	Φρονιμάδα
Σὲ σχέση μέ τό χρῆμα:	Γενναιοδωρία
Σὲ σχέση μέ τὴν τιμή:	Μεγαλοπρέπεια
Σὲ σχέση μέ τὸ θυμό:	Μεγαλοψυχία
Σὲ σχέση μέ τὴ συμπεριφορά:	Φιλοτιμία
Σὲ σχέση μέ τοὺς ἄλλους	Πραότητα
	Ἀλήθεια
	Φιλία
	Εὔθυμια
	Ντροπή
	Δικαιοσύνη

2. «*Χωρίς ὄνομα*». Ο Ἀριστοτέλης ἀναζητεῖ σέ κάθε κατάσταση μιὰ δνομασία, κατάλληλη νά τὴ φανερώνει καὶ νά τὴν ξεχωρίζει ἀπό τὶς ἄλλες καταστάσεις. Ή ἀπουσία δνόματος, δπου παρατηρεῖται. δυσκολεύει τὴν κατανόηση. Αὐτὸ τό ξέρει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ γι' αὐτὸ προσπαθεῖ κάποτε νά δώσει δνόματα καὶ σέ πράγματα πού δέν ἔχουν. Έτσι, δπως βλέπομε στὴν ἐπόμενη παράγραφο, δνομάζει καταχρηστικά «ἀναίσθητους» δσους εἶναι λειψοὶ στὴ χαρά, ἐπειδή αὐτοί δέν ἔχουν ἄλλο δνομα πού νά τοὺς χαρακτηρίζει.

5. «*Ἄργότερα*». Αὐτό γίνεται στὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ τέταρτου βιβλίου τῶν «*Νικομαχείων*».

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΟΟ

Κεφάλαιο πρώτο

1-5. Γίνεται φανερό διτι ή Φιλία είναι δχι μόνο γιά τόν ἄνθρωπο ἀλλά και γιά δλα τά δντα ἀνάγκη, μάλιστα ἀνάγκη ἔμφυτη, δχι ἀπό τις ἀνάγκες που μπορεῖ νά μήν είναι και φυσικές. Ἐπίσης γίνεται φανερό διτι ή Φιλία, ἀν και φυσική ἀνάγκη, ἔχει μέσα της δμορφιά. Λοιπόν τά κύρια γνωρίσματα τῆς Φιλίας είναι: Ἀνάγκη και δμορφιά. Ως ἀναγκαία και δμορφη είχε θεωρήσει τή Φιλία και δ Πλάτων.

1. «*Xωρίς φίλους κανείς δέ θά ηθελε νά ζεῖ*». Πολύ διαδομένη γνώμη και στήν ἀρχαία κοινωνία και στή σύγχρονη. Πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 99, διαβάζομε: «*Δέν ἀξίζει νά ζεῖ δποιος δέν ἔχει ουτε ἔνα καλό φίλο*».

«*Εὐημερία*». Γιά τό πόσο ἔχουν ἀνάγκη ἀπό φίλους και οί ἐπιτυχημένοι και οί εὐτυχισμένοι βλ. 5, 3 και 6, 4, μετάφραση και σημειώσεις.

2. «*Kαί γιά τούς νέους*». Ειδικά γιά τή φιλία τῶν νέων δ Ἀριστοτέλης ἀσχολεῖται στό 3,5, 4,1, 6,1 και 6,4.

«*Όταν πηγαίνουν δυό μαζί*», στοχάζονται καλύτερα. Πρβλ. «*Oἱ Χιώτες πᾶνε δυό - δυό*». Γιά τήν παροιμία μπορεῖ κανείς νά κοιτάξει κάτι παράλληλο που είχε στό νοῦ του δ Ἀριστοτέλης ἀπό τήν «*Ιλιάδα*» Κ. 224.

3. «*Kαί στά πιό πολλά ζῶα*». Ἀπό ἀρχαῖες μαρτυρίες μαθαίνομε διτι δ σωκράτης, πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, δέν πίστευε διτι μπορεῖ νά ύπάρχει Φιλία ἀνάμεσα στά ζῶα ή ἀνάμεσα στά πολύ μικρά παιδιά, γιατί θεωροῦσε τή Φιλία συμφωνία ἀνθρώπων μέ ἀνεπτυγμένη νοημοσύνη, ώστε νά μποροῦν νά ἀποφασίζουν. Γι' αυτό τό πρόβλημα περισσότερα στοιχεῖα στή σημείωση 4,4.

4. «*Tίς πολιτεῖες*». Ἐκτός ἀπό τή φιλία τῶν πολιτῶν μέσα σέ μιά πόλη και ή φιλία μιᾶς πόλης μέ ἀλλες είναι φαινόμενο τόσο τῆς ἀρχαίας δσο και τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Πρβλ. και 4,4.

«*Oἱ νομοθέτες*». Πρβλ. 9,4.

«Ἡ ὁμόνοια παρόμοιο μέ τῇ Φιλίᾳ». Πρίν ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Δημόκριτος εἶχε ὑποστηρίξει, ἀπόσπ. 186, ὅτι ἡ ὁμόνοια δημιουργεῖ φιλία. Στὸ ἐπόμενο βιβλίο, 6,2, ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὁμόνοια φαίνεται νά εἶναι πολιτική φιλία.

5. «Τό νά ἔχει κανείς πολλούς φίλους θεωρεῖται ὅμορφο πράγμα». Εἰδικά γι' αὐτή τῇ γνώμῃ στό 6,2-3.

6. 'Ο Ἀριστοτέλης ἔξετάζει ἐδῶ τίς πιό γνωστές καὶ τίς πιό διαφορετικές γνῶμες πάνω στὸ θέμα τῆς Φιλίας. Αὐτές μποροῦν νά συγκεφαλαιωθοῦν σέ δυό: Ἡ πρώτη βλέπει τῇ Φιλίᾳ ως ὁμοιότητα καὶ βασίζεται στήν ἀρχὴ «Τά δημοια ἐλκονται». Ἡ δεύτερη βλέπει τῇ Φιλίᾳ ως ἀνομοιότητα καὶ βασίζεται στήν ἀρχὴ «Τά ἀντίθετα ἐλκονται».

«Ὦμοιος στόν δημοιο». Παροιμία γνωστή ἥδη ἀπό τὸν Ὄμηρο, «Ὀδύσσεια» ρ 218, συνηθέστερη στή σημερινή μορφή της: «Ὦμοιος στόν δημοιο κι ἡ κοπριά στά λάχανα». Ἡ ἀντίληψη πού ἐκφράζεται μέ τήν παροιμία εἶχε τόσο κύρος στήν ἐποχή πρίν ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη, ὥστε ἔφτασε στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 164, νά διατυπωθεῖ καὶ ώς ἀρχὴ τῆς Φυσικῆς: «Καί βέβαια τά ζῶα συναγελάζονται μέ ζῶα ἀπό τό ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μέ περιστέρια καὶ γερανοί μέ γερανούς καὶ οὐτω καθεξῆς. Ἄλλα ἔτσι γίνεται καὶ μέ τά ἄψυχα, πράγμα πού μποροῦμε νά δοῦμε στούς καρπούς πού κοσκινίζομε καὶ στά βότσαλα τῆς ἀκρογαλιᾶς· ὅπου δηλαδή μέσα στή δίνη τοῦ κόσκινου πάρνουν θέση χωριστά οἱ φακές μέ τίς φακές καὶ τά κριθάρια μέ τά κριθάρια καὶ τά σιτάρια μέ τά σιτάρια καὶ δπού ἐπίσης κατά τήν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στόν ἴδιο τόπο τά μακρουλά βότσαλα μέ τά μακρουλά καὶ τά στρογγυλά μέ τά στρογγυλά, σάν νά ἔχει μέσα της κάποια ἐνωτική δύναμη γιά τά πράγματα ἡ ὁμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά». Γιά τό: «ἡ κάργια μέ τήν κάργια» πρβλ. «κόρακας κοράκου μάτι δέ βγάζει».

«Σάν τούς μαστόρους». Ἀπό τὸν Ἡσίοδο, «Ἐργα καὶ Ἡμέραι» 25-26, ἔρομε αὐτή τήν παλαιά γνώμη: «Καί ὁ μάστορας θυμάνει μέ τὸν ἄλλο μάστορα / κι ὁ φτωχός φθονάει κι ὁ ποιητής τὸν ποιητή».

«Σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο». Μετάβαση ἀπό τίς κοινές ἀντιλήψεις στίς ἀντιλήψεις τῆς Ἐπιστήμης. Ὁ ἀνθρωπος εἶναι μέλος τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ Φυσική, ώς γενική θεωρία τῆς φύσης, μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει μέσα στά πλαισία τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώ-

που, έπομένως και τή Φιλία. Αύτή τήν ἀμοιβαία κλίση, πού, σταν τήν παρατηροῦμε στούς ἀνθρώπους, τή λέμε Φιλία, ή Φυσική τή βλέπει και στά πιό μικρά μόρια, και στά πιό ἀσήμαντα στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

«Ἐύριπίδης». Υστερα ἀπό τόν Αἰσχύλο και τό Σοφοκλῆ ὁ μεγαλύτερος τραγικός ποιητής τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἀπό τίς 90 τραγῳδίες του σώθηκαν 18. Οἱ πιό γνωστές: «Μῆδεια», «Ἴφιγένεια στήν Αὐλίδα», «Ἐκάβη», «Τρωάδες», «Ἡρακλῆς», «Ὀρέστης» και «Ἡλέκτρα». Ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει στό νοῦ του κάποιους στίχους τοῦ Ἐύριπιδη, γνωστούς σ' ἐμᾶς ἀπό τό σωζόμενο ἀπόσπ. 898: «Ποθεῖ τό βρόχινο νερό ἡ γῆς, σταν ζερός ὁ κάμπος / ἀκαρπος μένει ἀπό τή στέγνα και τό πότισμα τοῦ λείπει· / ποθεῖ κι ὁ μέγας οὐρανός, ἀπό νερό σά θά φουσκώσει, στή γῆ νά πέσει, και γ' αὐτό αἰτία ἡ Ἀφροδίτη· / και σά θά σμίξουνε τά δυό / γεννοβολοῦν και τρέφουνε γιά μᾶς τά πάντα, / κι ἔτσι ἡ ἀνθρώπινη γενιά και ζεῖ κι ἀκμάζει». Ἐδῶ ὁ Ἐύριπιδης εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπό τό σύγχρονό του φυσικό φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ, πού θέλοντας νά δεῖξει τήν ἔλξη ώς γενικό νόμο μέσα στή φύση ἐπιστρατεύει δλες τίς γνῶμες πού ἐπικρατοῦσαν δως τήν ἐποχή του γύρω ἀπό τίς ἔννοιες τῆς Φιλίας, τῆς Ἀγάπης, τῆς Χαρᾶς, τοῦ Ἐρωτα και τῆς Ἀφροδίτης.

«Ἡράκλειτος». Ἀπό τούς πιό μεγάλους φιλοσόφους τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ ἀκμή του κατά τούς Περσικούς πολέμους. ἔιχε διδάξει ὅτι τό σύμπαν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό φωτιά και ὅτι δλα τά πράγματα, και τά πιό διαφορετικά μεταξύ τους, εἶναι μεταμορφώσεις τῆς κοσμικῆς φωτιᾶς, γ' αὐτό και οἱ ἀντιθέσεις τους εἶναι φαινομενικές, ἀφοῦ στό βάθος δλα ἀποτελοῦνται ἀπό τήν ἴδια οὐσία, τή φωτιά, τή μοναδική ὑλη τοῦ σύμπαντος. Ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει στό νοῦ του τήν ἡρακλειτική θεωρία τῆς δομῆς, πού βασίζεται στό ζευγάρωμα ἀντίθετων στοιχείων και στή συμπλοκή ἀντίρροπων δυνάμεων. Σώζονται ὄρισμένα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο τοῦ Ἡρακλείτου, και ἀπό αὐτά μποροῦμε νά γνωρίσομε τή θεωρία τῆς δομῆς. Ἀπόσπ. 26: «Ζευγαρωτά: σύνολα και ἀσύνολα, μονοιασμένο ἀμόνοιαστο, ταιριασμένο ἀταιριαστο· και ἀπό δλα ἔνα και ἀπό ἔνα δλα». Ἀπόσπ. 28: «Δέ νιώθουν πώς τό ἀμόνοιαστο μονοιαζει μέ τόν ἔαυτό του· συναρμογή ἀπό ἐνάντια ὅπως τοῦ τόξου και τῆς λύρας». Ἀπόσπ. 54: «Ἡ ἄφαντη συναρμογή ἀνώτερη ἀπό τή φανερή». Γιά τήν αἰώνια πάλη τῶν ἀντίθετων μέσα στή φύση δ' Ἡράκλειτος

μᾶς μιλᾶ στό ἀπόσπ. 80: «Πρέπει νά ξέρομε, ὁ πόλεμος εἶναι κοινός και δίκιο εἰν' ἡ διχόνοια, κι δῆλα μέ τή διχόνοια γίνονται κι ἀπό ἀνάγκη».

«Τό δμοιο ἀγαπᾶ τό δμοιο». Αὐτή ἡ γνώμη εἶναι σύμφωνη μὲ τή φυσική θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς πίστευε δτι τά δμοια στοιχεῖα, πού ἔχουν μέσα τους ως συστατικά δλα τά δντα τοῦ κόσμου, κάνουν δστε τά δντα νά ἀναγνωρίζονται μεταξύ τους. Στό ἀπόσπ. 109 διαβάζομε: «Μέ τό χῶμα βλέπομε τό χῶμα, μέ τό νερό και τό νερό, / μ' αιθέρα τό θεϊκό αιθέρα, καὶ τή φωτιά μέ τή φωτιά, πού καίει τά πάντα, / μέ τή στοργή καὶ τή στοργή, τήν ἔχθρα μέ τήν ἔχθρα τήν ὀλέθρια».

7. «Στήν παρούσα μελέτη». Παρόμοια παρατήρηση και στό 8.7.

«Ἐνα εἰδος Φιλίας ἡ περισσότερα». Τό πρόβλημα εἶναι ἄν ἡ Φιλία πού γεννιέται ἀνάμεσα σέ δμοιους ἡ ἀνόμοιοις ἀνθρώπους εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Παραδείγματα: Ἡ Φιλία πού μπορεῖ νά ύπάρχει ἀνάμεσα σ' ἔναν ἄρχοντα και σ' ἔναν ἄρχόμενο εἶναι ἡ ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ δυο πολίτες μέ ἵσα δικαιώματα μεταξύ τους; Ἡ Φιλία πού συνδέει ἔνα ἀγόρι και ἔνα κορίτσι εἶναι ἡ ἴδια μέ τή Φιλία πού συνδέει δυό ἀγόρια ἡ δυό κορίτσια; Ἀκόμα ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀγόρια εἶναι ἡ ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ κορίτσια; Ἐπίσης ἡ Φιλία ἀνάμεσα στούς γονεῖς εἶναι ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα στά παιδιά; Καὶ ἡ Φιλία πατέρα και παιδιοῦ ἡ δασκάλου και μαθητῆ εἶναι ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια ἡ ἀνάμεσα σέ συμμαθητές: Γιά δλα αὐτά στά ἐπόμενα κεφάλαια.

«Ἐκεῖνοι πού νομίζουν δτι ύπάρχει ἔνα εἰδος». Πρῶτος και καλύτερος ὁ Πλάτων.

«Ἐχει γίνει λόγος στά προηγούμενα». Σέ προηγούμενα βιβλία τῶν «Νικομαχείων», κυρίως στό δεύτερο και στό ἔβδομο.

Κεφάλαιο δεύτερο

2. «Δέν ἔχει καμιά διαφορά». Ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἐννοεῖ ἐδῶ δτι τό νά ἀγαπᾶμε αὐτό πού πραγματικά ἀξίζει τήν ἀγάπη μας εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά ἀγαπᾶμε αὐτό πού μᾶς φαίνεται δτι τήν ἀξίζει. Ἐννοεῖ μόνο δτι, ἀναγκαστικά, ἐπειδή ἀλλιῶς δέν μποροῦμε νά τό πλησιάσομε, βασιζόμαστε σ' αὐτό πού μᾶς φαίνεται ἀξιο τῆς ἀγάπης μας.

3. «*Ἡ ἀγάπη γιά τά ἄψυχα δέ λέγεται Φιλία*». Ὁ Ἀριστοτέλης κάνει αὐτή τὴν παρατήρηση, γιατὶ καὶ στήν ἐποχή του καὶ στήν ἐποχή μας οἱ ἀνθρωποι μεταχειρίζονται συχνά τῇ λέξῃ φίλος, γιά νά φανερώσουν τὴν προτίμησή τους γιά ὁρισμένα πράγματα. Λένε, γιά παράδειγμα: εἶναι φίλος τοῦ κρασιοῦ, φίλος τῆς δύπερας, φίλος τῆς ἐξοχῆς καὶ τά παρόμοια.

«*Εὔνοϊκή διάθεση μέ ἀμοιβαιότητα*». Πρῶτος ὁρισμός τῆς Φιλίας.

Κεφάλαιο τρίτο

1. «*Ὄμως αὐτά εἶναι διαφορετικά μεταξύ τους*». Πρόκειται γιά τὰ τρία αἴτια τῆς Φιλίας, πού δηλώθηκαν στὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου, δηλαδὴ γιά τό καλό, τό εὐχάριστο καὶ τό χρήσιμο. Ἐπόμενο εἶναι τά τρία διαφορετικά αἴτια νά δημιουργοῦν τρία διαφορετικά εῖδη Φιλίας.

4. «*Στούς ἡλικιωμένους*». Γιά τή γεροντική φιλία περισσότερα στή μετάφραση καὶ στίς σημειώσεις τοῦ 5,2.

«*Φιλοξενία*». Μέ εκπληξη βλέπομε ἐδῶ τή φιλοξενία νά λογαριάζεται μαζί μέ τίς φιλίες πού γίνονται γιά χρησιμότητα, γιατὶ ἡ φιλοξενία στούς αἰῶνες πρίν ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη εἶχε ιερότητα· ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τὸν Ξένιο Δία, δηλαδὴ τό γεγονός διτὶ στή συνειδηση τοῦ λαοῦ ὃ πιό μεγάλος θεός του ἐπαιρνε στήν προστασία του αὐτή τή σχέση τῶν ἀνθρώπων. Ἐδῶ ἔχομε ἀπομακρυνθεῖ ἀκόμα καὶ ἀπό τό δάσκαλο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸν Πλάτωνα, πού μέ θρησκευτική θέρμη μιλᾶ στούς «*Νόμους*» του γιά τά καθήκοντα ἀπέναντι στόν ξένο.

5. «*Oι νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι*». Πρβλ. 3,9 καὶ 6,1.

6. «*Τέλεια φιλία*». Τήν τέλεια Φιλία ὁ Ἀριστοτέλης, σὲ ἄλλα ἔργα του, τή λέει καὶ ἀληθινή Φιλία καὶ πρώτη Φιλία. Μέ τήν ἔννοια τῆς τέλειας Φιλίας ὁ Ἀριστοτέλης φτάνει στή στατικότητα, πού χαρακτηρίζει δόλοκληρη τή θεωρία του γιά τήν ἀρετή. Δέν τόν ἐνδιαφέρει ἡ ἐξέλιξη τῶν πρώτων ἐνστίκτων τοῦ παιδιοῦ ὡς τήν κανονικότητα. «*Ο, τι εἶχε νά πεῖ γιά τό ἐξελικτικό στάδιο ὁ Ἀριστοτέλης τό εἶπε στίς πέντε πρῶτες παραγράφους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου*.

«*Όχι συμπτωματικά*». Γιά τίς συμπτωματικές φιλίες μᾶς μίλησε ὁ Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

΄Αριστοτέλης στή δεύτερη παράγραφο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

«Καλοί καὶ ώφέλιμοι». Θά περιμέναμε νά πεῖ δτι οἱ καλοὶ εἰναι καλοὶ καὶ καθαυτό καὶ γιά τοὺς ἄλλους, δχι ώφέλιμοι. Γιατί ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης συνδέει τήν τέλεια Φιλία μέ τὸν ώφελιμισμό; Τό φαινόμενο δέν εἶναι παράξενο, ἀν σκεπτοῦμε δτι στή λαϊκή ἡθική, δπως καὶ στοὺς Σοφιστές καὶ στό Σωκράτη, ὁ ώφέλιμος καὶ ὁ καλός εἶναι τό ἴδιο.

8. «Λίγοι βρίσκονται». Ἡ ἀντίληψη δτι οἱ καλοὶ εἶναι λίγοι εἶχε διάδοση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα πολύ πρίν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀριστοτέλη. Ο Βίας ὁ Πριηνεύς, ἔνας ἀπό τοὺς Ἐφτά σοφούς, εἶχε πεῖ: «Οἱ πιό πολλοί εἶναι κακοί, λίγοι εἶναι οἱ καλοί».

«Ψωμί κι ἀλάτι». Ἡ παροιμία στό ἀριστοτελικό κείμενο εἶναι «ἄν δέν καταναλώσουν μαζί ἀλάτι». Στή νεο-ελληνική μορφή της εἶναι: «Ἐχομε φάει ψωμί κι ἀλάτι μαζί».

9. «Πού βιάζονται στή Φιλία». Αὐτή ἡ βιασύνη εἶναι φυσικό νά χαρακτηρίζει περισσότερο τή νέανική ἡλικία, δπως εἶδαμε στό 3.5. Πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη δ Σόλων εἶχε πεῖ: «Μή βιάζεσαι ν' ἀποκτήσεις φίλους, δμως δταν ἀποκτήσεις, μή βιάζεσαι νά τούς ἀρνηθεῖς».

Κεφάλαιο τέταρτο

1. «Μέ τούς ἀστείους». Πρβλ. καὶ 6.5. Πρόκειται γι αὐτούς πού, χωρίς νά εἶναι γελοῖοι, κάνουν τούς ἄλλους νά γελοῦν. Εἶναι οἱ εὐφυολόγοι η χωρατατζῆδες.

2. «Οἱ κακοί δέ χαιρόνται μέ τόν ἴδιο τόν ἔαυτό τους». Στό ἐπόμενο βιβλίο, 4,1-10, ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ δτι η συμπεριφορά μας ἀπέναντι στό φίλο μας ἀντιστοιχεῖ στή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἔαυτό του καὶ δτι, ἐπομένως, οἱ κακοὶ δέν ἔχουν ἀρμονική σχέση μέ τόν ἔαυτό τους, γιατί η ψυχή τους εἶναι ἀναστατωμένη, δέν αἰσθάνονται φιλικά μέ τόν ἔαυτό τους καὶ δέν μποροῦν νά ἔχουν παρόμοια αἰσθήματα γιά τό φίλο τους.

4. «Στίς πόλεις». Πρβλ. 1,4, μετάφραση καὶ σημείωση.

«Οπως ἀκριβῶς τά παιδιά». Και στά «Ἡθικά Εὐδήμεια» ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει δτι ἀνάμεσα σέ παιδιά, δπως καὶ ἀνάμεσα σέ ζῶα, συναντοῦμε τίς κατώτερες μορφές Φιλίας. Ἐδῶ, σ' αὐτό τό κεφά-

λαιο, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει μόνο τά παιδιά, ὅχι καὶ τά ζῶα· στό πρῶτο δῆμος κεφάλαιο (1, 3). δῆμος εἶδαμε, παραδέχεται δὲ καὶ στά ζῶα ὑπάρχει κάποια μορφή Φιλίας. Σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου ὑποστηρίζεται δὲ τα παιδιά καὶ ζῶα ἔχουν φυσικές προϋποθέσεις γιά τὴν ἀρετή, δὲ τα παιδιά καὶ ζῶα ἐπιδιώκουν τὸ εὐχάριστο καὶ δὲ τα παιδιά ἔχουν τὴν ἰκανότητα νά σκέφτονται, ἀλλά ὅχι τέλεια ἀνεπτυγμένη. "Ολες αὐτές οἱ ἀπόψεις φαίνεται δὲ εἰχαν συζητηθεῖ πολὺ πρὶν ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ κυρίως ἀπό τούς Σοφιστές, πού εἴναι οἱ πρῶτοι μελετητές τῆς ἀνθρώπης φύσης καὶ οἱ πρῶτοι πού τῇ μελετοῦν μέ βάση τὴν ἐμπειρία καὶ χωρίς προκαταλήψεις, δηλαδή χωρίς κανόνες ήθικούς ἔτοιμους ἀπό πρὶν. Οἱ Σοφιστές φαίνεται δὲ εἶδαν πρῶτοι τίς ἐνστικτώδεις προβαθμίδες κάθε ήθικῆς μορφῆς πού χαρακτηρίζει τὸν πνευματικά ἀνεπτυγμένο ἀνθρωπο. Στή σημείωση 1,3 εἶδαμε δὲ δὲ οἱ Σωκράτης δέν πίστευε δὲ ἀνάμεσα στά ζῶα ἡ ἀνάμεσα στά πολὺ μικρά παιδιά μπορεῖ νά ὑπάρχει Φιλία, καὶ αὐτό γιατί ἐκεῖνος θεωροῦσε τὴν Φιλία συμφωνία ἀνθρώπων μέ ἀναπτυγμένη νοημοσύνη, ὥστε νά μποροῦν νά ἀποφασίζουν. Τό ίδιο πίστευε καὶ δὲ Πλάτων καὶ οἱ κύκλοι τῆς Ἀκαδημίας του. Ἀντίθετα δὲ Ἀριστοτέλης δέχεται τὴν Φιλία καὶ γιά τα παιδιά καὶ γιά τα ζῶα, μόνο πού τὴν κατατάσσει στίς κατώτερες μορφές της.

«Ἴσως βέβαια πρέπει κι ἐμεῖς τέτοιους φίλους νά τους λέμε φίλους». Μέ τό «ἐμεῖς» δὲ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ τὸν ἔαυτό του, καὶ θέλει νά γίνει φανερό δὲ ἡ ἀναγνώριση Φιλίας τέτοιας μορφῆς στή φιλοσοφία του εἶναι παραχώρηση σέ μιά ἐπικρατούσα ἀντίληψη πού, δῆμος, κατά τὴν πλατωνική φιλοσοφία, εἶναι ἀπαράδεκτη.

Κεφάλαιο πέμπτο

1. «Κάνει νά ξεχαστεῖ». Αὐτό δέν εἴναι μόνο πρακτική ἐμπειρία τῆς ζωῆς, ἀλλά καὶ συμφωνεῖ μέ τὴν ἀριστοτελική ἐννοια τῆς ἀρετῆς ὡς ἐνέργειας· πράγμα πού ἔχει σημασία, ἀν θυμηθοῦμε δὲ δὲ Ἀριστοτέλης ἀπό τίς πρῶτες φράσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου δρισε τὴ Φιλία ως κάποια ἀρετή ἡ τουλάχιστο ως κάτι πού ἔχει μέσα του ἀρετή. Στό 12,1 δὲ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ δὲ κάθε μορφή Φιλίας δέν εἴναι ἄλλο ἀπό μιά μορφή ἐπικοινωνίας, καὶ στό ἐπόμενο βιβλίο, 12, 1-4, ἔξηγει δὲ οἱ φίλοι φίσθιμονται ἐντονα τὴν ἀνάγκη γά ζοῦν δὲ ἔνας κοντά στόν ἄλλο, φησιόποιηθῆκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

γιατί ή Φιλία είναι, πρίν άπό κάθε ἄλλο, ἐπικοινωνία.

«Πολλές φιλίες διέλυσε ἡ ἀπόσταση». Πρβλ. τή νεοελληνική παροιμία: «Μάτια πού δέ βλέπονται γρήγορα λησμονιοῦνται».

2. «Οὐτε οἱ γέροι». Στό 3,4 ό 'Αριστοτέλης εἶη δι τοι γέροι κάνουν πιό συχνά φιλίες γιά τή χρησιμότητά τους και δι τέτοιες φιλίες διαλύονται εύκολα, γιατί στηρίζονται στή χρησιμότητα. Ἐδῶ μᾶς λέει δι τοι γέροι δέν είναι καθόλου κατάλληλοι γιά φίλοι, και ἐννοεῖ φίλους γιά τήν εὐχαρίστηση, και δχι γιά τή χρησιμότητα. Τήν ἔξηγηση γι' αὐτό τό φαινόμενο τήν ἔχει δώσει ό 'Αριστοτέλης στό 3,4: Οι γέροι ἐπιδώκουν δχι τό εὐχάριστο ἄλλά τό ὠφέλιμο. Ἐπομένως πῶς μπορεῖ νά είναι κατάλληλοι γιά φίλοι ἀπό εὐχαρίστηση, ἀφοῦ δέν ἐπιδώκουν τήν εὐχαρίστηση;

3. Διαφαίνεται ή ἀριστοτελική ἀξιολόγηση τῆς Φιλίας γιά τή χρησιμότητα και τῆς Φιλίας γιά τήν εὐχαρίστηση. Ἡ δεύτερη είναι πιό κοντά στή φύση, είναι ἀνώτερη ἀπό τήν πρώτη και πλησιάζει πιό πολύ τήν τέλεια Φιλία.

«Οἱ εὐτυχισμένοι». Στό 1,1 ό 'Αριστοτέλης εἶχε παρατηρήσει δι τοι χωρίς φίλους δέ θά θηθελε νά ζεῖ κανείς, και ἀν ἀκόμα θά εἶχε δλα τά ἄλλα ἀγαθά. Στό ἐπόμενο βιβλίο, 9, 1-10, δείχνει δι τοι, ἀφοῦ δεχόμαστε δι τή ή Φιλία είναι καλό και δι τοι δε εὐτυχισμένος ἔχει δλα τά καλά, είμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε και τό δι τοι, γιά νά είναι κανείς εὐτυχισμένος, θά πρέπει νά ἔχει και φίλους. Καί καταλήγει στό 11, 1-6: Εἴτε εὐτυχισμένοι είτε δυστυχισμένοι, ἀποζητοῦμε τούς φίλους, και στίς δυό καταστάσεις μᾶς είναι εὐχάριστο νά βλέπομε κοντά μας τούς φίλους.

«Ἀνάμεσα σέ συντρόφους». Στό 11, 4 ό 'Αριστοτέλης λέει γιά τή συντροφική Φιλία, δηλαδή τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους πού μεγαλώνουν και ἀνατρέφονται μαζί ἡ ἐργάζονται μαζί, δι τοι αυτή μοιάζει μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια, πού είναι περίπου ίσα και συνομήλικα, ἔχουν τά ίδια περίπου συναισθήματα και τόν ίδιο περίπου χαρακτήρα. Στό 12,4 προσθέτει δι τοι ή συντροφική Φιλία είναι συχνή ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς, δπως τά ἔξαδέλφια. Τέλος στό ἐπόμενο βιβλίο τῶν «Ἡθικῶν Νικομαχείων» (10, 6) ό 'Αριστοτέλης παρατηρεῖ δι τοι ή συντροφική Φιλία δέ γεννιέται ἀνάμεσα σέ πολλούς ταυτόχρονα, ἄλλα μόνο ἀνά-

μεσα σέ δυό, και δι οι πιό γνωστές συντροφικές φιλίες, που τις έχομε γιά παράδειγμα, είναι πάντα φιλίες άναμεσα σέ δυό. Σχετικά σημειώνει δι έκεινοι που παρουσιάζονται νά είναι φίλοι μέ πολλούς τήν ίδια στιγμή και νά φέρνονται σέ Όλους μέ οικειότητα, άφήνουν τήν έντυπωση δι θελικά δέν είναι φίλοι κανενός. Στήν πολιτική βέβαια, συμπληρώνει δι Αριστοτέλης, μπορεί κανείς νά έχει πολλούς φίλους, άλλα στήν ιδιωτική ζωή νά είναι ευχαριστημένος, άν έχει έστω και λίγους. Ειδικά γιά τή συντροφική φιλία στό δωδέκατο κεφάλαιο.

4. «Πολλές φορές». Τό είπε στό 3,6, στό 3,7, στό 4,1, στό 4,4, και στό 4,6.

5. «Λένε πώς ή Φιλία είναι ίσότητα». Μέ τό «λένε» δι Αριστοτέλης άφήνει νά έννοησομε δι ο χαρακτηρισμός τής Φιλίας ώς ίσότητας έχει προταθεῖ άπό κάποιο παλαιότερο φιλοσοφικό σύστημα. Μιά και μᾶς είναι γνωστό δι οι Πυθαγόρειοι έδειχναν ίδιαίτερη προτίμηση στό νά έξηγον τά ήθικά προβλήματα μέ έννοιες μαθηματικές, δέ δυσκολευόμαστε νά πιστέψουμε στήν πληροφορία τοῦ Διογένη τοῦ Λαερτίου, 8,10, δι ο ίδιος δι Πυθαγόρας δριζε τή Φιλία ώς ίσότητα. Και στούς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνα, που πολύ σέβεται τούς Πυθαγορείους, διαβάζομε: «Ο παλαιός λόγος δηλαδή που είναι άληθινός, πώς ή ίσότητα δημιουργεῖ Φιλία, είναι επιωμένος πολύ σωστά και δπως ταιριάζει».

Κεφάλαιο έκτο

1. «Στούς στρυφονούς και στούς γέρους». Βλ. τή σημείωση 5,2.

«Οι νέοι βέβαια γίνονται φίλοι γρήγορα». Στό 3,5 δι Αριστοτέλης είχε παρατηρήσει: «Όμως ή Φιλία τῶν νέων φαίνεται πώς είναι γιά τήν ευχαριστηση· γιατί αύτοί ζοῦν μέ πάθος, και πάρα πολύ έπιδιώκουν αύτό που τούς είναι ευχάριστο και παρόν· καθώς όμως άλλάζει η ήλικια, άλλάζουν και τά ευχάριστα. Γι' αύτό και οι νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι και γρήγορα παύουν νά είναι φίλοι· γιατί μαζί μέ τό ευχάριστο άλλάζει και η φιλία, και η άλλαγή αυτῆς τής ευχαριστησης είναι γρήγορη». Πρβλ. 3,9.

«Εύνοική διάθεση». Στό 2,4 δι Αριστοτέλης ξεχώρισε τήν εύνοική διάθεση άπό τή Φιλία.

2. «Φίλος μέ πολλούς». Στό 1,5 δι Αριστοτέλης έχει άναφέρει τή ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διαδομένη γνώμη ότι τό νά έχει κανείς πολλούς φίλους θεωρεῖται όμορφο πράγμα. Και στό έπόμενο βιβλίο, 10,1-6, παρατηρεῖ ότι τό νά μοιράζεται κανείς τόν έαυτό του μέ πολλούς, νά χαίρεται και νά λυπάται μέ πολλούς, είναι πέρα ἀπό τήν ἀντοχή τού ἀνθρώπου και ότι έκεινοι πού παρουσιάζονται νά έχουν πολλούς φίλους, τελικά δίνουν τήν ἐντύπωση ότι δέν ἀγαποῦν πραγματικά κανένα. Ἀλλωστε, συμπληρώνει, και ἄν ἀκόμα έχει κανείς τόσο μεγάλη ἀντοχή, δέν είναι εὐκολό νά βρει πολλούς φίλους, και πρέπει νά είναι εὐχαριστημένος, ἄν ἀξιωθεῖ στή ζωή του νά κάνει ἔστω και λίγους. Γιά τίς δυσκολίες και τή σπανιότητα τής τέλειας Φιλίας ό Ἀριστοτέλης έχει κάνει λόγο στό 3,8-9.

4. «Οί φιλίες τῶν νέων». Γι' αύτές στό 1,2, στό 3,5, στό 4,1 και στό 6,1.

«Οί ευτυχισμένοι». Πρβλ. 1,1 και 5,3, μετάφραση και σημειώσεις.

5. «Τούς ἀστείους». Πρβλ. 4,1.

6. «Ἐχομε πεῖ». Στό 3,6.

«Μέ τόν ἀνώτερο». Ειδικά γι' αύτή τή μορφή Φιλίας στό έπόμενο κεφάλαιο.

«Ἄν ό ἀνώτερος δέν είναι ἀνώτερος και στήν ἀρετή». Ὁ Ἀριστοτέλης έχει ἑδῶ στό νοῦ του γιά παράδειγμα τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ νεώτερου νά γίνει φίλος μέ τόν Πλάτωνα.

7. «Τήν ισότητα». Γιά τή Φιλία ώς ισότητα στή σημείωση 5,5.

«Τό έχομε πεῖ». Στό 3, 2-3 και στό 4, 3-4.

«Ἀδιάβλητη». Τό γιατί ή τέλεια Φιλία είναι ἀδιάβλητη τό έδειξε ό Ἀριστοτέλης στό 4,3.

Κ ε φ ἄ λ α ι ο   ἔ β δ ο μ ο

1. «Ἀπό τόν ἄντρα στή γυναίκα». Ή ὑπεροχή τοῦ ἄντρα ἀπέναντι στή γυναίκα ἥταν αὐτονόητη στίς παλαιότερες κοινωνίες.

2. «Ἀνάλογη». Ἀπό αύτό τό σημείο ό Ἀριστοτέλης ἀρχίζει νά ὑπολογίζει και τήν ἔννοια τής ἀναλογίας, γιά νά μπορέσει νά δώσει με-

γαλύτερο πλάτος στήν εννοια τῆς ισότητας στή Φιλία. Ἀπό ἐδῶ διαφαίνεται ὅτι ἡ ισότητα δέν πραγματώνεται μόνο δταν προσφέρομε τά ἵδια πράγματα σέ δλους, ἀλλά, δπως ὁ ἴδιος ἀναπτύσσει στό ἐπόμενο βιβλιο, 1,2-2,10, και, κυρίως, δταν προσφέρομε στόν καθένα αὐτά πού χρειάζεται και αὐτά πού ταιριάζουν στή φύση του, στή θέση του, στήν κατάστασή του και στίς δποιες ἄλλες ιδιότητές του.

5. «὾πως μέ τό θεό». Βλ. τή σημείωση 12,5.

6. «Νά γίνουν θεοί». Ὁ Ἀριστοτέλης θά ἔχει στό νοῦ του γά παράδειγμα ἀπό τήν προσωπική του πείρα τήν περίπτωση τοῦ μαθητῆ του τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πού, δταν φανέρωσε τήν ἀξίωσή του νά τόν τιμοῦν ὡς θεό, ἔχασε τή φιλία τοῦ Φιλότα, τοῦ Παρμενίωνα, τοῦ Κλείτου, τοῦ Καλλισθένη κ.ἄ. Βλ. και σημείωση 12,5.

«Ἔχομε πεῖ». Στό 2,3.

«Γιά τόν ἔαυτό του». Τό νόημα εἶναι ὅτι και στήν πιό τέλεια Φιλία κανείς δέν εὔχεται στό φίλο του περισσότερα ἀπ' δσα εὔχεται γιά τόν ἔαυτό του. Ἀλλά και αὐτό γίνεται στό βαθμό πού κανείς θεωρεῖ τό φίλο ἔνα δεύτερο ἔαυτό του, δπως ὁρίζει ὁ Ἀριστοτέλης στό ἐπόμενο βιβλιο 4,5.

Κ ε φ á λ α i o   δ γ δ o o

1. «Ο κόλακας». Ἐδῶ ἔξετάζεται και στίς δυό μορφές τῆς ἐκδή-
λωσής του. Στήν πρώτη ἡ ύπεροχή τοῦ ἄλλου εἶναι πραγματική, στή
δεύτερη ὅχι.

«Καί τό νά σέ ἀγαποῦν». Ἀπό ἐδῶ ἀρχίζει ἡ κριτική γιά τήν προ-
τίμηση τοῦ μέσου ἀνθρώπου στή φιλία ἐκείνη, δπου ὁ ἄλλος εἶναι ἀ-
νώτερος.

2. «Πνευματικά». Και αὐτή ἡ ἀνώτερη μορφή Φιλίας δέν εἶναι τέ-
λεια γιά τόν Ἀριστοτέλη, πού ξέρει, γιά παράδειγμα, ὅτι ἔνας τύραννος
μπορεῖ νά νιώθει χαρά, δταν φιλοξενεῖ ἔναν ἀνθρωπο πνευματικά ἀνώ-
τερο. προσφέροντας ἔτσι στόν ἔαυτό του τήν ίκανοποίηση ὅτι και αὐτό
τό ἔχει πετύχει. Αὐτή ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ
νά βεβαιώνεται κανείς γιά κάποια ἡθική ἀξία ἀπό ἔναν ἡθικά ἀνώτερο
ἀνθρωπο. Ὁ ἔπαινος και ὁ ψόγος εἶναι ούσιαστικοί συντελεστές στήν

άριστοτελική Ἡθική. Ὄταν μάλιστα ὁ ἔπαινος προέρχεται ἀπό ἄνθρωπο μέ φρονιμάδα, τότε βρισκόμαστε στίς ρίζες τῆς ἀριστοτελικῆς Ἡθικῆς.

3. «Πιό πολύ στόν ἀγαπᾶς». Η ἀποψη αὐτή δέν εἶναι μόνο προσωπική του Ἀριστοτέλη. Ἐπικρατοῦσε σχεδόν γενικά στήν ἐλληνική κοινωνία στόν καιρό του. Γιά τὸν Ἀριστοτέλη ἔχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί εὐθυγραμμίζεται μέ τή γενική ἀρχή τῆς Ἡθικῆς του, πού θέλει ὅχι μόνο τή Φιλία ἀλλά και κάθε ἀρετή σέ μορφή ἐνεργητική: Νά εἴσαι φῖλος θά πᾶ γιά τὴν ἀριστοτελική Ἡθική ὅχι τόσο νά χαιρεσαι παθητικά τίς διαβεβαιώσεις τῆς φιλίας ὅσο νά τὴν πραγματοποιεῖς ὁ ἴδιος.

«Οἱ μητέρες». Και σέ ἄλλα σημεῖα στά ἡθικά συγγράμματά του ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει κάνει ὅμορφες παρατηρήσεις γιά τή μητρική ἀγάπη. Και στό 12.2 παρατηρεῖ ὅτι οἱ μητέρες ἀγαποῦν τά παιδιά τους πιο πολὺ ἀπ' ὅσο αὐτά τή μητέρα τους. Και στό ἐπόμενο βιβλίο, 7.7, ἔξηγει ὅτι ἡ μεγάλη ἀγάπη τῆς μητέρας ἔχει τὴν αἰτία της στόν πόνο και στό μόχθο πού ὑπέφερε, γιά νά φέρει στή ζωή και νά μεγαλώσει τά παιδιά της. Είναι ἀπό τή φύση τά πράγματα ἔτσι, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτε νά ἀγαποῦμε πιο πολὺ ἐκεῖνο πού ἀποκτήσαμε μέ πόνο και μόχθο.

5. «Σταθεροί μέ τόν ἑαυτό τους». Στό ἐπόμενο βιβλίο, 4.1-10, ὁ Ἀριστοτέλης ἔξετάζει εἰδικά τή σχέση τοῦ ἄνθρωπου μέ τόν ἑαυτό του και διαπιστώνει ὅτι ἡ συμπεριφορά ἀπέναντι στό φίλο ἀντιστοιχεῖ στή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἔτσι, καταλήγει, ἐκεῖνος πού βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τόν ἑαυτό του, θά ἔχει ἀνάλογα ἀρμονική συμπεριφορά και ἀπέναντι στό φίλο, και ἀκόμα, ἀνάλογα μέ τὴν ἀρετή του ὁ καθένας, δι, τι κάνει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, τό κάνει και γιά τό φίλο του, πού τόν θεωρεῖ δεύτερο ἑαυτό του.

7. «Ἄς τ' αφήσομε ὅμως αὐτά». Ὅπως ἔκανε και στό 1.6-7, ὁ Ἀριστοτέλης και ἐδῶ δέν ἐπιμένει νά προχωρήσει σέ ἀνάλυση στό χώρο τῆς Φυσικῆς. Ὡστόσο και στίς δυό περιπτώσεις ἀφήνει νά γίνει φανερό ὅτι δέν ἔχομε δικαίωμα νά κλείνομε τά μάτια μπροστά στή φύση, ἀκόμα και ὅταν μελετοῦμε φαινόμενα συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, γιατί και αὐτά στή ρίζα τους εἶναι δεμένα μέ τούς γενικούς φυσικούς νόμους.

Κεφάλαιο ἔνατο

1. «*Ὀπως εἴπαμε στήν ἀρχήν*». Βλ. 1,4-5.

«*Κοινά τά τῶν φίλων*». Πρέπει νά προέρχεται ἀπό τούς κύκλους τῶν Πυθαγορείων.

4. «*με στόχο τὸ συμφέρον*». Ἡ καταγωγή τοῦ Κράτους εἶχε μελετηθεῖ μέ εντονο ἐνδιαφέρον καὶ πρὶν ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη, κυρίως ἀπό τούς Σοφιστές καὶ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης, χωρίς νά ἀπομακρύνεται ἀπό τίς ιδέες τοῦ δασκάλου του σ' αὐτό τό σημεῖο, βλέπει τήν προέλευση τοῦ Κράτους στήν ἔλλειψη αὐτάρκειας τοῦ ἀτόμου, δηλαδή στίς ἀνάγκες του.

«*Oἱ νομοθέτες*». Πρβλ. 1, 4.

5. «*Ἀπαρχές*». Ἡ προσφορά τῶν πρώτων καρπῶν τῆς χρονιᾶς στούς θεούς.

Κεφάλαιο δωδέκατο

1. «*Tῇ συγγενική*». Αὐτή ἡ μορφή Φιλίας εἶχε ἀνέκαθεν μεγάλη ἀξία στή συνείδηση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Στή μικρή πραγματεία γιά τή Φιλία δὲ Ξενοφῶν, στά «*Ἀπομνημονεύματα*» 2,2-6, ἀκολουθεῖ αὐτή τή σειρά στήν ἀξιολόγηση: Γονεῖς, Ἀδέλφια, Φίλοι. Ἡ δύναμη τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια φανερώνεται μέ τρόπο ὑποδειγματικό στήν «*Ἀντιγόνη*» τοῦ Σοφοκλῆ, διόν της δύναμη της οικογένειας, παρά τήν κρατική ἀπαγόρευση, ἀποδίδει στό νεκρό ἀδελφό της τίς τιμές πού τοῦ πρέπουν.

2. «*Oἱ μητέρες ἀγαποῦν πιό πολύ*». Βλ. τή σημείωση 8,3.

3. «*Τίδια ρίζα*». Στόν «*Τιωνα*» τοῦ Εὐδριπίδη, 1576, διαβάζομε πώς οἱ τέσσερις γιοί τοῦ ὁμώνυμου ἥρωα, «*γεννημένοι ἀπό μιά ρίζα*», θά δώσουν τ' ὄνομά τους στίς τέσσερις ἀρχαῖες φυλές τῆς Ἀθήνας.

4. «*Ἡ ἀδελφικὴ Φιλία*». Γιά τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια γίνεται ἀνάπτυξη στήν παράγραφο 6.

«*Τῇ συντροφική*». Βλ. τή σημείωση 5,3: «*Ἄναμεσα σέ συντρόφους*».

5. «*Ἡ Φιλία τῶν ἀνθρώπων μέ τούς θεούς*». Σέ δλα τά σημεῖα τοῦ

ἔργου του, δπου ἀναφέρει τή Φιλία ἀνάμεσα σέ παιδιά και γονεῖς, ὁ Ἀριστοτέλης τήν παραλληλίζει μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους και θεούς. Γιά τή Φιλία μέ τούς θεούς βλ. 7,6, μετάφραση και σημειώσεις. Ἐκείνο πού πρέπει νά προστεθεῖ ἐδῶ είναι δτι τό σχῆμα «Τίμα τούς θεούς, τίμα τούς γονεῖς» ἔχει πολύ παλαιά ιστορία. Μόλο πού ή Φιλία μέ τό θεό φαίνεται παράδοξο στή δική μας ἀντιληψη, γιά τούς ἀρχαίους, και μάλιστα γιά τά λαϊκά στρώματα, δέν ήταν ἔτσι. Ἀλλά ἀκόμα και ή Χριστιανική διδασκαλία φαίνεται νά μήν ἀποκρούει μιά τέτοια ίδεα, σύμφωνα μέ αυτό πού διαβάζομε στό Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη 15,15: «Ὑμεῖς φίλοι μού ἔστε, εἴαν ποιῆτε ὅ ἐγώ ἐντέλλομαι ὑμῖν. Οὐκέτι λέγω ὑμᾶς δούλους, δτι ὁ δούλος οὐκ οἰδεν τὶ ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἱρηκα φίλους, δτι πάντα ἄ ἥκουσα παρά τοῦ πατρὸς μου ἐγνώρισα ὑμῖν». Ὁστόσο ὁ ίδιος ὁ Ἀριστοτέλης στό 7,5 ἐπισημαίνει τήν τεράστια ἀνισότητα σέ μιά τέτοια σχέση.

6. «Τῶν ξένων». Ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ μή συγγενικοῦ προσώπου. «Οσα καλά ἔχει». Πρβλ. τήν παράγραφο 4.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

	Σελίδα
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Κεφ. 1. Ἡ φιλοσοφία	7
» 2. Οἱ ιστορικὲς ἀρχές τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι	8
» 3. Σοφιστικὴ καὶ σοφιστές	9
» 4. Ὁ Σωκράτης	10
α' Ὁ βίος τοῦ Σωκράτη	10
β' Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη	11
γ' Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη	13
δ' Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτη	15
» 5. Ὁ Πλάτων	16
α' Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνα	16
β' Συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα	19
γ' Ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνα	20
I. ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
ΚΕΙΜΕΝΟ	23
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ	41
II. ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΡΙΤΩΝ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	58
ΚΕΙΜΕΝΟ	61
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ	79
III. ΠΛΑΤΩΝΑ ΦΑΙΔΩΝ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	91

ΚΕΙΜΕΝΟ	94
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ..	96

Β' ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφ. 1. Η ζωή του Αριστοτέλη	123
» 2. Τά έργα του Αριστοτέλη	125
» 3. Η αριστοτελική φιλοσοφία	127
» 4. Ο Αριστοτέλης στή νεότερη σκέψη	128
» 5. Τά «Ηθικά» του Αριστοτέλη	130
» 6. Η Φιλία στόν Αριστοτέλη	132

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΑΡΕΤΗ	135
Κεφ. 6. Η Αρετή είναι μεσότητα	135
» 7. Η μεσότητα και οι άκροτητες	137

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΟΟ: Η ΦΙΛΙΑ	139
-----------------------------	-----

Κεφ. 1. Η Φιλία φυσική άνάγκη γεμάτη δόμορφιά	139
‘Απόψεις γιά τή Φιλία	140
» 2. Τά αίτια τής Φιλίας	141
» 3. Τά τρία είδη τής Φιλίας	142
‘Η τέλεια Φιλία	143
» 4. Οι άπομιμήσεις τής τέλειας Φιλίας	144
» 5. Η Φιλία ως ένέργεια	146
» 6. Η ισότητα στή Φιλία	147
» 7. Η Φιλία και οι άνισότητες	149
» 8. Νέα άγαπας και νά σ’ άγαπούν	150
» 9. Η πολιτική πλευρά τής Φιλίας	152
» 10 και 11 σέ περιήψη	154

Σελίδα

Κεφ. 12. Η Φιλία ἀνάμεσα σὲ συγγενεῖς	155
ΤΟ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΙΑ ΠΕΡΙΛΗ-	
ΠΤΙΚΑ	156
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	160

ΕΚΔΟΣΗ Β'. 1979 (III) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 155.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 3197 20-3-79

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΑΘΗΝΑ Α.Ε.

